

CUMHURİYET DÖNEMİNİN İLK GÖÇÜ: TÜRK- YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ

Hazırlayan: Mehmet KİRACI
Danışman: Yrd. Doç. Dr. Hamdi ALASLAN

**Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ
Tarihi Bilim Dalı için Öngördüğü YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak hazırlanmıştır.**

Edirne
Trakya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Mayıs 2006

TC.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

TARİH ANABİLİM DALI

CUMHURİYET DÖNEMİNİN İLK GÖÇÜ: TÜRK- YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ

Bu çalışma, 04.09.2006 tarihinde aşağıdaki Jüri tarafından Oybirliği/ Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Başkan Yrd. Doç. Dr. Hamdi ALASLAN
Danışman

Üye Yrd. Doç. Dr. Bülent ATALAY

Üye Yrd. Doç. Özcan AYGÜN

ÖNSÖZ

1923 tarihinde Lozan’la bir devlet tarihe karışırken yeni bir devletin temelleri atıldı. Fakat Osmanlıdan gelen ve Cumhuriyete uzanan dönemde bazı meseleler yeni devlete miras kaldı. Bu miraslardan ilki yaklaşık iki asırdır devam eden göçtür. Göç , yeni kurulan devletin ilk ve büyük sorunudur. Ayrıca, bu sorun Türk ve Yunan devletlerinin bu tarihlerde tek ortak noktasıdır.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu dönemde artık “Osmanlı Anadolu’su” yoktu. Çünkü 1912-1922 yılları arasında Trakya ve Anadolu nüfusunun yüzde 20’si yok olmuştu. Ülke içindeki azınlıkların çoğunluğu ya savaş sırasında veya mübadele değişiminde yurtdışına göç etmişlerdi. Ülke toprakları çeşitli azınlıklardan değil, tek bir milletten oluşmuştu. Bu önemli ayırım Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki farklardan biriydi. Bu oluşum yeni devletin yönetimi ve karakterini belirleyen önemli bir etkidir.

Lozan’da imzalanan sözleşmeyle 1,5 milyon üzerinde Rum ve 500 bine yakın Türk karşılıklı yer değiştirdi.Şüphesiz istatistik çalışmasıyla uğraşanlar bu gücünü bilir. “Belirli bir nüfus sayısı doğru olsun olmasın bir kitap-kaynak, içinde geçtikten sonra mutlak gerçek olarak kabul edilir.” Özellikle hareketli nüfus yapısı gösteren göç olaylarında oturmuş, durumdaki gibi nüfus sayımı sonucu belirlemek güçtür. Bu nedenle bu çalışmada her ne kadar fazla istatistik kullanılmış ise de bu, çalışmanın doğasında olduğu içindir. Fakat bu çalışmanın genel amacı, bu istatistikleri belirtmenin yanında bu göçün ortaya çıkardığı durumu ve sonucu incelerken yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin uluslaşma sürecinde mübadele göçünün etkisini incelemektir.

Türkiye Osmanlı’dan Cumhuriyete bir “göç hikayeleri toplumdur.” Çalışmaya başlarken bu kadar büyük kitlelerin yer değiştirmesinin tarihsel ve sosyal incelemelerinin olabileceği düşünülmüştür. Fakat dönemin basınında geniş yer tutmuş bir olayın - olay bu yönüyle bir tez konusu oluşturmuştur -araştırmalarda ve anılarda pek yer bulamamış ve incelenmemiş olması da gerçekten çok ilginçtir. Oysa mübadele ve öncesindeki göç hareketleri etkisini şu andaki toplum içinde halâ barındırır.

Konuyla ilgili Türkiye’de olayın tarihine yakın zamanlarda yapılmış olan çalışma sayısı o kadar az ki belki de uzun bir süre bu konuda inceleme yapılamamasının nedeni bu olsa gerek. Olayın ardından yapılan ilk çalışma tespitlerimize göre, 1932

tarihinde anonim olarak yayınlanmış “*İskân Tarihçesi*” adlı bir kaynaktır. 151 sayfadan oluşan bu eser daha fazla antlaşma maddeleri, kanunlar ve talimatnamelerden oluşmaktadır. İkinci kaynak ise 1937 yılında yayınlanmış 306 sayfadan oluşan, bu göçün yapılmasına nezaret eden Muhtelit Mübadele Komisyonu ikinci delegeşi Mehmet Esat Atuner’in “*Muhtelit Mübadele Komisyonu Kararları*” adıyla hazırladığı eseridir.

Bu kaynakların dışında yine olayın yaşandığı döneme pek uzak olmayan 1940’lı yıllarda Mihri Belli tarafından Missouri Üniversitesi’nde yapılmış, daha fazla Milletler Cemiyeti belgelerine dayanan “*Türkiye ve Yunanistan arasında gerçekleşen Zorunlu Nüfus Mübadelesine Ekonomik Bir Bakış*” adıyla yapılan Yüksek Lisans Tezidir.

Yine Temel Sıvacı tarafından Le Land Stanford Junior Üniversitesinde “*Yunan Türk Nüfus Değişimi*” adıyla 1949 yılında yapılan Yüksek Lisans Tezi dışında pek kaynak adına rastlanamadı. Başka bir çalışmada mübadele konusunu dolaylı olarak inceleyen Cevat Geray tarafından 1962 tarihinde hazırlanan Cumhuriyet döneminde yapılan göçlerin incelendiği “*Göçler ve Göçmenlerin İskanı*” adıyla hazırlanmış bir kaynaktır.

Uzun bir aradan sonra mübadele göçüyle ilgili bizzat bu konunun adını kullanarak ilk defa dikkat çeken kişi, 1985 yılında H. Mahmut Şakiroğlu’dur. “*Lozan Konferansı Sırasında Kabul Edilen Türk-Yunan Ahali Değişimine Ait Tarihi Notlar*” adlı makalesinden sonra 1988 yılında kendisi bir mübadil olan Ömer Dürrü Tesal tarafından bir anı düzeyinde “*Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek: Azınlıkların Mübadelesi*” konulu makaledir. Bu tarih aralıklarında makale düzeyinde de olsa, yapılan bu göç hareketine değinen hususi bir kaynağa rastlanamamıştır. (Milli Kütüphane tarafından hazırlanan “*1923-1999 Cumhuriyet Makaleler Bibliyografyası*” CD’sinden ve yararlanılan eserlerin kaynakçasından yapılan taramaya göre) 1990 yılından sonra ise giderek artan bir ilgi sonucunda birçok kaynak değerinde eserler yazılmış hatta vakıflaşma yoluna da gidilmiştir. (24 Nisan 2001 de kurulan Lozan Mübadilleri Vakfı, LMV)

Konunun her iki ülke açısından araştırılması mukayese edilecek olursa ilginç bir sonuçla karşılaşılır. Çünkü Yunanistan’da belki de savaşın getirdiği acının sonucuyla olacak -bu da ayrı bir araştırma konusudur- birçok araştırmalar yapılmış ve yayınlanmıştır. Bu amaç için 1930’lu yıllarda Küçük Asya Araştırma Merkezi (KAAM)

adıyla bir araştırma birimi kurulmuş ve bu tarihten başlanarak Anadolu'dan göç eden Rumların anlatılarına dayanan 100 ü aşkın araştırmacının çalıştığı ekip tarafından 300 bin yazılı sayfayı aşan 1375 beldeyi kapsayan bir sözel tarih arşivi oluşturulmuştur. Bu veriler bile bu konunun ne denli geniş bir alanı kapsadığını göstermektedir. Ayrıca, yaklaşık iki asırdır yoğun olarak göç almış bir ülkede göçleri inceleyen bir “Göç Enstitüsü” ne duyulan ihtiyacı da belirtmektedir.

Çalışma sırasında; kısmen arşiv belgeleri, açıklanan belgeler, dönemin meclis tutanakları, kısmen günlük basın, -özellikle bu konuda yazılmış bir tez; Cahide Zengin-ayrıca kendileri de mübadil göçmeni olan kişilere ait az sayıdaki belgeler, Osmanlıdan günümüze göç ve iskan sorununu işleyen kitap, makale, tezlere ulaşılmaya ve bunlardan yararlanılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmamıza bir çok kişinin katkısı olmuştur. Öncelikle tez danışmanım ve bu çalışmaya sadece belirlenen zamanla değil her daim yardımını esirgemeyen Sayın Yrd. Doç. Dr. Hamdi ALASLAN' a, tezimizin hazırlanmasına ilgisini esirgemeyen, konuyla ilgili bilgileri paylaşan ve zama zaman değişik kaynaklara yönelten, Sayın Yrd. Doç. Dr. Bülent ATALAY' a, tezimizi gözden geçirerek sabırlı çalışmasıyla yardımcı olan Sayın Yrd.Doç. Dr Özcan AYGÜN' e , uzun bir aradan sonra, tekrar başladığım ve severek çalıştığım bu konuyu almamda yardımcı olan, Sayın Prof. Dr. İlker ALP'e , en içten dileklerle teşekkür ederim. Bu çalışmanın kaynaklarına *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi *Atatürk Kitaplığı*, *Beyazıt Devlet Kütüphanesi* , Trakya Üniversitesi *Merkez Kütüphanesi*, Edirne *İl Halk Kütüphanesi* ve Edirne *Köy Hizmetleri Arşivi* ‘İl Özel İdaresi’ , (Bu arşiv; Edirne'nin Rumeli'den yapılan göçlerin giriş kapısı olması vesilesiyle, 1924 mübadele ile başlayan göç sürecinin, –gerçi bu kayıtların hemen hemen hepsi Cumhuriyet Arşivine gönderilmiştir- 1930, özellikle 1970, 1989 yılları gibi göçlerin en yoğun olduğu yıllara ait kaynaklar yönünden bir hayli zengindir)'nden ulaşılmıştır. Çalışmamız sırasında bize yardımcı oldular. Ayrıca buradaki görevlilere de teşekkür ederim.

EDİRNE Eylül 2006

Mehmet KİRACI

Tezin Adı: Cumhuriyet Döneminin İlk Göçü: Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi

Yazarın Adı: Mehmet KİRACI

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki ve daha sonra İmparatorluğun diğer bölgelerindeki toprak kayıpları ile başlayan göç, XIX Yüzyıl boyunca devam etti ve korkunç bir hal aldı. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından gerçekleşen Kurtuluş Savaşı sonucunda, bu ülkede yüzyıllardır Türklerle barış içinde yaşayan Rumlar, Yunan ordusunun ardından Anadolu'yu terk ettiler. Yaklaşık bir milyon kişi Yunanistan'a göç etti. Ancak bu durum Yunan Hükümeti için ekonomik ve politik sorunlara neden oldu. Aynı zamanda, Yunan Hükümeti Türkiye'den gelen göçmenlere yerleşim alanı açabilmek amacıyla Yunanistan'da yaşayan yaklaşık yarım milyon Türk'ü ülkeyi terk etmeye zorladı.

Türkiye'de kalan Rumlar da Yunanistan'a göç etmek istediler. Konuyla alakalı kişilerin hakları ve mübadele, Lozan Barış Konferansı boyunca tartışıldı ve sonucunda antlaşma 30 Ocak 1923 'de imzalandı. Politik ve hukuki bakış açısıyla, problem çözülmüş gibi görünüyordu.

İstanbul'un merkezinde yaşayan Rumlar ve Yunanistan'ın Batı Trakya bölgesinde yaşayan Türkler bu mübadelenin dışında bırakılmışlardır. Türk Hükümeti hazırlıkları tamamlamak için bir Bakan atadı ve aynı zamanda kanunları ve düzenlemeleri hazırladı.

Yunanistan'dan gelen göçmenlerin yiyecek ve sağlık sorunlarına çözüm bulmak için Kızılay ile koordinasyon kuruldu. Daha sonra, bu göçmenler Türkiye'den ayrılan Rumların boşalttığı evlere yerleştirildiler. Hükümet onlara toprak, tarım aletleri ve ekipmanlar verdi. Mübadele sırasında İstanbul'da yaşayan Rumlar büyük bir soruna neden oldular. Bu sorun, İstanbul'a 1918 den sonra gelmiş ve ayrılmak istemeyen Rumlardı ve 1930' a kadar devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Mübadele, Cumhuriyet, Türk-Yunan

Title: Republic Period's First Immigration: Turkish- Greek People's Exchange

Writer Name: Mehmet KİRACI

ABSTRACT

The immigration, which occurred when Ottoman Empire started losing land in Europe and spread towards the Ottoman Empire, continued throughout the 19th Century, and went on till the beginning of 20th Century. And it became disastrous by the end of the two Balkan Wars. Because of the results of Independence War after the 1st World War, Greeks, who had been living in this country for many centuries with Turks peacefully, left Turkey following the Greek Army. About a million of them went back to Greece. But it caused economical and political problems for the Greek Government. At the same time, Greek Government forced about half a million Turks, living in Greece, to leave the country, to make settlement for emigrates coming from Turkey. The Greeks who remained in Turkey also wanted to immigrate to Greece. The rights of the people concerned and the mutual exchange were discussed during the Lausanne Peace Conference and finally the convention was signed on the 30th of January 1923. From the political and juridical point of view, the problem seemed to be solved. The Greeks living in the center of Istanbul and the Turks living in Greece in Western Thracia were left out from this exchange. The Turkish Government appointed a minister to carry out the preliminary preparation and at the same time prepared laws and the regulations.

Cooperation was undertaken with the Turkish Red Crescent organization to find a solution to the feeding and health problems of all the immigrants coming from Greece. Later these immigrants were settled in the houses abandoned by the Greeks who had left Turkey. The government gave them land, agriculture tools and equipment. At the time of the exchange the Greeks who lived in central Istanbul caused a big problem. It was with those Greeks who wanted to stay in Turkey, having moved to Istanbul after 1918 and this problem went on till 1930.

Key Words: Migration, Exchange, Republic, Turkish-Greek

KISALTMALAR

AAMD.	Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
İ.Ü .	İstanbul Üniversitesi
BKK.	Bakanlar Kurulu Kararları
Bkz.(bkz)	Bakınız
Çev.	Çeviren
TTK.	Türk Tarih Kurumu
ty.	Tarih yok
BCA.	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Yay.Haz.(yay.haz.)	Yayına Hazırlayan

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE İLE YUNANİSTAN ARASINDAKİ NÜFUS MÜBADELESİNDE İLK ÖRNEKLER VE TÜRKİYE' NİN HAZIRLIĞI

A. MİLLİ MÜCADELE ÖNCESİNDE VE SONRASINDA NÜFUS MÜBADELESİ MESELESİ

1.Bulgaristan ve Yunanistan Devletleri ile Yapılan Nüfus Mübadeleleri	7
a) Bulgaristan'la yapılan Nüfus Mübadelesi.....	8
b) Yunanistan'la Yapılması Düşünülen Nüfus Mübadelesi.....	9
2.Lozan Antlaşması'nda Mübadele Meselesi'nin Görüşülmesi ve Sözleşmenin imzalanması.....	11
a) Türk ve Yunan Temsilci Heyetlerinin Mübadele Meselesi Hakkındaki Görüşleri.....	15
b) Mübadele Meselesinin Karara Bağlanması.....	19
3.Nüfus Mübadele'sinin Hukuksal Yönleri	21
4.Mübadele Meselesinin TBMM' de Görüşülmesi.....	22

B. MÜBADİL MUHACİRLERN YERLEŞTİRİLMESİNDE İSKÂN SİYASETİ VE TEŞKİLÂTLANMA

1. Genel Olarak Osmanlı Devleti'nde İskân Siyaseti	25
2. Lozan Sonrasında İskân Siyaseti.....	27
a) İskân Teşkilatı Sorunu.....	28
b) Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin Kurulması	29
c) Merkezdeki Teşkilatlanma ve Bütçe	33
d) Mübadele ve İskân Kanunu.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

MÜBADİLLERİN TÜRKİYE'YE GETİRİLiŞİ , İSKÂN BÖLGELERİNE YERLEŞTİRİLMESİ VE SONUÇLARI

A. MÜBADELE MUHACİRLERİNİN TÜRKİYE'YE TAŞINMASI

1. Mübadillerin Türkiye'ye Taşınması İçin İlk Girişimler	36
2. Hilâl-İ Ahmer Cemiyeti ve Katkıları.....	37
3. İskân Bölgelerinin Tespiti	38
4. Mübadillerin Mal Varlığı ve Kıymet Takdiri	42
5. Mübadillerin Türkiye'ye Nâkledilmesi	44
6. Mübadillerin Belirlenen Mıntikalara Yerleştirilmesi	48

C. MÜBADİLLERİN İSKÂNINDA BAŞLICA SORUNLAR

1. Yunanistan'da Karşılaşılan Sorunlar	56
2. İskân Öncesi Geçici Barınma Sorunu	56
3. İaşe Sorunu	57
4. Sağlık Sorunu.....	59
5. İskân ve Mesken Sorunu	60

6. Muhacirleri Üretici Duruma Getirme Sorunu ve Yapılan Yardımlar.....	65
7.Göçlerin ortaya çıkardığı Ekonomik Kültürel Değişimler ve Göçün Mübadil Muhacirler üzerindeki Psikolojik Sonuçları.....	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUMLARIN MÜBADELESİ VE MÜBADELE UYGULAMASINDA TÜRK- YUNAN DEVLETLERİ ARASINDAKİ SORUNLAR

A.YUNANİSTAN'IN ANADOLUDA TAKİP ETTİĞİ NÜFUS SİYASETİ VE RUMLARIN MÜBADELESİ

1. Milli Mücadele Sırasında Anadolu'dan Ayrılan Rumlar.....	78
a)Yunanistan'ın Anadolu'daki Rumları Fazlalaştırma Gayretleri.....	79
b)Anadolu'daki Rum Nüfusunun İstatistiklerde Fazla Gösterilmesi.....	81
2.Karamanlı Ortodoks Türkler Meselesi ve Bunların Mübadelesi	83
3-Mübadelelerin Yunanistan'da Ortaya Çıkardığı Sonuçlar	86

B.MÜBADELE UYGULAMASINDA ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR VE BUNLARIN ÇÖZÜMLENMESİ

1. Uygulamadaki Önemli Sorun “Etabli” Anlaşmazlığı ve Çözümü.....	88
2. Konstantin Araboğlu' nun Patrik Seçilmesi ve Patriğin Mübadelesi.....	92

SONUÇ	99
-------------	----

MÜBADELE GÖÇÜ SIRASINDA BAZI ÖNEMLİ KRONOLOJİK GELİŞMELER.....	103
KAYNAKÇA.....	105
EKLER.....	115
DİZİN.....	173

GİRİŞ

Kişilerin daha iyi şartlarda yaşamak amacıyla meskûn oldukları Mahalli terk ederek başka bir iskân birimine gitmek suretiyle meydana getirdikleri yer değiştirme hareketine göç denir.Göç hareketini gerçekleştiren kişiye umumiyetle *göçmen* denmektedir.¹

Türk toplum tarihinde büyük değişimler hazırlayan kitle hareketleri genellikle göçle biçiminde belirmiştir.² Türkler nüfusu arttıkça daha iyi yaşamaya elverişli yerleri aramaya yönelmişlerdir. 1071 de Malazgirt Savaşı ile başlayan Anadolu'nun fethi hareketi ve akabinde Osmanlı Devleti döneminde başlayan Rumelinin fethiyle bu bölgeler Türkleştirilmiş ve İslamlaştırılmıştır. Ancak zamanla bu bölgelere göç ettirilen kimseler, Osmanlı Devleti'nin zayıflaması sonucunda tekrar anavatan Anadolu'ya dönmek zorunda kalmışlardır.³

XVIII. yüzyılın sonlarından başlayarak Osmanlı Devleti toprak kaybetmekle kalmadı, elden çıkan bu topraklardan milyonlarca Müslüman-Türk göçmene de yer bulmak zorunda kaldı. İmparatorluğun XVIII ve XIX yüzyılda yaptığı birçok savaşın nedenlerinden birisi de buradaki Türk-Müslüman nüfusunu koruma gayretiydi, fakat pek de başarı sağlanamadı. Başta Balkanlardan, Kafkasya'dan adeta “kökü kazınırcasına” göç etmeye zorlanan Türkler, Kurtuluş Savaşında artık “sırtını duvara dayamış” bir insan içgüdüleriyle toplandığı Anadolu'da büyük bir mücadele gerçekleştirdi. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihleri incelenirken, göçlere geniş bir yer ayrılmaması bu tarihi incelemeleri eksik bırakacaktır. Çünkü “Yakınçağ Rumeli Türk Tarihi demek, bir bakıma Türk göçleri tarihi demektir”⁴

¹ Nedim İpek, (2000): *Mübadele Ve Samsun*, T T K Basımevi, Ankara: s.1.

² Gülten Kazgan,(1983): “Milli Türk Devleti'nin Kuruluşu ve Göçler”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.VI, İletişim Yayınları, İstanbul: s.1556.

³ Mehmet Çanlı, (1994) : “Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi I.”, *Tarih ve Toplum*, C. 22, S.

130, İstanbul : s. 58.

⁴ Göç ve Rumeli, Türk Tarihinde ve halk biliminde önemli bir yer tutar. Göçün getirmiş olduğu o ruh duygusu özellikle Rumeli kökenli yazarlar üzerinde derin tesirler bırakmıştır. Örneğin Üsküp kökenli şairimiz Yahya Kemal Beyatlı “ Açık Deniz” şiirinin ilk beytinde bu vurgulamayı yapar:

“ Balkan şehirlerinde geçerken çocukluğum
Her lâhza bir alev gibi hasretti duyduğum.”

Konuyla ilgili belgeler ve kaynaklar tarandığında göç sebebine göre göçmenleri Osmanlı memur ve idarecilerinin *muhacir, mülteci, üsera-yı muhacirin, harikzede, istilazede, felaketzede, depremezede, kahtzede, ev göçü, ve mübadil* şeklinde farklı şekilde tanımlandıkları tespit edilir.⁵

Osmanlı Devleti göçler sırasında kapılarını sadece Türk ve Müslümanlara açmadı diğer toplumlardan ister Musevi ister Hıristiyan tüm göçmenleri kabul etti. II.Beyazıt döneminde Endülüs'ten çıkartılan Musevilerin kabul edilmesi buna iyi bir örnektir. Diğer örneklerde; XVIII. Yüzyılın sonlarında Rus Çarı Büyük Petro'nun reformlarına karşı çıkan yüzlerce Rus'u (Old Believers) Dobrucaya yerleştirildi.⁶ Başka bir örnek te, 1848'den sonra Osmanlı Devleti'ne sığınan Polonya-Macar mültecileridir. Bu mültecileri Osmanlı Devleti Avusturya ve Rusya'nın baskılarına rağmen geri vermedi. Sultan Abdülmecit Tuna kıyısındaki kalelere sığınan başta Macar hükümeti üyelerinin Polonya-Macar komutanlarının bulunduğu binlerce kişiye kendilerinin ve ailelerinin hayat ve şereflerinin teminat altında olduğunu, istedikleri ülkeye gidebileceklerini, Osmanlı hizmetine girenlerin de rütbe ve mesleklerine göre uygun görevlere atanacakları Mülteciler Komiseri olarak görevli olan Ahmet Vefik Bey (Paşa) aracılığıyla bildirildi.⁷ Bu politika Abdülhamit dönemine kadar devam etti. Böyle bir politikanın takip edilmesinin nedenlerinden birisi insani boyutu ise, diğer bir nedeni de Osmanlı klasik düşüncesine göre devletin sahip olduğu zenginlik kaynağının nüfusunun sayısal çokluğu ile orantılı olarak düşünülmesidir.⁸

Yine “kaybolan şehir” şiirinde de bir Türk beldesi olan Rumeli ve onun şehirlerini sahiplenmesini şu şekilde görmekteyiz:

“
...
Fîruze kubbelerle bizim şehrimizdi o
Yalnız bizimdi, çehre ve rûhiyle bizdi o
...”

Yahya Kemal Beyatlı(2004): *Kendi Gök Kubbemiz*, Yapı Kredi Yayınları , İstanbul:s. 15, 51.

⁵ İpek, 2000: 1-2; Konumuz içersinde resmi belgelerde daha fazla muhacir ve mübadil tabirleri kullanıldığı için bu iki kelimeyi tercih ettik.

⁶ Ahmet Akgündüz, (1999) : “ Osmanlı İmparatorluğu ve Dış Göçler ,1783- 1922 ”, *Toplum ve Bilim*, Birikim Yayınları, İstanbul: s. 147.

⁷ İlber Ortaylı, (2004): *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul: 245 mülteci subaylarının bir kısmı Vidin'de Müslümanlığa geçmişlerdir. Müslümanlığa geçen bazı komutanlar şunlardır; General Kmetty (İsmail Paşa), Kont Roswadowski (Hamza Bey), Polonya-Macar kuvvetleri komutanı General Bem (Murat Paşa), Michael Czaikowsky (Sadık Paşa), Zanitski (Osman Paşa), Stein (Ferhat Paşa), Borzecki (Mustafa Celalettin Paşa) v.d, aynı eser, s. 245.

⁸ Fuat Dündar, (2002): *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul : s.50. Ayrıca, Musevi göçmenlerin nüfus sayısını arttırması ile ilgili olarak, II. Beyazıt'ın Yahudi mülteciler gelmeye başladığında, İspanya Kralını kastederek “Ne! Kendi tabasının

Türkleri göçlere mecbur eden başlıca üç gelişme şunlardı:

1. Osmanlı Devleti'nin askeri ve ekonomik yönden güçsüzlüğü,
2. Osmanlı Hıristiyan halkları arasında ortaya çıkan ulusçuluk,
3. Rusya'nın takip ettiği emperyalist ve panislavist politikalarıdır.⁹

Bir başka deyişle, göç davasının başlamasında en önemli faktör emperyalist devletler tarafından Türklere karşı takip edilen tehcir siyasetinin sebebidir.¹⁰ 25 Ekim 1915 tarihinde Edirne mebusu Mehmet Faik Bey'in Mebusan Meclisinde yaptığı konuşmada belirttiği gibi "Biz tehciri komşularımızdan öğrendik"¹¹ demesi bu yönden anlamlıdır.

XVIII. yüzyılın ortalarında Rusya'nın güçlenmeye başlamasıyla birlikte sınırlarını Osmanlı aleyhine genişletme politikası takip etti. Bu yüzyılın son çeyreğinde yapılan savaşlardan Osmanlı Devleti'nin yenik çıkması Rusya ve Avusturya devletlerinin Osmanlı'nın askeri gücünün kaybedildiği kanaatini kuvvetlendirdi. Bundan sonra Rusya ve Avusturya'nın dış siyasetinin temel amacı Balkanlardan ve Avrupa'dan Türk ve Müslümanların çıkarılması üzerine kuruldu.¹²

Konumuz genel olarak göçler üzerine olmadığı için bu tarihlerde ortaya çıkan göçmen sayıları üzerinde çok fazla durulmayacaktır. Fakat bu konuda geniş çaplı yazılmış bir esere göre Yunan ayaklanmasından başlayarak 1922 yılına kadar yapılan göçlerin 5, 5,5 milyon civarında olduğu tahmin edilmiştir. Yine aynı eserde Müslümanların aynı tarih aralıklarında 5 milyondan fazla da ölüm telafına uğradığı belirtilmiştir.¹³

Türk-Yunan nüfus mübadelesi konusuna girmeden önce bu göçün ortaya çıkmasına neden olan tarihi oluşum üzerinde durmak gerekecek.

Osmanlı Devleti'nde, Ermeni, Rum, Musevi gibi azınlık toplumların önemli bir yeri vardı. Özellikle Rumlar devlet içinde ayrıcalıklı bir yere sahiptiler. İlk zamanlarda

sayısını azaltarak benimkini artıran bu Ferdinand'a siz akıllı mı diyorsunuz" dediği rapor edilir. Akgündüz 1999 : 145.

⁹ Justin MC Carthy, (1998)b: *Ölüm ve Sürgün*, İnkılap Kitapevi, Çev. Bilge Umar, İstanbul: s.4. Bu görüşe paralel diğer bir görüş için bkz. Bilâl Şimşir, (1989): *Rumeli'den Türk Göçleri*, C.II.,TTK Basımevi, Ankara: s.XXX-XXXVII.

¹⁰ Halit Eren, (1966) : *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu Çıkarılan Tüzükler*, Nurgök Matbaası, İstanbul: s 38.

¹¹ Dündar, 2002 : 34.

¹² Eren ,1966 : 32.

¹³ Carthy, 1998 b : 374.

sanatlar büyük ölçüde Müslüman halkın elindeyken, bunlar XVIII. Yüzyıldan itibaren Rumların, Ermenilerin eline geçmeye başladı. Bu zamanlar ekonomik işlerde çok başarılı olan Türkler köyde iseler tarımla, şehirlerde iseler devlet memurluğu ile uğraşmaya başladılar.¹⁴ Bu durumu daha iyi anlamak için XX. yüzyılın başında (1915) Osmanlı İmalat sanayinde sermaye ve emek dağılımının etnik durumunu gösteren tabloyu incelemek lâzım.

Tablo : I

Osmanlı Büyük İmalat Sanayi'nin Dağılımı 1915

Bölgesel Dağılım Sayılar			Sermaye ve Enerjinin Etnik Dağılımı		
%			%		
Kentler	Fabrika	İşçi	Etnik Köken	Sermaye	Çalışan
İstanbul	149		Müslüman Türk	15	15
İzmir	61		Yunan Rum	50	60
Diğer Şehirler	73		Ermeni	20	15
			Musevi	5	10
			Yabancı	10	-
Toplam	283	15 000	Toplam	100	100

Görüldüğü gibi Müslüman Türk nüfusu, imalatta sadece sermayenin % 15'ini oluşturmaktaydı. Sermaye ve emek gücünün yarıdan fazlası (%60) Rum kökenliydi. Bu durum Türklerin üretim sürecinin dışında kaldığını göstermektedir.¹⁵

Durum böyle olduğu halde Türk-Yunan ilişkilerinin bozulması neye bağlanabilir. Bu konuda özellikle Patrikhane'nin ve Yunanistan'ın takip ettiği "Megali İdea" (Büyük ülkü) siyasetinin önemli rolleri vardır. Özellikle Patrikhanenin olumsuz çalışmaları bu noktada daha belirgindir.¹⁶

Rum halkı Fatih döneminden itibaren görmüş olduğu itibar hatrına kısmen bağlı kalmış ve saygılı davranmıştır. Fakat Patrikhane ve Kilise teşkilatı, gösterilen bu toleransa hiç de layık olmamıştır. Bunun neticesinde Türklük aleyhinde çalışmaları tespit edildiği vakit bazı patrikler cezalandırılmıştır. Türklük aleyhindeki çalışmalar Balkan Savaşları sonucunda daha da artmış, Yunan ordusu Patrikhane'nin desteği ile

¹⁴ Süleyman Kocabaş, (1988) : *Tarihte ve Günümüzde Türk Yunan Mücadelesi*, Vatan Yayınları, İstanbul: s. 20.

¹⁵ Gülten Kazgan, (2002): *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: s. 52; *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Memduh Yaşar İdaresinde, Akbank Kültür Yayınları,1980,İstanbul:s.7.

¹⁶ Rum halkının kışkırtılmasına örnek yine Rumlar tarafından verilmektedir. Mübadele sonrası Yunanistan'da mübadil Rumlarla yapılan görüşmelerde bu durum şöyle belirtilmektedir; "Biz Yunanistan nedir bilmiyorduk. Evlerimizde, kiliselerimize çan ve ikonalar yollayan Rus Çarı'nın fotoğrafları vardı. Yunanistan adımı ilk kez Balkan savaşlarında duyduk." *Göç,Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, Küçük Asya Araştırma Merkezi, Çev. Damla Demiröz, İletişim Yayınları, İstanbul: s.167.

Kurtuluş Savaşında Kütahya'ya kadar gelebilmiştir.¹⁷ Oysa Rum halkı için o kadar özgürlükler tanınmıştı ki Örneğin; Rumların bir kısmı Batı ile ilişki içinde olup İyonya adalarında çocuklarına Yunan-Latince ve yaşayan batı dillerinde eğitim veren kurumları mevcuttu.¹⁸ Burada Osmanlı Devleti'nin Rumlara verdiği bu imtiyazların fayda ve zararını tartışmak konumuzun sınırları dahilinde değildir. Asıl belirtmek istenen böyle imtiyazların tanınmasının ortaya çıkarttığı olumsuz sonuçlardır. Rumlara tanınan bu imtiyazlar Avrupa'da zamanla Rumların doğal hakkıymış gibi algılanmaya başlanmış ve bu imtiyazların alınmak istenmesi de farklı yorumlanmıştır. Örneğin Avrupalı bir araştırmacının şu yazısı dikkat çekmektedir: “ İşgale kadar Rumlarla Türkler kardeş gibi geçiniyorlardı. Çünkü bu iki millet yekdiğerini tamamlıyor. Türk çiftçilikle meşguldür. Rum da ticaretle. Türk'ün ticaretteki noksanını Rum tamamlıyor, Rum'un yapamayacağı tarladaki ağır vazifeyi de Türk başarıyordu.”¹⁹ Devlet içinde Avrupalıların Türk'e biçtiği rol çiftçilik, Rum'un rolü de tüccarlıktır. Böyle bir oluşum daha öncede belirtildiği gibi azınlıkların ticaretle daha fazla söz sahibi olmasına yol açtı.

Bu ayrıcalıklı durum I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etti. Fakat Savaş sonundaki gelişmeler bu duruma dolaylı bir şekilde bir tepki olarak ortaya çıkarttı. Özellikle 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar Türk topraklarına ayak basar basmaz Türk halkına karşı merhametsiz bir savaşa girmişler ve tabii bu arada yakın doğuya özgü vahşet hareketlerini de ihmal etmemişlerdi. Verimli Menderes Vadisini işgal etmişler ve binlerce kişi evsiz kalmış, Türk'ü el koydukları toprakların ötesine sürmüşlerdir. Bunun tabii sonucu olarak Anadolu halkı nefret hisleri ile dolmuş ve haklı bir davanın bütün unsurlarını içeren bir direnişe geçmiştir.²⁰ Türk-Yunan Savaşı kısa süre sonra aynı zamanda iki Osmanlı cemaati arasında bir iç savaşa dönüşmüştü.²¹

İleriki bölümlerde detaylı bir şekilde inceleneceği gibi, bu tarihten önce başlanmış olmakla birlikte Yunanistan'ın Türkiye toprakları üzerinde sistemli bir şekilde toprak ve nüfus oyunlarına başladığı görülmektedir. Mondros Mütarekesi'nin

¹⁷ Yavuz Ercan; (1986) : “Türk Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhanesi'nin Rolü”, *Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri*, Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara: s. 202-204.

¹⁸ Ortaylı, 2004 : 22.

¹⁹ İsmail Habib Sevük, “Hem Saâdet, Hem Şikâyet” *Açıksöz Gazetesi*, 22 Kasım 1921, sayı : 341, *Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlılar ve Anadolu Rumları Üzerine Makaleler*. (Yay. Haz.) Mustafa Eski, (1999): *AAM*, Ankara : s. 73.

²⁰ Arnold J. Toynbee (2000) : *Türkiye, Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, C.II, Yenigün Haber Ajansı, (Basım yeri yok) : s. 29.

²¹ Justin MC Carthy, (1998)a : *Müslümanlar ve Azınlıklar*, İnkılap Yayınları, Çev. Bilge Umar, İstanbul : s. 122.

imzasından sonra Osmanlı Lirası'nın değerini düşürecek kambiyo spekülasyonları çoğaldı. Yunan Ordusu Anadolu içlerinde ilerlerken bir yandan da Rumların ve Yunanlıların mülk edinmelerini ucuzlatmak için kambiyo borsası araç haline getirildi. Geçim sıkıntısına düşen Müslüman Türk halkı mülkünü elden çıkarırken, değeri düşen Osmanlı Lirasıyla Rumlar-Yunanlılar Atina Bankası'nın verdiği kredileri kullanarak bunları satın aldılar; çünkü "Wilson Prensipleri" ancak mülk sahibi olanları o toprağın sahibi sayıyordu.²²

Bu olayların sonucunda Kurtuluş Savaşı aşırı sayıda Türk sığınmacının (göçmenin) ortaya çıkmasına neden oldu. Bu durum halkın çoğunluğu Yunanlı-Rum olan bir devlet yaratma amacıyla Türklerin Batı Anadolu'dan sürülmelerinin sonucudur.²³

Tüm bu olaylara rağmen Yunan Başkanı Venizelos 30 Haziran 1919'da İngiliz Hükümetine: Öne sürülmüş cinayetleri ve olayları incelemek için bir soruşturma komisyonu kurulmasını istedi. Komisyon incelemesi sonucunda Yunanlıları üç noktada suçlu gördü:

1. İzmir katliamı ve yağma hareketleri,
2. Birliklerin konferansça verilmiş hududu aşmış olması,
3. Aydın katliamı ve yağma hareketleri²⁴ ardından şüphesiz bu korku sonucunda ortaya çıkarttıkları göç eylemleridir.

Bu savaşın Türk ordusu tarafından kazanılması sonucunda Yunan ordusuyla birlikte kaçan bir Rum göçmen kitlesi ortaya çıktı. Nüfusun bu şekilde yer değiştirmesi savaş sonrasında da bir nüfus mübadelesinin zorunlu olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamış oldu.

²² Kazgan, 2002 : 51.

²³ Carthy, 1998 b : 356.

²⁴ Selahattin Salıxık, (1968) : *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eteryay*, Kıtış Yayınları, İstanbul: s.269.

I. BÖLÜM

TÜRKİYE İLE YUNANİSTAN ARASINDAKİ NÜFUS MÜBADELESİNDE İLK ÖRNEKLER VE TÜRKİYE' NİN HAZIRLIĞI

A. MİLLİ MÜCADELE ÖNCESİNDE VE SONRASINDA NÜFUS MÜBADELESİ MESELESİ

1. Bulgaristan ve Yunanistan Devletleri ile Yapılan Nüfus Mübadeleleri

Lozan Konferansı'nın ilk devresinde üzerinde durulan konulardan birisi "Nüfus Mübadelesi" sorunu idi. Aynı zamanda bu konu, konferansın ilk devresinde görüşülüp kısa zamanda üzerinde anlaşmaya varılan konularından biridir.

Neden böyle bir duruma ihtiyaç duyulmuş olabilir? Yani binlerce kişiyi yerinden ederek ne fayda sağlanmış olacaktı? Böyle bir durum ihtiyaç mı, yoksa zorunluluk mu idi? Özellikle Anadolu'dan bir Rum'un bile eksilmesini istemeyen bir Yunanistan, niçin yüz binlerce Rum'u Anadolu'dan getirip kendi topraklarına yerleştirmiş olabilir? Bu ve buna benzeyen sorular bu konuyla ilgili akla gelen ilk sorulardır.

Bu konu Türkiye açısından da aynı gibi gözüktür. Zaten yıkıcı savaşlardan çıkmış olan devlet, gelecek olan binlerce insana nasıl barınma imkânı sağlayacak, nasıl istihdam edecekti. Bu sorular ve bunlara bulunacak cevaplar bu çalışmanın da ana gayesini oluşturmaktadır.

1923 yılı kışa dönerken, çok yönlü Türk Devrimi'nin özdeş bir toplum, ulusal bir devlet yaratma boyutunun gelişme çizgisi önemli bir evreye girmiş bulunuyordu. Başkomutanlık Meydan Muharebesi Türklere eşsiz bir zafer kazandırırken Türklerin aşağı yukarı üç buçuk yıl boyunca bir ulus olarak yaşama savaşı verip "ulusal direniş" gibi yolunda çalıştıkları "ulvi ve mukaddes" amaç, ulusun genel ve ortak "gayret ve himmeti" ile sonuçlanmış, yeni Türkiye'nin "ulusal diriliş süreci" de yeni bir aşamaya girmiştir.

Anadolu, Yunan ordusundan boşaltılırken onlarla işbirliği içine girmiş olan Anadolu Rumlarının da Anadolu'yu terk etmeye başlamalarıyla birden bire artan

demografik ivme, Türklere çok zamandır kangren olmuş bir yarayı kesip atma ve özdeş bir toplum yaratma yolunda önemli bir fırsat yaratmıştır.²⁵

Hatta ilerleyen zamanda bu uygulamayı nüfus yoğunluğunu arttırmada bir politik yöntem olarak da teşvik dahi edildi. Bu konuda Atatürk, Ankara Hükümeti'nin Balkanlara ilişik demografik beklenti ve niyetlerini şöyle dile getirmektedir:

“Memleketin nüfusu şayan-ı teessüf bir derecededir. Zannedirim ki bütün Anadolu halkı sekiz milyonu geçmez... Şimdi biz bunu telafi etmek istiyoruz... Hudut-ı milliye haricinde kalan aynı ırk harstan olan anasını da getirmek ve onları da müreffeh bir halde yaşatarak nüfusumuzu tezyid etmek lâzımdır.. Bence Makedonya'dan ve Garbi Trakya'dan kâmilen Türkleri buraya nakletmek lâzımdır.²⁶

Bu yaklaşım tarzı, Balkanlarda meydana gelen nüfus hareketlerine verilen önemin göstergesidir. Bu durum İngiliz elçilik raporlarına kadar geçmiştir.²⁷

a) Bulgaristan'la yapılan Nüfus Mübadelesi

Nüfus mübadelesi ile ilgili Lozan öncesinde ilk örnekler, 1827-29 Savaşlarında Rus ve Osmanlı devletleri arasında fiili bir mübadele sayılabilecek Müslümanlarla Ermenilerin değış tokuşunun gerçekleştirilmesine kadar uzanır..²⁸ Bu tarihten sonra nüfus mübadelesi ile ilgili diğerk bir örnek te, 1878 Osmanlı-Rus barış görüşmelerine katılan Saffet Paşa tarafından ortaya atılmıştı. Mübadele Balkan sıradağlarının kuzeydeki Müslümanlarla güneyindeki Bulgar Hristiyanları arasında mal ve

²⁵ Kemal Arı, (1990) : “1923 Türk-Rum Mübadele Antlaşması Sonrasında İzmir'de Emvâl-i Metrûke ve “Mübadil Göçmenler”, *A A M D*, C.VI, S. 18, Ankara: s. 627.

²⁶ H. Yıldırım Ağanoğlu, (2001) : *Osmanlıdan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihi, Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul : s. 275; Fakat başka bir kaynakta bu yargının tersi bir duruma yer verilmiştir;

“ Atatürk, Türkiye dışındaki Türklerin Türkiye'ye göç etmelerini çözüm olarak görmemektedir. Ona göre dış Türkler, buldukları ülkelerde Türk varlığını ve kimliğini korumalıdır. Onların kültürel varlıklarını koruyup geliştirmek için çalışılmalı ve komşu ülkelerde eşit ve rahat yaşamaları için gerekli önlemler alınmalıdır.”, Mithat Atabay, (2005): *II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Milliyetçilik Akımları*, Kaynak Yayınları, İstanbul: s.232.

²⁷ “Osmanlılık reddedildiğinden ve hilafet yıkıldığından beri, Türkiye'nin siyaseti Türk olmak ve Türk kazanmaktır.” Ağanoğlu, 2001: 275.

²⁸ Carthy, 1998 b: 331. Yazar bu durumu Müslüman ve Ermeniler arasında bir *de facto* (Hukuksal dayanağı olmayan, fiili) nüfus değışimi olarak açıklar ve kaynaklara dayanarak bu değışim sırasında Rusların Erivan bölgesine 1932'de 45 000 Ermeni'yi göç ettirdiği ve daha sonraki yıllarda da Ermenilerin bu bölgede nasıl çoğunluk oluşturduğu belirtilmektedir. Bu örnekte olduğu gibi göç olayları başta Rusya tarafından sürekli olarak nüfus yapısını değıştirme yönünde kullanılmıştır.

mülkleriyle birlikte takası şeklinde düşünülmüş fakat bu öneri Rusya tarafından kabul görmemiştir.²⁹

Balkan Savaşları dönemindeki göç olayları da bir “Nüfus Mübadelesi”ni gündeme getirmiştir. Bu savaş sonunda ilk yapılan mübadele Bulgaristan’la olmuştur. Mehmet Saim Halim Paşa başkanlığındaki İttihat ve Terakki Hükümeti ile Bulgaristan arasında imzalanan İstanbul Antlaşması (29 Eylül 1913) ile mübadele, resmi bir çerçeveye bağlanmıştır. Göç olaylarını düzenleyen ilk antlaşma olan İstanbul Antlaşması’yla gerçekleştirilecek olan ahali değişimi sınırın her iki yanında 15 km mesafede oturanları kapsayacaktı.³⁰ Bu antlaşmayla 48 570 Müslüman ile 46 764 Bulgar karşılıklı olarak yer değiştirdi.³¹

Osmanlı İmparatorluğu’nu Bulgaristan ile nüfus mübadelesi yapmaya iten nedenlerden biri zorunlu göç olayı ise, diğeri de Hıristiyan azınlıklardan kurtulma isteğidir. Hıristiyan milletler, duraklama döneminden bu yana Avrupa’nın büyük devletlerinin müdahale nedeni olmuşlar, ayrıca XIX. Yüzyılının başat ideolojisi olan fikirleri ile koştur bir ulusal bilinç geliştirdikleri için devletin kronik zayıflığını oluşturmuşlardır. İmparatorluktaki en son milliyetçi akım olan Jön Türkler, İmparatorluktaki Hıristiyan azınlıklar ile Avrupa müdahalesini bir neden-sonuç ilişkisi biçiminde algıladıklarından, imparatorluğun egemenliğinin ön koşulu olarak bu grupların oluşturduğu sorunu çözmeyi şart saymaktaydılar.³² Gerçekten de Hıristiyan azınlıkların göç etmesiyle birlikte 1923-1930 yılları arasında iç işlerine müdahale pek yaşanmamıştır.

b) Yunanistan’la Yapılması Düşünülen Nüfus Mübadelesi

Diğer bir mübadele olayı da planlanan ama gerçekleşmeyen Yunanistan ve Osmanlı Devleti arasında Umumî Harpten önceki örnektir. Yunanistan’ın hakimiyeti

²⁹ Selahattin Önder, (1991): “Meclis-i Vükela Mazbatalarında Türk-Bulgar Mübadelesi”, *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.3, S.1, Eskişehir : s. 211.

³⁰ Baskın Oran, (1986) : *Türk-Yunan ilişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara., s. 66.

³¹ Önder, 1991 : 270. Bu rakamlar, Bıyıklıoğlu’nda farklıdır. “Balkan Harbinden sonra Doğu Trakya’da kalmış oniki Bulgar köyü 8 Kasım 1913’te Kırklareli’nde imzalanan antlaşmayla yer değiştirmiştir. Bu mübadelede en aşağı bir tahminle 18 000, resmi vesikalara göre 40 741 kişi Bulgaristan’a gönderilmiştir.” , Tefik Bıyıklıoğlu, (1992) : *Trakya’da Milli Mücadele*, C. I, TTK Basımevi, Ankara : s. 146-147.

³² Oran, 1986 : 66.

altına giren, Makedonya, Trakya ve Epir’ den Osmanlı ülkesine 200 000’den fazla Türk göçmeni geldi. Bu durum Osmanlı ülkesinde büyük bir tepki gördü.³³

Makedonya’dan sürülen bu göçmenlere karşılık, Osmanlı Devleti Yunanistan’ın beklemediği bir şekilde Doğu Trakya ve Batı Anadolu’dan aşağı yukarı aynı oranda Rum nüfusu çıkarmıştır. Makedonya’dan kovulan Türklerin Trakya ve Anadolu’daki Rumların yerlerini almalarının önüne geçemeyeceğini anlayan Yunan Hükümeti, bu işi durdurmak için savaşı da göze alamayınca, bir anlaşmaya varmak zorunda kaldı Göç etmiş Rumların Batı Trakya’daki Müslüman köylülere yaptıkları baskılar da Osmanlı Devleti’nin Atina Elçilik Müsteşarı Galip Kemâli (Söylemezoğlu) Bey tarafından Yunan Hükümeti nezdinde protestolarla gündeme getirilmekteydi. Bu bölgeye yaptığı gezisi sonunda, Galip Kemâli Bey’in aklına bu çatışmaların ancak nüfus mübadelesi ile çözülebileceği düşüncesi gelir.³⁴ Sonuçta Osmanlı ve Yunan hükümetleri, Makedonya’da kalan Türklerle, Doğu Trakya ve Aydın vilayetlerindeki Rumların karşılıklı olarak, ihtiyari bir şekilde mübadelesi hususunda 1 Temmuz 1914’te bir antlaşmaya vardı.³⁵ Mübadeleyi yürütecek bir komisyon kuruldu. Bir ay sonra Dünya Savaşının başlaması bu antlaşmanın tatbikine imkân vermedi. Fakat anlaşmadan evvel Yunanistan’dan kaçan Türkler olduğu gibi, Yunanistan’a kaçan Rumlar da olmuştur.

Yunanistan’ın bağımsızlığını kazanmasından sonraki amacı, sınırları içinde yalnızca Yunanlıların yaşadığı bir devlet oluşturmaktı. Yunanistan’ın devlet olarak amaçladığı sınırlar Batı Anadolu bölgesine kadar uzanmaktaydı. Çizilen bu sınırların ve gerçekleştirilmek istenen nüfus yapısının bir ifadesi olan “Megali İdea”³⁶ Yunanistan’ın izlediği dış politikanın başlıca unsuru olmuştur. Bu amaçla Yunanistan da Osmanlı İmparatorluğu ile bir mübadeleyi istiyordu. Ama Yunanistan’ın amaçladığı mübadele “Megali İdea” sınırları dışındaki Rumları kapsamaması yönünde idi. Yunanistan, Batı Anadolu bölgesini kendi sınırları içinde gördüğünden mübadelesini istediği Rumlar Anadolu içlerindeki Rumlardır.³⁷

³³ Bıyıklıoğlu, 1992 : 92.

³⁴ Ayhan Aktar, (2005) : “Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi sürecinde bir aşama: Türk-Yunan Nüfus mübadelesi, 1923-1924”, *Ege’yi Geçerken*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: s. 120-121.

³⁵ Bıyıklıoğlu, 1992 : 92.

³⁶ “Megali İdea” için daha geniş bilgi, S. R. Sonyel, (1973) : *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. I-II., Ankara: s 30; Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, (1975) : *Türk-Yunan İlişkileri ve Megalo İdea*, Genelkurmay Basımevi, Ankara : s. 38-41.

³⁷ H. Cevahir Kayam, (1993): “Lozan Barış Antlaşması’na Göre Türk-Yunan Mübadelesi ve Konunun TBBM’ de Görüşülmesi ”, AAMD, C.9, S.27, Ankara: s.583.

Görüldüğü gibi Lozan Konferansı öncesinde gerek Bulgaristan, gerekse Yunanistan'la nüfus mübadelesi sorunları gündeme gelmiş fakat Yunan Hükümeti mübadeleyi istemesine karşılık devamlı olarak bunu Osmanlı Devleti'nin aleyhine ve Yunanistan'ın lehine yapılması için uğraşmış, bunu da Megali İdea'nın bir uzantısı olarak görmüştür. Zira Venizelos, Ege'yi Yunan Gölü haline getirmek isterken Yunanistan'ı da Yunanlıların yaşadığı bir ülke yapmak için Türkleri buldukları yerden göç ettirmekle bir yönüyle Türk-Yunan nüfus mübadelesinin ilk teorisyeni olmuştur.³⁸ Şüphesiz İttihat ve Terakki Partisi'nin nüfus mübadelesi politikaları da Cumhuriyet sonrası nüfus mübadelesinde etkili olduğu söylenebilir.³⁹

Bunun en somut örneği, ileriki tarihlerde yapılacak olan Sevr Antlaşması'nda Batı Trakya'nın kaderini kendi eline almak konusunda Batılı Devletlere isteklerini kabul ettiremeyen Yunan Hükümeti ve Venizelos yine aynı antlaşmayla Anadolu'da tespit edilen Bandırma-Fethiye hattının batısıyla doğusu arasında da bir Türk Rum mübadelesini gerçekleştirmek istemesiyle görülmektedir.⁴⁰

2. Lozan Antlaşması'nda Mübadele Meselesi'nin Görüşülmesi ve Sözleşmenin imzalanması

Türk Milli Kurtuluş Mücadelesi'nin temel amacı tarih içindeki ömrünü tamamlayarak savaşlarla beraber yıkılan dağılan ve her taraftan istilaya uğrayıp Batı sömürgeciliğinin iştahına konu teşkil eden Osmanlı İmparatorluğu'nun enkâzı ve yıkıntılarında Türk olan kısmı kurtarıp yepyeni milli bir devlet yaratmaktır.⁴¹

Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra mütareke Antlaşması Mudanya'da imzalanmıştı. TBMM Hükümeti barış konferansının İzmir'de yapılmasını önerirken Müttefikler 27 Ekim tarihli notaları ile Konferansın Lozan'da yapılmasını isteyerek Ankara Hükümeti ile İstanbul Hükümetini de davet edince TBMM 1 Kasım 1922'de Saltanata son vererek konferansta sadece Ankara Hükümeti'nin temsil edilmesini sağlamıştır.

³⁸ Nevzat Gündoğ, (1993) : "Türk-Yunan mübadelesi ve Batı Trakya" *Batı Trakya'nın Sesi*, Adım Yayıncılık, S:53, Ağustos, s. 20.

³⁹ Kemal H.Karpat, (2003): *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: s.16.

⁴⁰ Gündoğ, 1993 : 21.

⁴¹ Fahir Armaoğlu, (1992): *XX yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*, C.1, (1914-1980), İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara: s. 307.

Konferans öncesinde Türkiye için önemli sorunlardan bazıları şunlardı: Ülkedeki nüfusun azlığı, azınlıklar, Yunanistan'daki Türk azınlığının durumu. Türkiye bu sorunları Lozan'a taşımaya çalışacaktır.

Mustafa Kemal ve arkadaşları, yukarıda belirtilen amaç doğrultusunda, Misak-ı Millî sınırlarında ulusal egemenliğe dayalı bir devlet kurmak istemeleri yanında, ayrıca bu devletin mütecânis bir devlet olmasını istiyorlardı. Çünkü Avrupa Devletleri, Osmanlı Devleti'nin özellikle azınlıklar konusunu müdahale meselesi yaparak devamlı şekilde iç işlerine karışmışlardır.

I. Dünya Savaşı'nda kendilerine devlet kurabilecekleri vaadi verilerek kandırılan azınlıklar, Osmanlı Devleti'ne karşı çıkmışlar⁴² bu durum kurtuluş mücadelesinde de görülmüştür. Hatalarını anlayan Anadolu Rumları'nın Anadolu'yu terk etmeye başlaması buna ortam da hazırlamıştır. Artık bu durumun, uluslar arası hukuka uygun olarak, henüz bitmemiş bir süreci tamamlanması ve yasal bir zemine oturtulması gerekmektedir.

Lozan Barış Konferansı, Türkiye ile batılı devletler arasında savaş ortamına son vermek amacı ile toplanmış bir konferanstır. Bu görüşmelerde, siyasal sınırların yeniden belirlenmesinin yanında, ekonomik, siyasal ve hukuksal sorunların da çözümlenmesi gerekiyordu. Uluslaşma hareketlerinin önemli bir halkası olarak görülen nüfus sorununun, yeni anlayışlara ve ortaya çıkan topografyaya uygun olarak ele alınması umuluyordu. Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesi⁴³ bu konferansın bir parçasıdır.

Lozan'a gelene kadar "ahali mübadelesi" fikrinin kim tarafından ortaya atıldığı meçhûldür. Gerçi bunun ilk teorisyeni Venizelos kabul edilse de bu resmi olarak kesinlik kazanmamıştır. Lozan tutanakları incelendiği zaman görüleceği gibi, Türkiye'nin bu konuyla ilgili hazırlığı yoktu ve konunun gündeme gelmesini zamansız buldu. Fakat önceden cevaplanması gereken bir soru var. Mübadeleyi kim istedi, zorunlu olmasını kim istedi, neden?

⁴² Hasan Köni, (1993) : "Kurtuluş Savaşı Öncesi Azınlıklar Sorununa Bakış", *AAMD* , C. 9, S.27, Ankara: s. 479

⁴³ Bundan sonra kısaltılarak "Mübadele" olarak yazılacaktır.

Ahali mübadelesi fikriyle ilgili en eski belge, ABD Hükümeti'nin Lozan Konferansı'na iştirak eden İtilaf Devletleri Hükümetlerine gönderdiği 30 Ekim 1922 tarihli muhtıradır. Söz konusu muhtıranın 5. maddesinde;

“Problemin en olumlu çözümü, Küçük Asya ile Yunanistan'daki Hıristiyan ve Müslüman azınlıkların mübadelesi olabilecektir.” Cümlesi yer almaktadır.⁴⁴ Burada da görüldüğü gibi bu talebin Türkiye'den gelmediğidir. Gerçi böyle bir şeyi düşünüyorsa da zamansız olduğu görüşündedir.

20 Kasım 1922 tarihinde başlayan Lozan Barış Konferansı, kurulan üç komisyonla çalışmalarını yürütmüştür. Bunlar *Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu* ile *Maliye ve İktisat Sorunları Komisyonu*'dur. Konferans'ın ilk oturumları yeni Türkiye devletinin sınırlarının çizilmesine yönelik oturumlardır. Konu “*Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu*”nca ele alınmıştır. Komisyon aynı zamanda azınlıklar ve Türk-Yunan Nüfus mübadelesi sorunu ile de ilgilenmiştir.⁴⁵

Doğu Trakya sınırlarının görüşülmeye başlanmasıyla birlikte azınlıklar ve mübadele sorunu Türkiye ile Yunanistan arasındaki yoğun tartışmalara yol açmıştır. Bu sorun hem Batı ve Doğu Trakya sınırlarının belirlenmesi bakımından hem de kimlerin azınlık statüsüne tabi olacağına belirlenmesi bakımından önemlidir.⁴⁶

Mübadele konusu, *Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu*'nun 1 Aralık 1922 tarihli oturumunda görüşülmeye başlanmıştır. Konu bu komisyonda üç oturumu ve bu komisyona bağlı *Ahali Mübadelesi Alt Komisyonu*'nda on üç oturumu işgal etmiştir.⁴⁷ Bundan önceki oturumlarda savaş sırasında yurtlarını terk eden Rumların ve Türklerin durumları söz konusu edilmişse de bunlar daha çok Yunanistan'ın Doğu Trakya ve İzmir üzerindeki iddiaları ile ilgilidir.

1 Aralık 1922 tarihli Cuma oturumu, tümüyle mübadele meselesinin görüşüldüğü bir oturum olmuştur. Lord Curzon'un başkanlığında saat onbeş otuzda açılan oturum Lord Curzon'un “Türkiye ve Yunanistan ülkeleri arasında nüfus mübadelesi sorununu” incelemek üzere komisyonu toplantıya çağırdığını⁴⁸ söylemesi

⁴⁴ Kâmuran Gürün, (1986): *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Bilgi Yayınları, İstanbul: s. 407.

⁴⁵ Kayam, 1993 : 585.

⁴⁶ Kayam, 1993: 586.

⁴⁷ Gürün, 1986 : 407.

⁴⁸ Seha L. Meray, (1969): *Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, Birinci Takım, C.1, Kitap. 1, A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara: s. 115; Nüfus mübadelesi meselesinde Curzon'un Komisyonu bazı dilek ve temenniler ile yönlendirdiği görülmektedir. Örneğin alt-komisyon

ile başladı. Fakat mübadele, Lozan’da sadece Türkiye ve Yunanistan’ın isteği ile olmamıştır. Konferansa katılan diğer ülkeler de sorunların çözüm yolunu mübadelede görmekteydiler.⁴⁹

Sorunların büyük ve çok taraflı oluşu, uluslar arası zeminin hazırlanmasında önemli bir kolaylık da sağlamıştı. Milletler Cemiyeti, barış görüşmelerinden önce, Norveçli Dr. Fridtjof Nansen’i nüfus akışı sonucu ortaya çıkan yeni görüntüyü yerinde incelemekle görevlendirdi. Nansen, her iki ülkeyi de ziyaret ederek ilgili kişilerle görüştü; çözüm yolları üzerinde onlarla tartıştı.⁵⁰ Konuyu oturum başkanı Lord Curzon gündeme getirdiyse de, açıklamasını Milletler Cemiyeti Mülteciler Komiseri Nansen yapmıştır.

Nansen, mübadeleyi neden incelediğini ve neden rapor hazırladığını belirterek konuşmasına başladı. Nansen; “Yakın Doğu’da halkların iç içe girmişlikten kurtarılmasının barışın kurulmasını ve nüfus mübadelesinin yer değiştirmelerin yaratmış olduğu ekonomik sorunlara en etkin bir çözüm olacağını”⁵¹ savunmaktadır

Nansen yapılacak olan işin güçlülüğünü belirtmiş ve işin hukuksal boyutuna değinmiştir. Bunun yanında siyasal bazı sorunların ortaya çıkabileceğine örnekler vermiştir:

- Antlaşma, zorunlu mu, isteğe mi bağlı göç ilkelerinden hangisine dayanacağı,
- Antlaşmada uygulanacak bölgenin genişliği ne olacaktı,
- Bu antlaşmayı yürürlüğe koymakla ilgili organlar ne nitelikte olacaktır.⁵²

oluşturulması sırasında bu komisyonun yapacağı işlerle ilgili maddelerini temenni şeklinde belirlemiştir. Meray, 2001: 128.

⁴⁹ Kayam, 1993 : 586 ; Konferans sırasında mübadelenin sorumlusu olarak Türkiye gösterilmekteydi. Ayrıca Amerika’da mübadele konusuyla yakından ilgilenmekte ve Curzon’a ortak olarak Rumların “ kovulduğunu ” belirtmektedir. Meray 2001:201, 203, 215.

⁵⁰ Kemal Arı, (2003) : *Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul : s.16.

⁵¹ Meray, 1969 : 116. Sir Horoce Rumbold’un konferanstaki ifadelerinden anlaşıldığına göre bunu konferans sırasında en evvel Nansen teklif etmiş, mübadelenin mecburi olmasını da yine Nansen’den sonra duyulan ilk ses Venizelos ve Lord Curzon’un sesi olmuştur. M. Cemil Bilsel, (Tarihsiz) : *Lozan*, C.II. Sosyal Yayınları, İstanbul : s. 294. Lozan müzakerelerinin yapıldığı tarihte İstanbul basınında bu konuyu yakından takip etmiş ve müzakerelerle ilgili sürekli yayınlar yapmıştır. 19 Aralık 1922 (Kanun-ı evvel 1338), Tanin Gazetesi’nin bu konudaki haberi şöyledir: İsmet İnönü; “mecburi mübadele fikri Eleftherios K. Venizelos’tan gelmişti, şimdi reddediyor.” Şeklinde yazarak, bu fikrin ilk kez ortaya çıkışı hakkında bilgi veriyordu. (yay.haz.) Necla Atalay; (1998): *Dönemin İstanbul Basınında (Tanin Gazetesi) Lozan Müzakereleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne : s. 220.

⁵² Meray, 1969 : 118.

İlk önce bu sorunların karşılığı bulunmalıydı. Anlaşılacağı gibi antlaşmanın şablonu Dr. Nansen tarafından hemen hemen hazırlanmaya başlanmıştı.

Nansen'in ilk önerisi, Yunanistan'daki Müslümanlarla, Anadolu'daki Ortodoksların isteğe bağlı olarak değiştirilmesi ve İstanbul Rumlarının değişim dışı tutulmalarıydı.⁵³ Türkiye bunu kabul etmedi.

İsmet Paşa' bu konunun gündeme gelmesini zamansız bulmuş, “resmi gündemde olmayan bir konunun bu oturumun programına alınmış olduğunu görmekle hayret ettiğini”⁵⁴ söylemiş, mübadelenin Türkiye’de azınlıklar sorununa bulunacak çözüme bağlı olduğunu belirtmiş ve Türk temsilci heyetinin görüşünü gelecek oturumlarda açıklayacağını söylemiştir.

a) Türk Ve Yunan Temsilci Heyetlerinin Mübadele Meselesi Hakkındaki Görüşleri

Yunanistan tarafına gelince; Venizelos Nansen'in teklif ettiği bu ilkeleri kabul etmektedir. Fakat, Venizelos mübadeleyi kabul etmekle birlikte böyle bir mübadelenin Yunanistan'da açacağı sosyal ve ekonomik yıkıntıları ileri sürerek en azından İstanbul Rumları'nın mübadele dışında bırakılmasını istemiştir.⁵⁵

Tabi, Venizelos'un bir başka büyük olasılıkla daha önemli bir nedeni vardı: Yunan İrradantizmin'in (Megali İdea, büyük ülkü) şampiyonu olarak, uzun zamandan beri Yunan kamuoyunu “İyonya” (Batı Türkiye) Yunan olacak ülkesüyle besliyordu. Şimdi İstanbul Rumlarının mübadelesini Yunan halkına hazmettirmek çok zor olacaktı. Çünkü bunun anlamı açıkça Megali İdea'dan ve hatta İstanbul'dan (“ikinci Roma”, Kutsal Fener Rum Ortodoks Patrikliği'nin bulunduğu yer) vazgeçilmesiydi. Dahası, patriklik kurumu büyük olasılıkla Yunanistan'daki Aynoraz'a taşınacaktı ve bu da kaçınılmaz olarak, iki rakip kurum (bağımsız Yunanistan Kilisesi ve Ekümenik ve primus inter pares olarak patriklik) arasındaki sürtüşmeyi müthiş arttıracaktı.⁵⁶

⁵³ Seçil Akgün, (1986) : “Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan mübadelesi sorunu” *Üçüncü Askeri Tarih Semineri* : Türk-Yunan İlişkileri, Genelkurmay Yayınları, Ankara : s. 248-249, 258.

⁵⁴ Meray, 1969 : 119.

⁵⁵ Gürün, 1986 : 408.

⁵⁶ Baskın Oran, 2005 : “Kalanların Öyküsü 1923 Mübadele Sözleşmesi'nin birinci, özellikle de ikinci maddelerinin uygulanmasından alınacak dersler”, *Ege'yi Geçerken*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul : s. 164.

Bunun üzerine İsmet Paşa mübadele yoluna gidilecekse bu mübadele İzmir ve İstanbul'u da içine almak üzere, Türkiye'nin bütün Rum nüfusunu kapsamalıdır.⁵⁷ Görüşünü savundu. Hatta İstanbul'un değil, Batı Trakya'nın değişim dışı tutulmasını istiyordu. Çünkü, bu bakış açısına göre Müslümanlar Batı Trakya'da azınlık değil, çoğunluktu.⁵⁸

İsmet Paşa'nın tüm Rumların gitmesi gerektiği yolundaki düşüncesinin gerisinde yatan nedenler çeşitliydi: Bir kere, Hıristiyan azınlıklar Osmanlıların iç işlerine karışmak için Büyük Devletler tarafından kullanılan daima bir numaralı neden olmuşlardı. İkinci olarak, yapılacak barış anlaşmasında "Azınlıkların Korunması" Başlıklı bir bölüm de bulunacaktı ve bu açıdan, Rumlardan mümkün olduğunca kurtulmak bu olası müdahale etkisini en aza indirecekti, üçüncüsü olarak, Rum azınlığın ve Patrikhane'nin işgalci Yunan ordusuyla işbirliğine ilişkin anılar henüz çok taze idi ve şimdi ortam uygunken, Yunan irredantizmi'nin hala sürdürülebileceği umutlarını kesin bir biçimde yok etmeye kararlıydı.⁵⁹ Bu arada görüşmelerde mübadele konusu yanında, savaş tutsaklarının Yunanistan'ca hemen geri verilmesi istekleri de gündemdeydi.⁶⁰

Bu görüşmeler sırasında Türkiye temkinliydi. Çünkü Yunan topraklarından binlerce Türk göçmenin gelmesiyle, Anadolu'da barınaksız kalacakların ne ölçüde artacağı düşündürücüydü. Buna karşılık Venizelos Yunanistan'a sığınmış bir milyon göçmen olduğunu, bunların evlerini bıraktıklarını ve Doğu Trakya ile Anadolu'da 800 bin kişiyi barındırabilecek sayıda konut olduğunu ileri sürdü.⁶¹

Görüldüğü gibi Yunanistan mübadele meselesini oldukça fazla arzulamaktaydı. Bundaki ısrarı belki göçmenler yönünden iyi sonuç alınması, belki de siyasi, fakat her ne olursa olsun konunun ilerleyen bölümlerinde de görüleceği gibi özellikle İstanbul'dan bir Rum'un eksilmesine bile gönülleri razı olmayacak ve ilerleyen tarihlerde bu konuyla ilgili büyük sorunların ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Oturumun yapıldığı sırada İsmet Paşa mübadeleye konu olacak kimselerin sayısına ilişkin herhangi bir veri olmadığını söyledi. Buna karşılık Lord Curzon

⁵⁷ Meray, 1969 : 121.

⁵⁸ Arı, 2003 : 16.

⁵⁹ Oran, 2005 : 165.

⁶⁰ Yunanlılar işgal altına aldıkları köy ve şehirlerden, bilhassa aydınları, vakit ve hali yerinde olanları, ileri gelen binlerce sivil Türk'ü Yunanistan'a götürmüşlerdir. Yunanlılar bunu yaparken, Türkiye'yi nüfus, kültür, iktisat bakımından yok etmek gayesini takip etmişlerdir. Bıyıklıoğlu, 1992 : 502.

⁶¹ Meray, 1969 : 122.

Anadolu'da 1914 ve 1922 yıllarına ait Rum nüfusu hakkında bazı bilgiler verdi. Bunun yanında Yunanistan'daki Türk nüfusu hakkında da bazı rakamlar ileri sürdü. Buna karşılık İsmet Paşa verilen bu rakamlardaki Rum'un Osmanlı Sınırlarında hiçbir zaman bulunmadığını ve Batı Trakya'daki Türk azınlığının sayısının gerçekte daha yüksek olduğunu belirtti.⁶²

Bu toplantı sonrasında komisyon şu kararı aldı. Savaş tutsakları ile rehinelere geri verilmesini içine almak üzere, Yunanistan ile Türkiye arasında mübadele sorununun, konferansa çağırarak üç büyük devletle, Türkiye ve Yunanistan Devletleri'nin birer temsilcilerinden kurulu ve bir İtalyan temsilcisinin başkanlığını yapacağı bir alt Komisyonun incelemesine havale edilmesine karar verildi.

İsmet Paşa mübadeleyle ilgili sorunları incelemekle görevli önceki raporunu izlediğini Batı Trakya'da Plebisit'e başvurulması istenmesi nedeniyle Batı Trakya'nın mübadele dışı tutulmasını, İstanbul Rumlarının ilke olarak mübadele dışı tutulmalarını ancak Türk temsilci heyetinin belirlediği kategorilere giren kimselerin mübadeleyle sokulması gerektiğini, bu kategorileri de:

1. İstanbul'a 30 Ekim 1918'den sonra gelmiş Rumlar,
2. İstanbul şehremaneti'nin [prefecture de la ville de Constantinople] 1912'de çizilmiş sınırının dışında oturan Rumların,
3. Türk düşmanlığı politikasına katılmış olan Yunanlı kimseler ya da dernekler olabileceğini belirtmiştir.⁶³

Burada da görüldüğü gibi İsmet Paşa'nın niyeti İstanbul'dan Yunanistan'a göçmüş olan Rumların gelmesini istemediği gibi, İstanbul'da da mümkün mertebe az Rum bırakmaktı. Özellikle son maddedeki kapsam Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye'nin Rum Mavri Mira Cemiyeti'nin çalışmalarından zarar görmesinin de etkisi olabilir.⁶⁴

Sorun için çağrıda bulunan devletlerden her biriyle, Türkiye ve Yunanistan'ın bir temsilcilerinden ve uzmanlardan meydana gelen komisyondaki görüşmelerin sonunda, Komisyon başkanı M. Montagna, Lord Curzon'a 8 Ocak 1923 tarihinde bir rapor sondu.

⁶² Meray, 1969 : 124. Lord Curzon, 1912 yılının rakamlarına göre Batı Trakya Türk nüfusunu 124 bin kişi olarak göstermiştir.

⁶³ Meray, 1969 : 331.

⁶⁴ Gündoğdu 1993: 21.

Bu raporda anlaşılan ve anlaşılmayan konular üzerinde durulmuştur. Raporun kısaca özeti şu şekildedir:

1. Sivil rehinelere geri verilmesi,
2. Savaş tutsaklarının mübadelesi,
3. Nüfus mübadelesi.

Bütün kararlar bölünmez ve parçalanmaz birbirini tamamlayan bir bütün olarak kabul edilecek ve birbirine bağımlı olacaktır.

3. maddeye gelince bazı sorunlar ortaya çıktı. Bunların ilki mübadelenin zorunlu mu yoksa isteğe bağlı mı yapılacağı ile ilgiliydi. Başlangıçta hiç kimse zorunlu mübadeleyi istememekteydi. Fakat Dr. Nansen'in zorunlu mübadelenin şart olduğunu söylemesi sonucu, komisyonda tüm temsilci heyetleri bu zorunluluğa, istemeye istemeye katılır göründüler.⁶⁵

Lord Curzon'da, zorunlu mübadeleyi savunmuştur “Gönüllü (isteğe bağlı) mübadeleye karar verilirse, bunun uygulanması aylar gerektirecektir. Oysa, her şeyden önce istenen, Türk nüfusun gelecek yılın başında toprakları işleyebilmek üzere Türkiye'ye getirilebilmesidir. İkinci olarak Yunanistan'a her yandan yığılmakta olan göçmenlerin bu ülkede yerleşmesini sağlamak gerekmektedir. Mübadele zorunlu olursa, gidenlere arkalarında bırakmak zorunda kalacakları mal ve mülklerinin değerini ödemek kolaylaşmış olacaktır.”⁶⁶

Diğer bir sorun da Türk Temsilci Heyeti'nin mübadelenin, Batı Trakya'dakiler dışında, Yunanistan'daki bütün Müslüman azınlıklarla, İstanbul'daki Rumları da içine almak üzere, Türkiye'de yerleşmiş [etablis] bütün Rumları kapsamasını ısrarla istemesidir. Bu oturumda görüşülen Batı Trakya Türkleri ve İstanbul Rumları tezi ilerleyen tarihlerde 1930 lara kadar her iki devlet arasında “etabli” anlaşmazlığının ortaya çıkmasına da neden olacaktır.

Yunan temsilci heyeti ise, Türk tarafının Batı Trakya Müslümanları yararına istenilen kuraldışılığın, İstanbul Rumlarına da uygulanmasını istemekteydi. Türk ve Yunan temsilci heyetleri istatistiklere dayanarak İstanbul Rumlarının mübadelesinin kendilerine getiri ve götürüsünü tartıştılar. Bu tartışmalar Komitenin birkaç oturumu boyunca sürdü.

⁶⁵ Meray, 1969 : 333.

⁶⁶ Meray 2001:127.

Montagna'nın da girişimiyle, Türkiye İstanbul'da az sayıda da olsa Rum kalmasına razı olundu. Fakat bazı kuraldışı durum ve şartları öne sürdü. Bunlar:

- a. Türk uyruğu olmayan bütün Rumların İstanbul'dan çıkartılması,
- b. İstanbul doğumlu olmayan Türk uyruğu bütün Rumların İstanbul'dan çıkartılması,
- c. Son üç yıl içinde Türkiye'ye karşı düşmanca davranmış bütün Rum derneklerinin ve birliklerinin İstanbul'dan uzaklaştırılması,
- d. İstanbul Rumları yararına kabul edilmiş kural dışılıktan yalnız Beyoğu, İstanbul ve Üsküdar Rumlarının yararlanması,
- e. Evrensel Patrikliğin, bütün organları ve kurallarıyla birlikte, İstanbul'dan uzaklaştırılmasıdır.

Son madde dışında (e) Türk ve Rum halklarının mübadelesi konusunda antlaşma sağlanabilmiştir.⁶⁷

b) Mübadele Meselesinin Karara Bağlanması

1 Aralık 1922 tarihinde imzalanan rapora göre her iki ülke ekonomisi için çok önemli olan topraklarının işlenmesi için mübadelenin Şubat ayına kadar gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmişti. Çünkü bu aydan sonra tarım mevsimine yetişmek imkânsızdı. 11 Ocak 1923 tarihindeki oturumda Azınlıklar ve Ahali Mübadelesi Meselesi ile ilgilenen tali komisyonlar vazifesini tamamladı.⁶⁸ Alt Komisyonun mübadele konusunda hazırladığı sözleşme taslağı 27 Ocak 1923 günü oturumunda Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu toplantısında Komisyona sunulmuştur. Bu taslak her iki ülkenin verdiği tavizlerin sonunda hazırlanmış oluyordu.

Müzakereler sonunda Türk ve Yunan esirleriyle birlikte, devasa ve tarihte bir örneği bulunmayan insan takası 30 Ocak 1923'te imzalanan sözleşme ile karara bağlandı.⁶⁹ Sözleşme ondokuz maddeden ve bir protokolden oluşmaktaydı ve M. İsmet, Dr. Rıza Nur, Hasan, E.T. Venizelos, D. Caclamanoz imzalarını taşımaktaydı.

⁶⁷ Meray, 1969 : 333-341.

⁶⁸ *Tanin* 16 Ocak 1923, (Yay. Haz.), Atalay, 1998 : 233.

⁶⁹ Alexander Anastasius Pallis, (1997): *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, Yapı Kredi Yayınları (Çev. O.Azizoğu), İstanbul: s.105 ; Antlaşma metinleri için bkz. İsmail Soysal, (1965) : *Türkiye'nin Dış Münasebetleri İle İlgili Başlıca Siyasi Andlaşmaları*, TTK Basımevi, Ankara : 177-192; BCA,272.12.40.40.3.(Belge Ek:1). *Vakit* 30 Kanunisini 339/1923 Bu Antlaşma ve Protokol 23

“Türk ve Rum Nüfuslarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol”, “Yakın Doğu Sorunları üzerine Lausanne Konferansı, 1922-1923” biçiminde adlandırılan konferansta kabul edilen onsekiz belgeden biridir.⁷⁰ Bu sözleşme, Konferansın imzalanmasından (24 Temmuz 1923) yaklaşık altı ay önce imzalanmıştı. Başka bir deyişle, erkenden imzalanmasının da gösterdiği gibi, Barış Antlaşması'nın bir ön koşuluydu.⁷¹

Göç işlerini düzenlemek amacıyla 4 Türk, 4 Yunanlı ve 3 kişi de Dünya Savaşına katılmamış devlet temsilcilerinden olmak üzere toplam 11 kişiden oluşan *Karma Komisyon* (Muhtelit Mübadele Komisyonu) Bkz;. **(Resim:1)** kuruldu.⁷² Fakat İsmet İnönü konferansta yaptığı konuşmasında ; Komisyon'un sırf azınlıkların mübadelesini kontrol etmek için İstanbul'da ve Yunanistan'da bir yerde bulunması ve onların rahatının temini için çalışması fikrinin, Türkiye'nin bağımsızlığına gölge düşüreceğini, “azınlıkların korunması” ifadesinin sıkça tekrarlandığını, bunun Türkiye'nin bütünlüğüne ve birliğine saldırı amacı taşımayacağını ümit ettiğini belirtmişse de, Türkiye' nin itirazına rağmen komisyon kurulmuştur.⁷³ 4 Türk üye Sağlık, İçişleri, Vakıflar ve Maliye Bakanlıklarından seçilmiş ve kendilerine Adalet ve Maliye Bakanlıklarından danışman verilmiştir.

Sözleşme maddelerine bakıldığı zaman şunları görmek mümkündür.

1. madde, Sözleşme Kuralı zorunlu mübadele olarak koyuyor (Exchange obligatoire) ve kesin olarak gidecekleri tanımlıyordu: Türkiye'den Rum Ortodoks dinine mensup Türk uyruklarıyla, Yunanistan'da İslâm dinine mensup Yunan uyrukları.

2. Maddeyle, sözleşme istisnayı belirliyor ve kalmalarına izin verilecek olanları (etabli) tanımlıyordu: Türkiye de 30 Ekim 1918'den önce İstanbul Belediyesi sınırları

Ağustos 1923'te TBMM' de Onaylanacaktır, Utkan Kocatürk,(1988): *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, 1918-1938*, TTK Basımevi, Ankara: s.377.

⁷⁰ Diğer belgeler için, Reha Parla, (1987): *Türkiye Cumhuriyeti'nin Temelleri, Lozan-Montrö, Lefkoşe*.

⁷¹ Oran, 2003: 163.

⁷² Hikmet Öksüz,(1997): “Atatürk Döneminde Balkan Türkleri'nin Durumu ”*Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.107, Ankara:s.92.

⁷³ Özden Zeynep Alantar, (1998) : “Türk Dış Politikasından Milletler Cemiyeti”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul : s.72; Oluşturulacak komisyonlar ve bu komisyonlara seçilecek üyelerin “İhtisas, İktidar ve bilhassa metanet ve tecrübe sahibi kişilerden oluşturulmasına dikkat edilerek Mübadele işinin bir düzen içinde yürütülmesi...” Konusu basında yer almaktaydı. *İleri* 6 Ağustos 1923. Mübadele meselesi başlangıcından itibaren basın tarafından çok yakın bir şekilde takip edilmiş ve bu konu ile ilgili tüm haberler kamu oyuna duyurulmuştur. Mübadele meselesinin basındaki haberleriyle ilgili bir çalışma için ; Cahide Zengin, (1998) : *Türkiye ve Yunanistan Devletleri Arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu (1918-1930)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü: İstanbul : s. 59.

içinde yerleşmiş olan İstanbul Rumları, Yunanistan'da da Batı Trakya'da Müslüman nüfusu.

Sözleşmede kullanılan "göçmenler" (emigrant) terimi 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmesi gereken yada göç etmiş bulunan tüm gerçek ya da tüzel kişileri kapsamaktaydı. (3. madde) 5. maddeye göre mübadeleye tabi olan kişilerin mülkiyet haklarına hiçbir zarar verilmeyecektir. Göçmenler her çeşit taşınır mallarını, hiçbir vergiye tabi olmadan yada başka bir engele maruz kalmadan yanlarında getirebilecek, göçmenin bırakacağı taşınır malların dökümünü ve değerini gösteren tutanaklar dört örnek olarak düzenlenecek ve bunlardan biri yerel makamlarca saklanacak, ikincisi karma komisyona sunulacak, üçüncüsü gidilecek ülkenin hükümetine, dördüncüsü göçmenin kendisine verilecektir. (madde.8).

Göçe tabi tutulanlar her iki hükümet tarafından da her türlü kolaylık gösterilecekti. Mübadil kişi terk ettiği ülkenin vatandaşlığından çıkacak, yeni geldiği ülkenin vatandaşlığını alacaktı (6. ve 7. maddeler).

Mübadeleye tabi olan kişilerin bırakmış oldukları taşınır ve taşınmaz mallar karma komisyon tarafından tasfiye edilecek (madde 9). Bu uygulama 18 Ekim 1912'den sonra yerlerinden ayrılanları kapsamayacaktı. (madde 10).

11. 12. 13. maddeler sözleşmenin uygulanmasını üstlenecek Karma Komisyonun kuruluşu ile ilgiliydi. Karma Komisyonun sözleşmeyi yürürlüğe girdiği tarihi izleyen bir ay içinde kurulması öngörülüyordu.

Yeni geldikleri ülkede göçmenlere, geride bıraktıkları mallara eş nitelikte ve değerinde mal verilecekti. Göçmenlerin mallarının tasfiyesi sonunda ulaşılan miktar, tavsiyenin yapılacağı ülkenin diğer ülkeye borcu sayılacaktı. (madde 14).

15. 16. 17. ve 18. maddelerde, bağıtlı tarafların karma komisyona karşı mali yükümlülükleri, mübadelenin gerçekleşmesi. Sırasında sağlayacakları kolaylıklar, mübadeleye dahil olacak kişilere duyuru yapılması, sözleşmenin yürürlüğünü emniyet altına almak için her iki hükümetin yapması gereken yasal değişiklikler ele alınmaktaydı.

3.Mübadele'nin Hukuksal Yönleri

Sözleşmenin İlk iki maddesi üzerinde durmak gerekecek.Türk ve Rum halklarının zorunlu göçü, insan hakları ve mülkiyet açısından bakıldığında ortaya çıkan sonuç, tarihsel gelişmelerin doğal olarak zorlaması yüzünden bu hakların hiç olmasa bir ölçüde askıya alınmasıydı. Zorunlu göç olayı'nın göçü yaşayacak kişiye yüklediği psikolojik, toplumsal, hatta ekonomik yük, diğer sorunları gölgede bırakacak ölçüde büyüktü. Göçün zorunlu oluşu konuyu hem teoride, hem de uygulamada ayrıntılarından ve değişik, çapraşık sorunlardan arındırıp sade ve kesin bir niteliğe soktu ve göçü kolaylaştıracak ve uygulamayı hızlandıracak bir etken oldu. Venizelos'un tutumu çözümleyici olmaktan çok, geleceğe yönelik siyasal projeleri kolaylaştıracak malzemeyi elde tutmaya dönüktü.⁷⁴ Dolayısı ile birinci madde “göçmenler” yarattı.

İkinci madde ise, istisna olanları kalacak kişileri “etabli” tanımlıyordu. İstanbul'daki Rumları ve Batı Trakya'daki Müslümanları. Bu madde “ulusal azınlıklar” yarattı. Bu maddenin sonucunda yüz otuz bin Müslüman Batı Trakya'da, yaklaşık aynı sayıdaki Rum da İstanbul'da kaldı. Kalmasına izin verilen bu insanlara, barış Antlaşması yapıldığında “Azınlıkların Korunması” kısmında formüle edilmiş olan azınlık hakları verilmişti. Gayri Müslim Rumlar için otuz yedinci maddeden kırk dördüncü maddeye kadar, ve Müslüman Türkler için karışıklık yaratan Kırk beşinci madde.⁷⁵

4. Mübadele Meselesinin TBMM' de Görüşülmesi

20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Barış Konferansı görüşmeleri 4 Şubat 1923'te kesintiye uğradı. Bu birinci devrede bazı konular hazırlanmış bulunuyordu.

Lozan'daki Türk Heyetinin üyesi Hasan (Saka) Bey, 1 Ocak 1923 tarihinde TBMM.'de uzun bir konuşma yaparak müzakerelerde varılan noktalar hakkında bilgi verdi. Konuşmasında Lozan'daki Yunan heyetinin daha konferans başlamadan önce mecburi nüfus mübadelesi önerdiklerini ve kendilerinin de bunu kabul ettiklerini anlatır. Mübadelenin hangi esaslar çerçevesinde yapılacağını özetleyen Hasan Bey İstanbul Rumlarının mübadele dışında bırakıldıklarını belirtir.⁷⁶

⁷⁴ Arı, 2003 : 21.

⁷⁵ Oran, 2003 : 168.

⁷⁶ TBMM-Gizli *Celse Zabıtları*, 1985, C.3., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara: s. 1173.

7 Şubat 1923'te Lozan'dan ayrılan Türk Heyeti Batı Anadolu'da tetkik gezisinde bulunan Atatürk ile Eskişehir'de buluşarak Ankara'ya vardı. Türk temsilci heyeti Ankara'ya geldikten sonra, ilk olarak İcra Heyetine bilgi vermiş, daha sonra da konu TBMM' de görüşülmüştür.

21 Şubat 1923 tarihinde TBMM gizli oturumunda İsmet Paşa, Lozan barış görüşmelerinin nasıl geçtiğini ve konferansa neden ara verildiğini açıkladı. Yarım saatlik aradan sonra, sorulan sorulara cevaplarla toplantı tekrar başladı. Bu toplantıda, Lozan'da yalnız Türkiye ile Yunanistan arasında Nüfus ve Esir mübadelesi sözleşmesinin imzalanmış, bunların dışında hiçbir imza atılmamış olduğunu belirtti.⁷⁷

2 Mart 1923 tarihinde, Dr. Rıza Nur TBMM'nin gizli oturumunda azınlıklar ve nüfus mübadelesi ile ilgili konuları içeren bir konuşma yapar. Rıza Nur'un bu konulardaki açıklamaları çok önemlidir, çünkü Lozan'da azınlık meselelerinin tartışıldığı alt komisyonlardaki müzakereleri bizzat Dr. Rıza Nur yürütmüştür.

Lozan'daki azınlıklar ile ilgili:

“Şimdi efendiler, bu ekalliyetler meselesi en mühim meseledir ve Misak-ı Millimizce kabul edilmiştir. Kabul etmek istemediğimiz zaman gözümüze dayamışlardır. Biz de kabul ettik... [Artık Anadolu'da] ekalliyetler kalmayacaktır. Yalnız İstanbul müstesna olmak üzere.”⁷⁸ Şeklindeki görüşünü belirtir.

Dr. Rıza Nur, yıllar sonra kaleme aldığı anılarında nüfus mübadelesi konusuna tekrar döner. Konuya bu kez de, bir yanda Anadolu'daki nüfusun homojenleşmesi, diğer yandan da Osmanlı döneminde Avrupa devletlerinin azınlıkları kullanarak Türkiye'nin iç işlerine karışmaları geleneği ve son verilmiş olması çerçevesinde yaklaşır. Lozan müzakereleri sırasında nüfus mübadelesi teklifinin Yunan heyetinden gelmiş olduğunun altını çizer.⁷⁹

Lozan Barış Konferansı'nın ilk dönemiyle ilgili olarak gizli oturumlarda yapılan görüşmeler 6 Mart 1923'te tamamlanmıştır. İsmet Paşa 8 Mart 1923'te Müttefik Devletleri'ne Ankara'dan gönderdiği mektupla “Türk Karşı Tadilat Projesi”ni bildirdi.

⁷⁷ Bilal Şimşir, (1994) : *Lozan Telgrafları, Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı*, C.II, TTK Basımevi, Ankara: s.XV-XVI.

⁷⁸ TBMM -*Gizli Celse Zabıtları*, 1985 : C.3, Ankara: s. 1173.

⁷⁹ Aktar, 2005 : 135.

Davetçi devletlerin 28 Mart 1923 tarihli cevabından sonra konferans'ın 23 Nisan 1923'te tekrar toplanması kararlaştırıldı.⁸⁰

21 Ağustos 1923'te de imzalanan belgelerin görüşülüp onaylanması için TBMM'ye sunuldu.

Görüşmelere geçilmeden önce Hariciye Encümeni imzalanan belgelerin gerekçelerini açıklamıştır. Encümen, "Rum ve Türk Ahali Mübadelesi ile ilgili Sözleşme" nin gerekçesini şöyle açıklamıştır; "Öteden beri memleketin huzur ve sükûnunun ihlal etmekten ve tâbi oldukları devletin hayat ve emniyetini tehlikeye ilka edecek harekâtı ihanetkaranede bulunmaktan bir an fariğ olmayanlardan tasaffi etmek yeni Türkiye için zarurettir."⁸¹

Meclis görüşmelerinde mübadele meselesine de değinilmiştir. Fakat mübadele meselesi, bu görüşmelerde daha fazla Batı Trakya ile ilgili konularda eleştirilere maruz kaldı. Faik Beyde (Tekirdağ), Batı Trakya sınırlarının daraltılmasına karşı çıkmıştır.

Mübadele olayının savunmasını İsmet Paşa yapmıştır ve bunun Türk tarafınca istenmesinin nedenini, Anadolu'nun yeknesak bir vatan olma isteğine dayandırmıştır.

Nüfus mübadelesi ve Rumeli göçmenlerinin iskânı meselesi 1924 yılı sonbaharında TBMM'de uzun uzadıya tartışılmıştır. Bu tartışmalarda Osmanlı Devleti'nin son döneminin ve Milli Mücadele'nin milletvekilleri üzerinde oldukça fazla etki yaptığı görülmektedir.

Meclis araştırması açılması ile ilgili olarak konu tartışıldığı zaman, TBMM'deki genel hava, Anadolu'daki azınlıklardan kurtulmanın Türkiye açısından bir varoluş sorunu olarak algılandığını göstermektedir. Burada mebusları rahatsızlığa sevk eden mesele, Anadolu'da gayri müslimler yaşamaya devam ettiği sürece azınlıklar ile Müslüman Türkler arasında muhtemel çatışmaların çıkması ihtimali değil, aksine Avrupa devletlerinin gayri müslim azınlıkların varlığını bahane ederek Türkiye'nin iç işlerine karışması ihtimalidir. Bu ihtimalin tamamen ortadan kalkması için Gayri-Müslim azınlıklardan kurtulmak en emin yol gibi görünmektedir.⁸²

⁸⁰ Bıyıklıoğlu, 1987 : 518.

⁸¹ Kayam, 1993 : 598.

⁸² Aktar, 2005 : 136.

Genel olarak mübadele fikri mecliste genel kabul gören bir durumdur. Ne kadar tartışılrsa da bu kalıbın dışına çıkılmamıştır. Fakat asıl olan mübadelenin yaratacağı bazı ekonomik sonuçlara pek fazla değinilmemiştir.

B. MÜBADİL MUHACİRLERİN YERLEŞTİRİLMESİNDE İSKÂN SİYASETİ VE TEŞKİLÂTLANMA

1. Genel Olarak Osmanlı Devleti'nde İskân Siyaseti

İskan sorunu Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren var olan önemli bir sorundu. Fakat XVIII. Yüzyıla kadar olan iskan sorunun daha fazla Anadolu dan Rumeli topraklarına yerleştirilen müslüman ahali ile sınırlıydı. Bazen de müslüman nüfusun bulunduğu alanlara yerleştirilmesi gibi durumlar da vardı. Böylece imparatorluğun eski ve yeni alanlardaki nüfusun dinsel kompozisyonu⁸³ sağlamış oluyordu. Fakat yine de bu sürekli yer değiştirmelere rağmen Osmanlı Devleti'nde güçlü bir iskân politikası olduğunu söylemek bir hayli zordur.⁸⁴

Kuruluş ve genişleme devirlerinde fethedilen topraklara topluluklar yerleştirilmek suretiyle “dışa dönük” bir iskan siyaseti izlenirken duraklama ve gerileme dönemlerinde yerlerini terk eden göçmenler iskan edilmiştir.⁸⁵ Dolayısı ile içe dönük bu göç hareketleri sonucunda iskan politikasındaki yöntem, zorunlu olarak XVII ve XVIII. Yüzyılda değişecektir. Çünkü bu yüzyıllardan başlayarak iskân sorunu Rumeli'ye göçlerden, Rumeli'den göçler şeklinde bir dönüşüme uğrayacaktır.

Anadolu'ya yapılan bu göç hareketleri XVII. yüzyıldan başladıysa da asıl büyük göç hareketleri dört bölümde incelenebilir. Bunlar:

1. 1877-1878 (93 Harbi) Osmanlı Rus Savaşı öncesi yapılan göçler.

⁸³ İlhan Tekeli (1990) : “Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirilmesi ve İskân Sorunu”, *Toplum ve Bilim*, S.50, Birikim Yayınları, İstanbul : s. 51..

⁸⁴ Bu konuyla ilgili yapılmış belki de en kapsamlı bir çalışma için ,bkz. Ö. Lütfü Barkan (1949): “Türkiye’de Muhacir İskân İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Planına Olan İhtiyaç.” *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.10. S.1-4, İstanbul: s. 204-223

⁸⁵ Nedim İpek ,(1999): *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, (1877-1890)*, TTK Basımevi, Ankara: s.155.

2. Bu savaşın sonucunda yapılan ve “93 Göçü” olarak bilinen göç hareketidir.
3. 1912-1913 Balkan Savaşları sonucunda.
4. Cumhuriyet dönemi göçleridir.⁸⁶

1870 tarihinden itibaren Türkiye’ye Balkanlardan, Kafkasya’dan küçük çapta da olsa göç hareketleri başladığı halde gerek III. Selim ve gerekse II. Mahmut döneminde göçmenlerin yeni vatanlarına intibakları, iktisadi, sosyal ve kültürel meselelerin devlet tarafından nasıl halledildiği hakkında bilgimiz çok azdır. Kesin olarak bilinen bir şey varsa, o da devletin göçmen işlerini kesin teşkilata bağlamamış olmasıdır.⁸⁷

Balkanlardan başlayan büyük çaptaki göç hareketleri zorunlu olarak göç ve iskan politikalarının belirlenmesine neden olmuştur. 1859 yılına kadar göç ve göçmen işleri belediyelerin ve şehremanetinin görevi olarak kabul edilmiştir. Merkezi düzeyde örgütlenme 1860 yılı göçmenleriyle 5 Ocak 1860’ta alınan bir kararla “İdare-i Umumiyye-i Muhacirin Komisyonu” kuruldu. Bu komisyon, göçmenlerin sadece geçici iskan sorunu değil kalıcı yerleştirilmeleri görevini de üstlendi. 1878’den sonra ise büyüyen göçlerle beraber komisyona uluslar arası yardım topluyor, diğer ülke için de yardım sağlıyordu. Bir başkası ise salt iskan işleri ile uğraşıyordu. Vilayetlerin her birinde, bu komisyona bağlı göçmen müdürlükleri kuruldu. Balkan Savaşı sonrasındaki göç dalgası yeni örgütlenmeleri getirmiş ve 1914 yılında “Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Umumisi” kurulmuştur. Bundan önceki yılda da 30 Nisan 1913’te İskân Muhacirin Nizamnâmesi çıkarılmıştı.⁸⁸

Osmanlı Hükümeti göçmenlerin iskanında Türk nüfusunun azaldığı bölgeleri ön planda tutmuştur. Bunlardan,son birkaç asırdan beri, her 30-35 senede bir her iki taraf ordularının istilasına uğrayan ve “ Darü’l-here kat” olan Edirne Vilayeti sınır bölgesi olması bakımından ön sırayı almaktadır. Diğer iskan bölgeleri de Rum nüfusunun

⁸⁶ Faruk Kocacık, (1987) : “İngiliz Arşivlerine Göre. XIX. Yüzyıl’da Anadolu’ya Yönelik Göçler ve Etkileri.”, *Türk Kültürü*, S. 289, Ankara : s. 261-262.

⁸⁷ Eren, 1966 : 39 Göçmenlere yakın ilgi gösterilmesi yönünde Babıâli’nin 3 Mayıs 1856 tarihinde Silistre Valisine gönderdiği bir talimatta “İltica eden ister Müslüman ister Hristiyan hepsine sonsuz merhamet ve lütufta bulunulması”nı istemekteydi. Bu belge Dünya göçmen tarihinde büyük bir değer taşımaktadır. Daha geniş bilgi için ,bkz. Eren. 1966: 41 bu belge içinde s. 43-46.

⁸⁸ Eren, 1966 : 39-40; Tekeli 1999, 56-57; ve Faruk Kocacık, (1980): “Balkanlardan Anadolu’ya Yönelik Göçler (1878-1890), *Osmanlı Araştırmaları*, S. I, İstanbul: s. 159-162.

çoğalmak istediği İzmir,Balıkesir havalisidir.⁸⁹ Bu iskan siyasetindeki yerleştirme örneği Cumhuriyet Dönemi, başta mübadele göçü olmak üzere diğer tarihlerde yapılan göçlerde de takip edildiği ilerleyen bölümlerde görülecektir.

2. Lozan Sonrasında İskân Siyaseti

Türkiye Cumhuriyeti'nde Osmanlı Devleti'nin göçmen yerleştirme ve iskân politikaları örneklerinden yararlanmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi mübadele işleriyle uğraşmak üzere üyeleri 4 Türk, 4 Yunan temsilcisi ile Milletler Cemiyeti'nin seçeceği üç üyeden oluşması ön görülen Karma Komisyon oluşturulmuştu.

Sözleşme, Karma (muhtelit) Mübadele Komisyonu'na lüzum görülecek yerlerde her biri Türk, bir Yunanlı üye ile kendi tarafından tayin edilecek tarafsız bir başkandan müteşekkil ve kendi emri altında çalışacak alt (Tâli) komisyonlar kurma yetkisini de vermektedir. Ayrıca Karma Komisyon, alt komisyonlara verilecek yetkileri tayin edecekti.⁹⁰

Ahali mübadelesi ile birlikte imzalanan Türk ve Yunan esirlerinin mübadelesine dair mukaveleye göre önce esirler iade edilecekti. Lozan Konferansı'nın birinci devresi sonunda, 4 Şubat 1923 tarihinde son durum, 30 Ocak 1923 günü imzalanan antlaşmaya göre, sivil Türk esir ve rehineleri iki hafta içinde İstanbul ve İzmir'de Türkiye'ye teslim olundu.⁹¹ Türk Harb esirleri de bundan on beş gün sonra Türk makamlarına iade olundular. Bu suretle Barış Antlaşması'nın imzalanmasından önce, Türk sivil ve harb esirlerinin vatana kavuşmaları sağlanmış oldu.⁹²

Mukavelenin 1. maddesine göre mübadele 1 Mayıs 1923 tarihinde başlayacaktı. Fakat esirlerin değişiminde yine de yaşanan problemler bu göçün başlamasını engelledi.

⁸⁹ Ahmet Halaçoğlu,(1995) *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri, (1912-1913)*, TTK Basımevi, Ankara:s.115-116. Bu konuda Edirne Vilayeti'nde Türk Müslüman unsurun artırılması amacıyla Rumeli cihetlerinden gelen göçmenlerin Anadolu'ya geçmelerine engel olunarak Istranca cihetlerine yerleştirilmesi hususunda 4-6 Eylül 1329(17-19 Eylül 1913)tarihli Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir tezkire de mevcuttur.Aynı eser,s.116 Dipnot.

⁹⁰ Mesut Çapa, (1988) : “Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları”, *Atatürk Yolu*, A.Ü. İnkılâp tarihi Enstitüsü Dergisi, Yıl 1, S.2, Ankara : s. 242.

⁹¹ “*Muhtelit Komisyon İfay-ı Fazifeye Başladı*” *Vakit* 11 Şubat 1923.

⁹² Bıyıklıoğlu 1992 : 515 : Türk Yunan antlaşmasına göre, memlekete, 23 Mart 1923 günü Yunan bandıralı Propontis Vapuru ile İstanbul'a dönen 972 kişilik ilk sivil kafilesinin, hemen hepsi Trakyalı idi... Bu esirlerden başka Milos Adasına götürülen 3 160 esirden 438'i işkence ve bakımsızlıktan ölmüş. Bunun 179'u tifüsten, 205'i açlıktan 24'ü dayaktan ölmüş. 1 kişi katil edilmiştir. Yalnız 29 esir hastalık neticesinden ölmüştür. Bıyıklıoğlu, 515 (dipnot olarak düşülmüştür)

Bunun yanında, diğerk bir sebep de Yunanistan'ın Lozan Barış Antlaşması'nı kendi meclislerinde geç tasdik ettirmiş olmaları ve Mübadele Komisyonu'na gönderecek temsilcilerin seçimini mukavelede açıklanan tarihin veya müddetin son gününe kadar bekletmeleridir. Ahali mübadelesi ancak Aralık 1923'ten itibaren başlamıştır.⁹³ Bu konu ileriki bölümde geniş biçimde incelenecektir.

Buna karşılık Türkiye, ahali mübadelesi ile ilgili hazırlıkları tamamlayarak 17 Temmuz 1923'te bir talimatnâme –“*Ahali Mübadelesi Mukavelesinin Tatbikine Dair Talimat*”- şeklinde yayınlamıştır.⁹⁴ Bu talimatın hazırlanmasından sonra ahali mübadelesi mukavelesine göre oluşturulacak Muhtelit Mübadele Komisyonu'na seçilecek Türk temsilcileri de Ağustos 1923'te seçilmiştir. İcra vekillerinin 8 Ağustos 1923'teki toplantısında dahiliye Vekâletini temsilen ve başkan sıfatıyla İzmir mebusu Dr. Tevfik Rüştü Bey, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ni (Sağlık Bakanlığı) temsilen ise Erzincan Mebusu Hamdi Bey seçilmiştir.⁹⁵

Daha sonra bu kişilere müşterek başkanlık verilecektir. Kızılay'ı ise, Dr. Ömer Lütfü Bey temsil etmiştir. Dr. Ömer Lütfü Bey aynı zamanda Komisyonunda sıhhiye müşaviri olarak da görev yapıyordu. Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun başkanlığını İspanyol General Dolara yapmaktaydı. Karma mübadele Komisyonu çalışmalarına 7 Ekim 1923'te toplanarak başlamıştır. Bunu takiben bir yıl içinde önemli bir engelle karşılaşmadan bir kısım Türk ve Rum halklarının mübadelesi sağlanmıştır.⁹⁶

⁹³ Çanlı, 1994 : 57. Bu bilgiyi teyid eden bir başka kaynak, bizzat Rum mübadilleri ile yapılan mülakatlardan anlaşıldığı gibi Eylül 1923'te mübadelenin başlamadığıdır. “... 1923'ün Eylül'ünde mübadelenin başlayacağı ve Yunanistan'a gideceğimiz etrafa yayılmıştır.” Evengelia Balta-Herkül Milas, (1996) : “Bir Destan ve Sözlü Tarih”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 149, İstanbul : s. 10.

⁹⁴ BCA. 30.18.7.25.2.

⁹⁵ “Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine Mübadele-i ahali ve emval hakkında Lozan'da mütekid mukavelenâmenin Suver-i tatbikiyesini mübeyyin tâlimatnamenin ikinci maddesi mucibince Muhtelit Komisyon'a Dahiliye Vekâleti namına reis kastiyle İzmir Mebusu Dr. Tevfik Rüştü ve Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti namına delege kasdıyla Erzincan Mebusu Hamdi Bey Efendi'lerin tayinleri Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin 8.8.39/1923 tarih ve İskân Şubesi 41165/3879 numaralı tezkiresi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 8.8.39/1923 tarihli içtimamında takarrür etmekle müşaürmileyhaya icab eden mezuniyetinin itasına müsaade-i devletlerini istirham eylerim efendim.”

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hükümetin bu tezkiresi TBMM'nin 29.8.1923 tarihindeki oturumunda kabul edilmiştir. Ramazan Tosun, (2002) : *Türk-Yunan İlişkileri ve Nüfus Mübadelesi (1821-1930)*, Berikan Yayınevi, Ankara : s. 119.

⁹⁶ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, (1969) : *Olaylarla Türk Dış Politikası*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara: s.8; 7 teşrinievvel 1923'te toplanan Muhtelit Mübadele Komisyonu'nu Ankara'da imza olunan 9 kanunuevvel 1933 tarihli mukavelename üzerine 29 teşrinievvel 1934 tarihinde kapanmıştır. 11 sene 13 gün süren bu komisyonun faaliyetleri ve mübadele alanında iki memlekette yapılan bütün işler hakkında birçok bilgi 19 teşrinievvel 1934 tarihli raporda vardır.Mehmet Esat Atuner, (1937): *Muhtelit Mübale Komisyonu Kararları* , Damga Matbaası, (Basım yeri yok):s.III.

Türkiye’yi zor günler bekliyordu. Savaştan yeni çıkan devlet yüz binleri bulan göçmenlere nasıl yer bulacaktı. Ayrıca gelen göçmenlerin hepsi kabul edilebilecek miydi? Yeni devlet için 1924 yılı çok zor bir yıl oldu.

a. İskân Teşkilatı Sorunu

Mübadelenin ve mübadele olgusuyla doğrudan ilgili konuların çözümünde etkin ve kapsamlı yetkilerle donatılmış bir örgütlenmeye duyulan gereksinim pek çok çevrede dile getiriliyordu. Ayrıca geçmiş dönemlerde göçmenlerin yerleştirilmesiyle ilgili deneyimler, bu aşamada uygulanabilecek yöntemler açısından daha iyi bir fikir verebilecek nitelikte değildi. Bu nedenle yarım milyona yakın insanı yerleştirmek konusunda düşünülecek yanlışlar pek ağır sorunların başlangıcı olabilirdi. Böylece kamuoyunda ve resmi çevrelerde, belirgin bir duyarlılık ve kuşku ortamı oluşmuştu.

İleri Gazetesi yazarı Sübhi Nuri görüşünü şöyle belirtir: “Memleketimize gelecek olan muhacirleri fenni ve medeni bir usul dahilinde iskan edelim. Bunun için her şeyden evvel bir bilen lazımdır... Muhacirlerin kırtasiyecilikten, himayesizlikten kurtarmak için ancak ve ancak bir teşkilat, bir plan, bir sermayeye ihtiyaç vardır. Bu ise muhacirler için bir banka teşkiliyle olur. Vakit kaybetmeden para meselesini ciddi, fenni ve medeni bir şekilde hal edelim.” Devamında da bir örnek vermektedir; “Yunanistan kendi muhacirleri için oradaki Türklerin malları ve mülklerini müsadere etti komisyonlarını memurlarını tayin etti ve işe başladı. Cemiyet-i Akvam vasıtası ile büyük bir borç antlaşması yaptı biz ise henüz yeni gözümüzü açtık.” cümlesiyle sürdürürken, şöyle sonuçlandırmaktadır; “...artık idaresizlikten, sefaletten kırtasiyecilik yüzünden feda edecek nüfusumuz yoktur. Bir nüfus, bir insan , bir Türk ve İslâm en kıymetli sermayemizdir. Kuvvetimiz ümidimizdir.” demektedir.⁹⁷

2 Nisan 1922 tarihinde çıkarılan “Göçmen Yerleştirme Yönetmeliğini Değiştiren ve Düzenleyen Kural ve maddeler” e göre Anadolu’ya göçmesinin üzerinden altı yıl geçmemiş bulunan kişilerin devlet tarafından iskân edileceği; Dahiliye ve İktisat Vekaleti ile Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti’nin iskân Bölgeleri konusunda karar vermeye yetkili oldukları karara bağlanmış her bölgede kurulacak muhacir ve mülteci komisyonlarında bir ziraat uzmanı, bir muhasip ve bir katip ile, ayrıca tarıma elverişli alanlar ile bu alanlar ve halkın doğasına ilişkin bilgi sahibi olan yöreden seçilmiş bir

⁹⁷ “Mübadelenin Tatbikinde Bazı Meseleler” *ileri* 3 Ağustos 1923 (Yay. Haz.) Zengin, 1998 : 62.

üyenin görev alacağı ve yürütmeyi Sihat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin yapacağı belirtilmişti.⁹⁸

Yapılacak göçler sonucunda çıkabilecek ihtilafları ve ne şekilde çözümlenmesi gerekli olduğu “Ahali Mübadelesi Mukavelesinin Tatbikine dair Talimat” ta da belirtilmiştir. 31 maddeden oluşmuş bu Talimatnâmeye göre, “Yunanistan’dan gönderilecek Muhacirin i-İslâmiye memleketi asliyesi itibariyle Türkiye’de hangi iskân mıntıklarına gönderilecekse o mıntika iskelelerine gönderilecek, burada işlem ve kabulleriyle ilgilenmek üzere bir komisyon kurulacaktır.” (madde 10-11), “kabullerine karar verilen muhacirinin sevkleri iskân ve iaşeleri Haziran 1921 tarihli nizamnâmeye göre, göçmen ve mülteci komisyonları marifetiyle yapılacaktır.”⁹⁹

b. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti’nin Kurulması

Göç ve göçmenlerin iskânı ile daha önceden kurulan komisyonlar ve muhacirin müdüriyeti (Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’ne bağlı)’nin çalışmalarında yeni dönemde bir takım aksaklıklar ortaya çıkmaya başladı. Özellikle bazı bakanlıklar arasında (Maliye, Nafia, Muavenet-i İçtimaiye, Dahiliye) yapılan yazışmalar oldukça fazla uzamaya başlamış ve doğal olarak bu durum, bir an önce yerleştirilmesi gerekli olan göçmenleri oldukça fazla zor duruma sokmuştur. Kısacası bu yazışmaları azaltacak, işlemleri hızlandıracak yeni bir teşkilata ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır.

Mübadele ve imar konusunda, hükümet nezdinde ilk defa, Eylül 1923 tarihinde Fethi (Okyar) Bey başkanlığındaki İcra Vekilleri Heyeti raporunda yer verildi. Bu konuda: “Mübadele ve İmar İşleri için ayrı bir teşkilata ihtiyaç olduğu kanaatine varılmıştır.”¹⁰⁰ Programdan anlaşılacağına göre hükümet yeni teşkilatı bir genel müdürlük olarak öngörmüş ve biri “mübadele”, diğeri de “imar” olmak üzere, iki şubeye ayrılmasını tasarlamıştı. Bütün işlerin görülebilmesi için kurulması düşünülen alt şubelerin toplam sayısı yediydi. Bu işleri tasarlamak, yapmak ve yürütmekle yükümlü olacak olan Müdüriyet-i Umumiye; Erkan-ı Harbiye-i Umumiye, Müdafaa-i Milliye, Dahiliye, Hariciye, maliye, Nafia ve İktisat Vekâletleri’nden birer temsilci

⁹⁸ Ali Cengizkan, (2004) : *Mübadele Konut ve Yerleşimi*, Arkadaş Yayıncılık, Ankara : s. 20.

⁹⁹ BCA,30.18.7.25.2.; Ayrıca, *Tarih ve Toplum Dergisi*, (1994) : “Ahali Mübadelesi Hakkındaki Talimatname” , S. 123, İstanbul: s.56.

¹⁰⁰ Çapa, 1988 : 50.

alacaktı. İskân Müdüriyeti de Sıhhiye ve muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'ne bağlı olacak ve yazışmaların uygun yapılabilmesi amacıyla Evrak Şubesi açılacaktı.¹⁰¹

Hükümete bu şekilde teklifler gelirken, savaşın geçtiği yerleri dolaşan milletvekillerinin verdiği raporda işin büyüklüğü dile getirilmiş, Kütahya Milletvekili Tunalı Hilmi bu iş için bir vekâlet kurulması gerekli olduğuna değinmiştir. Tunalı Hilmi'nin bu teklifi meclis içinde bazı mebuslar tarafından da kabul gördü, hem göçmen yerleştirme hem de perişan ve yıkıntı içinde olan yurdu onarma işiyle uğraşmak üzere, bir genel müdürlüğün kurulması düşünülmüş bu görüşler mecliste bir vekâlet mi yoksa müdüriyet mi kurulsun tartışmasını yaratmıştı. Fakat Tunalı Hilmi ve arkadaşlarının vekâlet ısrarı üzerine 132 arkadaşıyla verdiği önerge 13 Ekim 1923 günü kabul edildi. Ayrıca kurulacak Vekâlete “tekabül edecek” Komisyon oluşturuldu.¹⁰² 20 Ekim 1923 günü İzmir Mebusu Mustafa Necati, TBMM tarafından 165 oydan 158'ini alarak Vekil seçildi. Bu, Mustafa Necati bey'in Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında, mübadele İmar ve İskân işlerinin organizasyonunu, hazırlama, gerçekleştirme süreçlerinin en önemli mimarı olarak ortaya çıkışının başlangıç noktasıdır.¹⁰³

8 Kasım 1923 tarihli 368 numaralı Mübadele İmar ve İskan Kanununun I. maddesine göre ahali mübadelesi mukavelenâmesine tâbi ahalinin nakil, iskele ve yollarda iskânlarından itibaren azami iki ay olmak üzere mahallerinde iaşelerine bu vekâlet memur edilmişti. Daha sonra iki ay yardımın az olabileceğini gören Büyük Millet Meclisi, 22 Nisan 1340 tarihli ve 512 numaralı kanunla mübadeleye tabi ahali içinde muhtaç olanların mahsullerin idrakine kadar iaşelerine devam olunmasına müsaade edilmiştir.¹⁰⁴

Mustafa Necati vekalettteki ilk görevleri hakkında şunları söylemekteydi: “Vekaletin oturacak sandalyesi bile yoktu. Kanunumuzu biz ihzar ettik. Otuz talimatnâme yi bir haftada hazırladık. Her biriniz görse şaşardınız... 140 000 muhaciri

¹⁰¹ Arı, 2003 : 25.

¹⁰² Arı, 2003 : 27, 28, 29.

¹⁰³ Mübadele İmar ve İskan Vekaleti'nin kuruluş yasası, 23 Ekim 1923'te Bakanlar kurulunca kabul edilmiştir.

BCA. 2867 sayılı,30.18.1.1/7.38.9.

¹⁰⁴ Yılmaz Altuğ, (1966) : “Balkanlardan Anayurda Yapılan Göçlerin Mahiyeti” *İ.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XXXII, S. 1, İstanbul : s. 848.

kendi vapurlarımızla getirdik. Kendi vapurlarımızda batıracaksın diye muhalefet ettiler. Her ay başında rapor neşrettik. Onbeş günde bir Meclis-i Ali'ye geldik"¹⁰⁵

Mustafa Necati beş aylık çalışma süresi içinde Osmanlıdan kalan göç işleriyle de uğraşmak zorunda kadı. Yukarıda da dile getirildiği gibi olanaklar çok kısıtlıydı. Bunlara rağmen çağdaş yöntemlere yönelmeye çalıştı. Bu nedenle çeşitli ülkelerin mübadele göç ve iskân yasaları incelendi, temel yapı hazırlanmaya çalışıldı. Ülkenin savaştan çıkmış olması ve göçün büyüklüğü başlı başına bir sorundu.

Ayrıca bunların yanında vekillerin kısa aralıklara üç kez değiştirilmesi (ikinci vekil Saruhan Mebusu Celâl (Bayar) Bey, 6 Mart-7 Temmuz, üçüncü Vekili Bursa Mebusu Rafet (Canitez)) Bey'dir. 7 Temmuz 1924 'tarihinden 11 Aralık 1924' tarihine kadar , vekâlet memurlarının ihtisas sahibi olmayıp diğer vekâlet memurlarından oluşması,¹⁰⁶ mahalli memurlarla vekâlet memurları arasında sağlıklı bir diyalogun kurulamaması, vilayet memurları ile vekaletin mıntika memurları arasında yetki çekişmesi gibi sorunları da vardı. İlerleyen tarihlerde TBMM ikinci Dönem çalışmaları sırasında Mübadele İmar ve İskân Vekaleti'nin uygulamalarını ve eksiklerini gündeme getiren bir vekil sorusu, daha sonra Mübadele İmar ve İskân Vekiline yönelik gensoruya dönüştürülmüş, daha sonra İcra Vekilleri Heyeti'ne karşı bir gensoru haline almış, bu durum Cumhuriyetçi grubun Meclisteki gücünü azaltmayı hedeflemişti.¹⁰⁷ Tutanaklar incelendiğinde , vekâletin özellikle örgütlenme temelinde bir takım sorunları görülüyordu.¹⁰⁸

Mübadele İmar ve İskân Vekâleti Mustafa Necati'nin¹⁰⁹ görev yaptığı dönemde (1923-1924) çıkarılan yönetmelik ve genelgelerle sonraki uygulamaların da temellerini

¹⁰⁵ Mesut Çapa, (1991) : "Cumhuriyetin İlk Mübadele İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey" *Mustafa Necati Sempozyumu* , 9-11 Mayıs 1991 Kastamonu, Ankara, s. 63.

¹⁰⁶ "İmar Vekâleti teessüs ettikten sonra bir Darülaceze oldu. Demin arkadaşlarımızdan birinin buyurdıkları gibi ne kadar mütekaid ve mazuller varsa hatta mücadele-i Milliye iştirak etmediklerinden tard edilenler istihdam edildi" Kasım 1924 günü Halis Turgut Bey'in yaptığı konuşma, TBMM Zabıt Ceridesi, C.X, 1975 Ankara: s.35.

¹⁰⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, (Yay. Haz.) Zeynep Korkmaz, (1995) : AAM , Ankara : s. 584-585, 600.

¹⁰⁸ Cengizkan, 2004 : 21.

¹⁰⁹ I. Dönem Saruhan Millet Vekili, II. Ve III. Dönem İzmir Milletvekili Mustafa Necati; 1874'te İzmir'de doğdu. Dârende eşrafından Mehmet Halit Bey'in oğludur, 1913'te İstanbul Hukuk Mektebinden mezun oldu. Kız Öğretmen Okulunda Tarih-Coğrafya Öğretmenliği ve Avukatlık yaptı. 1 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine İzmir ve Balıkesir civarında silahlı direnişe katıldı. "İzmir'e Doğru" Gazetesini çıkardı. Konuşma ve yazıları ile direnişin yayılmasında etkili oldu. Soma-Bergama Cephesinde düşmana karşı gerilla savaşı sürdürdü. TBMM I. Dönemi'nde Saruhan Milletvekili seçildi. Sivas, Kastamonu İstiklâl Mahkemesi üyeliklerinde bulundu. 30 Ekim 1923- Mart 1924 tarihleri arasında Mübadele, İmar ve İskân Vekili, Adliye Vekili, Maarif Vekillikleri yaptı. Latin

atmıştır. Bunlar. “Yangından zarar görenlere yapılacak yardım hakkında yönetmelik”le bütün illere ve yangın dolayısı ile evsiz kalan ailelere usta ücretini karşılamaları içinde para göndermiştir. Yine “Savaş dolayısı ile yıkılan ve tahrib olan evlerin tamiri ve inşası konusunda yönetmelik” ise evsiz kalanlara yönelik yardım amaçlamış. Sonuncu girişim “Mübadeleye tabi kişilerin iskân edileceği Bölgelerdeki terk edilmiş mülkte yapılacak küçük tamiratlar hakkında yönetmelik”tir. Buna göre önce terk edilen emlak üzerinde belki saptamalar yapılacaktır.¹¹⁰

c. Merkezdeki Teşkilatlanma ve Bütçe

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin merkezdeki teşkilat yapısı, 1 Kasım 1923 tarihli 366'no'lu yasa ile belirlendi. Vekâlet bir ortak müsteşarlığı olan iki Genel Müdürlüğe ayrıldı.

Bunlardan, Mübadele ve İskân Müdüriyeti'nin teşkilatı şu şekildeydi.

1. Sevkiyat ve Nakliyat Şubesi,
2. Muhacirin Şubesi,
3. İaşe Şubesi,
4. İskân ve Emlakin Şubesi'dir.

İmar Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Teşkilatı ise;

1. Muamelat Şubesi,
2. İnşaat ve Tamirat Şubesi,
3. Heyet-i Fenniye Şubesi.

Ayrıca Hukuk Müşavirliği, Heyet-i Teftişiyeye, Muhasebe Şubesi Müdüriyeti, İhsaiyat ve Memurinin Şubesi Müdüriyeti, Hıfzısıhha Mütahassıslığı gibi birimler de, Vekâlet Örgütü içinde yer almaktaydı. Taşradaki örgütlenme birimleri de, bu hiyerarşik düzen içinde yerini alacaktı.

1923 yılı vekalet bütçesi 6 095 183 Lira olarak belirlendi.Vekalet öncelikle mübadele göçmenlerinin yerleştirilmesi işini çözmek istiyordu. Diğer göçmenler için Mustafa Necati; “Bunların iskânını ancak Mübadeleye tabi olanları memleketimizde

harflerinin kabulünde etkili oldu. 1 Ocak 1929'da öldü. Kâzım Öztürk, (1995) : *Türk Parlamento Tarihi* . TBMM, III .Dönem, 1927-1931, C. I., TBMM Vakfı Yayınları, Ankara: s. 443-461; Mustafa Necati hakkında daha geniş bilgi için bkz. M. Rauf İnan, (1980): *Mustafa Necati*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara ; Bkz. **Resim:2**.

¹¹⁰ Cengizkan, 2004 : 22.

mükemmel bir surette terfih ettikten sonra yapabiliriz. Yoksa o vakte kadar bunları terfih etmek gayri mümkündür.” demektedir.¹¹¹

Bu kanunun TBMM’de görüşülmesi sırasında, Doğu Vilayetlerine mensup bazı mebuslar, arta kalan evlerin çeşitli şekilde tahrib edilmiş kişilere verilmesi konusunda önerge vermişlerdir.¹¹²

13 Mart 1924 tarihinde TBMM’de yapılan tartışmalarda bu kez aynı konuda kanun teklifi verilir. Bu konu hakkında söz alan Doğu Beyazıt Mebusu Şefik Bey: Muhacirlere verildikten sonra bunlara (Doğu vilayeti halkına) verilsin diye bir Mütalaa dermeyeran bulundu:

“Evvel mescidin içine bakılır. Asıl vatânın evladı olan yurdu harab olan hâk ile yeknesak olan ahalimiz dururken bunların mesken ve mevaları temin edilmez iken gelecek muhacirlere evler verilsin de sonra onlara verilsin... Bendeniz öyle zannediyorum ki havali-i Şarkiye’ de muhtaç olmayan ya bir ikidir, yahut hiç yoktur.”¹¹³
Bu teklif aynı gün kanunlaşır.

13 Ekim 1923 tarihinde Aydın Mebusu Mahzar ve arkadaşlarınca, kurtarılan yörelerdeki halkın kötü durumunu gösteren raporlarında yer alan öneriler bölümünde bir İmar Bankası kurulması düşünüldüyse de uzun tartışmalardan sonra gerçekleştirilemedi.¹¹⁴

d. Mübadele ve İskân Kanunu

Kuruluş aşamasından ve bütçe olanaklarının belirlenmesinden sonra vekâletin önündeki en büyük iş, kapsamlı bir yasanın çıkarılması sorunu idi. 23 Ekim 1923 tarihinde, hazırlanan yasa önerisi TBMM’ye sunuldu. “Mübadele, İmar ve İskân Kanunu” adını taşıyan yasa 8 Kasım 1923 günü TBMM’de kabul edildi. Bu yasa yirmi maddeden oluşmaktaydı.

Bu maddelerden bazıları kısaca şunlardır; vekalet, ahali mübadelesine dayanarak ahalinin taşınma beslenme, yerleşmesini göçmenlerden muhtaç olanlar iki ay boyunca

¹¹¹ Arı, 2003 : 32.

¹¹² TBMM *Zabıt Ceridesi*, C. 3, ty, Ankara: s. 304.

¹¹³ TBMM *Zabıt Ceridesi*, C.7 , 1968, Ankara: s. 414-415.

¹¹⁴ TBMM *Zabıt Ceridesi*, Devre : II, İçtima I., C.II., ty, Ankara: s. 631.

yardıma devam edilmesini sağlayacaktı. Hükümetçe kabul edilecek ve diğer göçmenlerin, evleri yıkılmış olanları yerleştirmek yerleşme alanlarını belirlemek, onarım koşullarını hızla sağlamakla da görevlidir. Bu görevlerde tembelliği görülenlerin vekâletçe el çektirilmesi, buna yeltenenlerin kanun maddesine göre en ağır şekilde cezalandırılması kararlaştırılmıştır. Mübadele, onarım ve yerleştirme işlerinde vekâlet, Mülki ve askeri araç gereçlerden ve devlete ait diğer imkanlardan gerekli gördüğü imkanlardan yararlanabilecektir. İşgal güçlerince yıkılan fabrika, tezgahların, yeniden onarımı için yurtdışından getirilecek makine, alet ve edevattan gümrük vergisi alınmaması kararlaştırılmıştır.¹¹⁵

Vekaletin işi oldukça zordu. Sadece göçmenleri yerleştirme sorunları değil aynı zamanda, emvali metrukenin durumu ve “fuzuli işgaller” ile de fazlaca uğraşmak durumunda kalmıştır. Çünkü bu sorun, göçmenleri yerleştirme işinde “doğal bir kaynak” durumundadır. Bunların yok olması göçmenleri yerleştirme işinin daha da karmaşık hale gelmesine neden olmaktadır. Göçmen sorunu ve emvali metruke bir birine neden ve sonuç bağıyla bağlıdır.

¹¹⁵ Arı, 2003 : 34 – 35.

II. BÖLÜM

MÜBADİLLERİN TÜRKİYE'YE GETİRİLİŞİ , İSKÂN BÖLGELERİNE YERLEŞTİRİLMESİ VE SONUÇLARI

A. MÜBADELE MUHACİRLERİNİN TÜRKİYE'YE TAŞINMASI

1. Mübadillerin Türkiye'ye Taşınması İçin İlk Girişimler

Göçmenlerin Türkiye'ye taşınmasında, araçların belirlenmesi, gerekli sözleşmelerin yapılması ve koordinasyon gibi konular üzerinde önemle durulan konulardır. Göçmenlerin Yunanistan'da uğradıkları baskı, göçün resmi takviminden de önce kıyı kentlerine akmasına neden oldu. Öncelikli olarak taşıma araçlarının belirlenmesi gerekmektedir. Türk Hükümeti nakliyat işini demir yollarından yapmayı planlamaktayken deniz yoluyla yapmaya mecbur kalmıştır. Çünkü halkın çoğu liman kentlerine yığılmıştı.¹¹⁶

Bu nedenle vapur şirketlerine, bağlı sevkiyat müdüriyeti tarafından ihale açıldı. Buna göre Yunanistan'dan getirilecek Müslüman göçmenler, Selanik'ten Tekfurdağı'na, Kalikratya'dan İstanbul ve Mudanya'ya; Kavala'dan İstanbul, Zonguldak, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, İzmit, Tekfurdağı, Gelibolu, Bandırma ve Burhaniye'ye; Girit ve Kandiye'den, Mersin, Silifke, Marmaris, Bodrum, Gökabad, Göllük, Ayvalık, Çanakkale ve Erdek iskelelerine boşaltılacaktı.¹¹⁷

Açılan ihaleye İtalyan, Yunan, Ermeni ve Türk vapur birlikleri katılmış ve en uygun ihale koşullarını öne süren İtalyan *Lloyd Tristino* Vapur Kumpanyası, ilk aşamada ihaleyi kazanmıştı. Fakat bir ecnebi kumpanyalar topluluğunun böylesine ulusal duygularla algılanan bir konuda tercih edilmesi, onur kırıcı olarak değerlendirildi. İhaleyi İtalyan vapur kumpanyası kazanmışken sözleşme yapılmaktan vazgeçilerek taşıma işi Türk Vapurcular Birliği ile Seyr-i Safain İdaresine verilmiştir. Vekalet,

¹¹⁶ İbrahim Erdal , (2006): *Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye Ve Yunanistan 1923-1925)*, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, I. Baskı, İstanbul: s.133.

¹¹⁷ Arı, 2003 : 37.

mübadillerin nakilleri için vapur sahipleri ile 27 Şubat 340/1924'te bir antlaşma imzalanmıştır.¹¹⁸

Türkiye, böylesine sınırlı olanaklarla Yunanistan'dan göçmen getirmeye uğraşıyordu. Yeni devletin bu seçeneği tercih etmesi büyük ölçüde Lozan Barış Konferansı'nda kabotaj hakkının Türkiye'ye geçmesi yönünde önemli engelleri kaldıran hükümlerden kaynaklanıyordu. Başka bir deyişle bu karar 1926 yılında kabotaj hakkının kazanılmasına kadarki süreçte, Türkiye'nin kendi ulusal olanaklarıyla bu hakkı kullanabilme yeterliliğini taşıdığı izlenimini batılı hükümetlere verme çabasından kaynaklanıyordu.¹¹⁹

2. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Katkıları

Mübadele göçmenlerinin Yunanistan'daki baba ocaklarından kopup, Türkiye'ye gelişleri ve üretici duruma geçişleri evresine kadar, içine düştükleri zor durumun ve ağır yaşam koşullarının düzeltilmesi ve hafifletilmesi sürecinde, Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin büyük bir rol oynadığı görülmektedir.¹²⁰

Mustafa Necati 24 Kasım 1923'te Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne bir yazı göndererek, Cemiyete bağlı şubelerin "azami faaliyetlere" girmelerinin gerekli olduğunu belirtecekti. En önemli gelişme de, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti ile Türkiye Hilâl-i Ahmer cemiyeti arasında 6 Mart 1924 tarihinde Ankara da imzalanan "itilafnâme"ydi. Buna göre göçmenlerin sağlık durumları daha iyi incelenebilmesi için, Samsun, Trakya, İzmir, Adana, Konya, İzmit mıntika merkezlerinde birer temsilci bulundurulması kararlaştırılmıştır. Bunun yanında Yunanistan'da salgın hastalıkların çıkmasını engellemek amacıyla değişik yörelerde "İmdad-ı Sıhhi Heyetleri" adı verilen sağlık yardım kurulları oluşturuldu.¹²¹ Vekalet'in 22 Mart 340/1924 tarihli yazısında göçmen nakledilecek vapurlarda mutlaka doktor ve yeterli hastabakıcı bulundurulması istenmekteydi.¹²²

¹¹⁸Vekalet, 12.11.340/1924 tarihinde muhacirin nakliyat antlaşmasına uymadıkları için bazı vapur sahiplerinin mukavelenamelerini fesh etmiştir. BCA. 272.14.73.34.6.(3).

¹¹⁹ Arı, 2003: 41.

¹²⁰ Çapa, 1988 : 241-256.

¹²¹ Arı, 2003 : 46.

¹²² BCA.272.14.76.29.8.(1).

3. İskân Bölgelerinin Tespiti

Yapılan bütün bu çalışmalar sırasında, Yunanistan'dan, binlerce insan Anadolu'ya akın etmeye başlamıştı. Hükümet bu durum üzerine 4.11.1923 tarihinde mübadele ahali sözleşmesi gereğince Yunanistan'dan gelecek muhacirler hariç diğerlerinin göçünün önlenmesi hususunun Hariciye Vekaletine tebliği için kararname hazırladı.¹²³ Gelenlerin önemli bir kısmı çeşitli yerlere sevk edilmeye çalışıldı. Gelenlerin nerelere yerleştirilecekleri, geldikleri yerlerin ekonomik ve sosyal şartları göz önüne alınarak talimatnâmeyle belirtilmişti. Fakat bu belirleme pratikte oldukça fazla engeller ile karşılaşmaya başladı. Buna göre göçmenler belli bir bölgede toplanacak, daha sonra bu bölgelerden dağıtım yapılacaktı.

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin en büyük sorunu, gelecek olan mübadil göçmenlerin nerelere yerleştirileceği idi. Bu konuda Kurtuluş Savaşı sonrasında Rum halkının bırakmış olduğu bölgeler ilk akla gelen bölgeler olmasına karşılık, Yunanistan'dan gelecek olan göçmenlerin arazi şartları, sosyo ekonomik durumları göz önünde bulundurulması ve bu konu üzerinde çok esaslı çalışmalar yapılması gerekiyordu.

İskân kurallarına göre yerleştirilecek ailelerin gerek tarımsal, gerekse şehirsal iskânları için yeni yerleşim yeri tespitinin yapılması gerekiyordu. Yeni yerleşim yeri tespit edilirken, zararlı su birikintileri, zehirli gaz tesisleri tespit edilir, zemin yapısının dere yatağında olup olmadığı, erozyon heyelan ve kayma durumu göz önünde bulundurulur, kısacası topografik açıdan yerleşime elverişli olmasına dikkat edilirdi.¹²⁴

1923 Mübadele Antlaşması'na göre mübadil göçmenlerinin emvâli Metrukelere (terk edilmiş mallar) yerleştirilmesi gerekmektedir. Fakat Karadeniz Bölgesi'nde, Ege'de, Doğu Trakya'da hemen hemen sağlam bina kalmamıştı. Çünkü Kurtuluş Savaşı'nda yenilerek kaçan Yunan Ordusu bu bölgeleri yakarak ve yıkarak çekilmişti. İç bölgelerde sağlam yerleşim birimi kaldıysa da gelen Mübadil Göçmenler için uygun yerler değildi. Çünkü iç bölgeler tütün ekimi için elverişsizdi.

6 Eylül 1923 tarihinde her vekâlet'ten birer uzmanın katıldığı kurul¹²⁵ toplantısında, İzmir ve çevresindeki kentlerde, doğu Trakya üzerinde durulduğu

¹²³ BCA. 30.18. 8.39.9.

¹²⁴ İpek, 2000 : 40.

¹²⁵ Bu kurul büyük olasılıkla 17 Temmuz 1923 tarihinde icra vekilleri heyeti tarafından tasdik edilen kararname ile belirlenen hükümler doğrultusunda çalışmış yerleşme yörelerinin saptanmasında ilk önemli girişimleri yapmışlardır. *İskân Tarihçesi*, (1932) : Hamit Matbaası, İstanbul : s.1.

görülmekteydi. İyi tütüncü olarak bilinen Drama, Kavala, Girit'ten geleceklerin, kıyı Ege'ye ve Tekirdağ ile çevresine yerleştirilmesi; Selânik göçmenleri için de, Karadeniz'in kıyı şeridinin özellikle de Samsun'un uygun olduğu sonucuna varılmıştır.¹²⁶ Aynı tarihteki İcra Vekilleri Heyeti kararname ile Anadolu sekiz iskân mıntikasına ayrılmıştı.¹²⁷

Ayrıca, bu durum İcra Vekilleri Heyeti Başkanı imzası ile 23 Ağustos 1923 tarihinde Müdafaa-i Milliye, Adliye, Dahiliye, Maliye, İktisat Vekâletlerine şu ek tezkire ile uygulamada dikkate alınmak üzere duyurulmuştur.

Müdafaa-i Milliye, Adliye, Dahiliye, Maliye, İktisat Vekâletlerine 17.7.391923 tarihli ve 6622038 numaralı tezkireye zeyldir. 17.7.39/1923 tarihli ve 2600 numaralı kararnâmenin otuzuncu maddesinin suret-i umumiyede iskân mıntikası olmak üzere tefrik ve tahdid edilmiş menatika muvazzahen irae eder surette tanzim ve sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekalet'inde 22.8.39/1923 tarihli ve İskân Şubesi 42084/4142 numaralı tezkiresine raptten mevcut cedvel sureti muhaddime emvâl-i metrukenin idae ve tevzii esnasında nâzar-ı itibara alınmak üzere laffen irsal kılınmıştır efendim.”¹²⁸

17 Temmuz 1923 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararnâmesinde Anadolu sekiz iskân mıntikasına ayrılmıştır.¹²⁹

Tablo II : Mübadele Öncesi Düşünülen İskân Planı

No	Gelecekleri Mahal	Tarım Grupları Dağılımı			İl Toplam	İskân Edilecekleri Yer
		Tütüncü	Çiftçi-bağcı	Zeytinci		
1	Drama ve Kavala	30 000	-	-	30 000	Samsun ve havalisi
2	Serez	20 000	15 000	5 000	40 000	Adana ve havalisi
3	Kozana, Grebene, Naslıç Kesriye	2 500	15 000	5 000	22 500	Malatya ve havalesi
4	Kayalar, Karaferye, Vodine, Katerin, Alasonya, Langaza, Demirhisar, Gevgili'nin bölgesi, Yenicevardar, Karacaabat	3 000	25 000	15 000	43 000	Amasya, Tokat, Sivas
5	Zeytücü,	4 000	20 000	40 000	64 000	Manisa,

¹²⁶ Arı, 2003 : 50.

¹²⁷ İpek, 2000 : 41, Bir başka kaynakta bu bölgeler Eylül 1923'te ülkenin yedi yerleşim bölgesine ayrıldığı belirtilmektedir. Arı, 2003 : 50.

¹²⁸ Tosun, 2002 : 129.

¹²⁹ İskân Tarihçesi, 1932 : 18.

	Drama, Kavala, Selanik					İzmir, Menteşe, Denizli ve havalisi
6	Kesendire, Poliroz, Sarışaban, Avrethisar, Nevrekep	20 000	55 000	15 000	90 000	Çatalca, Tekirdağ, Karaman, Niğde ve havalisi
7	Preveze ve Yanya	-	15 000	40 000	55 000	Antalya, Silifke ve havalisi
8	Midilli, Grit Ve diğer adalar	-	30 000	20 000	50 000	Ayvalık, Edremit, Mersin
TOPLAM		79 000	175 000	140 000	Genel Toplam : 394 500	

Vekil Mustafa Necati yapılan bu çalışmalarını yeterli bulmadı. Bunun üzerine vilayetlere yazılar yazarak sorduğu sorulara yanıtlar istedi:

- Mıntıkada ne tür tarımla uğraşılmaktadır.
- Ne kadar emvâl-i metruke vardır.
- Kaç emvâl-i metruke hanesi boştur. Ne kadarı boşaltılabilir.
- Emvâl-i metruke arazisinin miktarı nedir.

Ayrıca, Yunanistan da görev yapan Muhtelit Mübadele Komisyonu Türk Murahhas Heyeti'ne de bir yazı göndererek gelecek mübadillerin:

- Hangi kazadan.
- Ne kadar ahali gelecektir.
- Vaziyetleri ve uğraşları nelerdir.

Sorularına cevap istemiştir. Bu düşüncenin sonucu olarak, Vekalet ileriki tarihlerde ihtiyaca binaen iskân mıntıklarını birkaç kez değiştirmiş ve yeni içerik verilerek göçmen yerleştirme yörelerinin sayılarını on olarak belirlenmiştir. Bu yerleşim alanları ve kapsadığı bölgeler şöyleydi:

Birinci Alan : Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum.

İkinci Alan : Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu, Kırkkilise, Çanakkale.

Üçüncü Alan : Balıkesir.

Dördüncü Alan : İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe Afyon.

Beşinci Alan : Bursa.

Altıncı Alan : İstanbul, Çatalca, Zonguldak.

Yedinci Alan : İzmit, Bolu, Belicik, Eskişehir, Kütahya.

Sekizinci Alan : Antalya, Isparta, Burdur.

Dokuzuncu Alan: Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir.

Onuncu Alan : Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Ayıntab, Maraş.¹³⁰

Böyle bir planlamaya gidilmesindeki en önemli etken, Rumların bırakmış olduğu mallardı. Fakat planlamadaki bu taslak pratikte gerçekleşmeyecekti. Bunun en önemli nedeni de Rumlardan kalan malların “Fuzuli İşgale”¹³¹ uğramasıdır. Örnek; taslağa göre 64 000 kişinin yerleştirilmesi düşünülen 5 Bölge İskan Mıntıkasına (Manisa, İzmir, Menteşe, Denizli ve havalesi) daha önceden gelen ve gayr-i mübadil olan muhacirlerden 40 000 kişi yerleştirilmişti.¹³² Dolayısı ile bu bölgeye yerleşiminde sorun yaşanmıştır.

Göç öncesinde, Mübadele, İmar ve İskan Vekâleti kendi görev alanına giren işler için, yerleşim alanları içinde örgütlenmeye gitti öncelikle “Terk edilmiş taşınmazların onarımı ve yeni köylerin kuruluşu” gerekmekteydi. Çünkü belirlenen bu yerleşim mıntıklarında hemen hemen barınacak yapı kalmamıştı. Sadece İzmir bölgesinde pencereleri, kapıları, tavanları ve döşemeleri harap olup onarımı gereken evlerin sayısı 1 000 kadardır.¹³³

9 Aralık 1923 tarihli genelge uyarınca, terk edilmiş binalardan, göçmen yerleştirme işlerinde uygun olacağı düşünülenlerin hızla onarılmaya çalışılması, terk edilmiş taşınmazlardan işgale uğrayanların bir yandan boşaltılması istenmekteydi. 1924 yılı Şubat ayına kadar onarımı pek zor olan 1000 kadar ev tamamlandı. Konya ve İstanbul dışında bu sayı 4 412’yi buluyordu.¹³⁴

Ev onarım çalışmaları mübadele göçmenlerinin gelmeye başlamasından sonra da devam etti. Mesken sorununa bir çözüm de “Numune Köyler” iken 1925 yılından itibaren –ileriki bölümde etraflı bir şekilde incelenecektir- iktisadi haneler (iktisadi evler) yapılmasına ağırlık verilecektir.

¹³⁰ *Tanin* 13 Teşrinisani 1923 ; Arı, 2003: 51-52.

¹³¹ “Fuzuli İşgal konusunda daha geniş bilgi için; Kemal Arı; (1989) : “Yunan İşgalinden Sonra İzmir’de ‘Emvâl-i Metruke’ ve Fuzuli İşgal’ Sorunu”, *AAMD*, S. V/15, Ankara: s. 691-706; Aynı konu, Lozan Konferansı sırasında İsmet İnönü ile Başbakan Rauf Orbay arasındaki yazışmalarda da geçmektedir. 2 Aralık 1923 günü Rauf Orbay’ın İsmet İnönü’ye yolladığı telgrafta Batı Anadolu’da evsizler yerleştirildikten sonra “daha altmış bin hâne iskan olunabilir denilmekte (Şimşir, 1994 : C. I. 155) 23 Ocak 1923 tarihli telgrafa cevap olarak : önceden belirtilen altmış bin haneye İstanbul’dan gelen milli yersiz muhacirler yerleştirilmesi nedeniyle “bugün oraya ancak yirmi bin hane kolaylıkla kabul edilebilir.” denmektedir. Şimşir, 1994 : 429.

¹³² Arı, 2003 : 54.

¹³³ Arı, 2003 : 68.

¹³⁴ Arı, 2003 : 64-65.

4. Mübadillerin Mal Varlığı ve Kıymet Takdiri

30 Ocak 1923'te imzalanan sözleşme 25 Ağustos 1923'te de yürürlüğe girmiş ve mübadele sürecini işletmekle yükümlü olan Muhtelit Mübadele Komisyonu, komisyon üyesi Tefrik Rüştü Bey (Aras) mübadelenin resmen 10 Kasım 1923'te başlayacağını açıklamıştı. Bu tarihten önce ve sonra hatta nakil esnasında Türk göçmenleri birçok sorunlarla karşılaşmışlardır. Bu sorunlardan ilki Yunan baskı ve zulmü ise, diğeri de Türk mallarının "Kıymet takdirleri"nin sağlıklı yapılmayıdır. Çünkü sözleşme'nin 5. maddesine göre "Türkiye'deki Rumların ya da Yunanistan'daki Müslümanların mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiçbir zarar verdirilmeyecektir." 8 madde ise "Mübadiller her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürmekte ya da bunları taşıtırmakta serbesttir." Bu yüzden kendilerinden çıkış ya da giriş vergisi ya da başka her hangi bir vergi alınmayacaktır. Bu görevi Muhtelit Mübadele Komisyonu yapacaktır. Bu komisyonun kısaca görevi, mübadillerin ayrıldıkları yerde bırakacakları malların kıymetinin takdiri hususudur. Sözleşmenin 9, 10, 11, 12, 13 ve 14 maddeleri bu konuyla ilgili olsa da bazı karışık bölümleri mevcuttu.

Mübadeleye tabi olanlar, komisyon tarafından malları hakkında kendisinden bilgi alınacak, bunu takiben menkul ve gayri menkul tüm mallarının değeri takdir edilerek sahiplerine, bu değerle emvâli ayrılacakları ülkeye bıraktıkları ve kendilerine bu yüzden saptanan kıymet kadar borçlanıldığını gösteren bir beyanname (**Belge Ek:2**) verilecektir. Mal sahiplerinin bu takdir işlemine hakları bulunacaktı. İşlem tamamlanıp mübadil anavatana ulaştığı zaman, kendisine beyanname kayıtlı değer tutarında mal verilecektir.¹³⁵ Bu belgeler dört nüsha düzenlenecek onaylanıp mühürlenecektir. Bu belge, göçmenlerin Türkiye'ye getirmeleri gereken en önemli belge niteliğini taşımaktadır.

Fakat bu işlemi gerçekleştirmek komisyon için hayli zordu. Mala ilişkin değer belirleme, malların tasfiyesi ne gibi bir yöntemle yapılacağı pek açık değildi. Bu konuda birçok plansızlıklar ve suiistimaller meydana geldi. Durumun sıkışıklığı ve zorlaması ileri sürülerek mübadele göçmenlerinin Yunanistan'da bıraktığı malların değerinin

¹³⁵ Ömer Dürrü Tesal, (1988) : "Türk-Yunan ilişkilerinin geçmişinden bir örnek Azınlıkların Mübadelesi", *Tarih ve Toplum*, C. 9. S. 53, İletişim Yayınları, İstanbul : s. 50.

belirlenmesi işlemi Türkiye'ye taşınmalarından sonraki evreye bırakılmıştı. Mal bildirim belgeleri de, doldurulacak yerde mübadillere doldurulmuştu.¹³⁶

Malların dökümünü yapan ve değerini belirleyen göçmen elindeki belgeyi ilk olarak bulunduğu semtin İhtiyar Heyeti azalarına onaylatıyor. Sonrada ara komisyonlara teslim ediyordu. Bu şekilde Muhtelit Mübadele Komisyonu'na teslim edilen 120 000 belge vardı.¹³⁷ Beyannamenin kişinin kendisi tarafından doldurulması ve ihtiyar heyeti tarafından onaylanması doğal olarak çeşitli dedikodulara sebep olmaktadır. Bu durum üzerine Hükümet, Hariciye Vekili Doktor Tevfik Rüştü imzasıyla tarihsiz; Yunanistan'daki bazı mübadillerin sahte evrak düzenleyerek yolsuzluklarını önlemek için memurların yabancılarla hukuki ve ticari işlere dair düzenlenen vesikaların imza ve mühür tasdikine önem vermelerini istemekteydi.¹³⁸

Mal bildirim beyannameleri sağlıklı bir çözüme kavuşturulmadan, göçmenleri Türkiye'ye taşıma işlemleri başladı. Böylece Yunanistan'dan önü alınamayan sorun Türkiye'ye aktarılıyordu. Bazı mübadiller mal bildirim beyannamesi vermemişti. Bunun en önemli nedeni Yunanlıların Türklere karşı uyguladığı baskıydı. Bazı mübadiller ya mallarını hiç karşılığı Yunanlılara satmış, ya da malı müsadere edildiği için bütün haklarından vazgeçmiştir. Bu şekilde yollara dökülen mübadiller, Yunanistan'daki mal varlıklarını gösteren tapu belgelerini bile yanlarına alamamış, Türkiye'ye geldiklerinde gerçek mal durumlarını gösterecek geçerli belgelerden yoksun kalmışlardır. Bir başka grup ise, mal bildirim beyannamesi dolduramadığı gibi malına tasarruflarını gösterecek nitelik taşımayan ve ihtilafli olabilecek, ya da tasarrufun varlığını gösterdiği halde niteliğini belirleyemeyecek vakıfnâme, ilam, temessût, zaim, terhinat ve sipahi senetleri fermanlar gibi belgelerle yola çıkmışlardı.¹³⁹ (**Belge Ek:3**) Bunun diğer bir nedeni de Osmanlı toprak sisteminden kaynaklanmıştır. Çünkü Türklerin kullandıkları arazilerin birçoğu vakıf ve ortak mallardı.¹⁴⁰ Bunun yanında Hükümet, Yunanistan'da faydalanamadıkları malları bulunan mübadillerin problemleri ile ilgilenmek üzere Maliye Vekâleti bünyesinde Gayr-i Mübadiller Komisyonu'nu kurmuştur. Hükümetin 11 Teşrinisani 341/11 Kasım 1925 tarihli kararına göre; Eshâb-ı İstihkâk, Muhtelit Mübadele Komisyonu veya bu Komisyondaki Türk Heyeti tarafından verilen

¹³⁶ Tesal, 1988 : 50.

¹³⁷ Arı, 2003 : 74.

¹³⁸ BCA.30.10.123.872.3.

¹³⁹ *İskân Tarihçesi*, 1932 : 46-47.

¹⁴⁰ Çanlı, 1994 :S.II, 58.

vesikalarıyla birlikte Gayr-i Mübadiller Komisyonu'na müracaat ve Yunanistan'da bulunup istifade edemedikleri emvâl ve emlâk hakkındaki taleplerini dermeyân edeceklerdir.

Evveleminde Maliyece idare edilen Yunan tebasına ait emvalden Mutahassıl Mebaliğ, Eshâb-ı Müracaata istikakları nisbetinde tevzi olunacaktır. Eshab-ı müracaatın derece-i istihkakı hakkında şüphe vukuunda, bu babda gayr-i mübadillerin içinden muteber heyet ve zevatın malumatına müracaat olunabileceği gibi, vesait-i saire ile de tahkik-i keyfiyet edilebilirler.¹⁴¹

Kısacası, Lozan Antlaşması'na göre Karma Komisyonu'nun Göçün Yönetimi, Mübadillere eşit malların takdiri ve malların tasfiyesi gibi görevleri bulunmaktaydı. Fakat göçün yönetimi ve tamamlanması işlemini bitirirken diğer görevleri yerine getirmede aynı sonucu söylemek imkânsızdır. Tabi böyle bir sonuçla karşılanmasını o dönemin koşullarında sağlamıştır. Aslında mübadillerin yoğun bir şekilde birikmesine sebep olan bu gelişmeler daha evvel 22 Ekim 1923 te bir kısım milletvekilinin TBMM verdiği tavrında de belirtilmiştir. Bu tavrında : "...muhacirlerin Mayıs'a kadar yüz bin ve mütakâbisini ceste ceste sevk edilmesi mukararken bunların birden bire sahillerimize atılması ihtimali günden güne tahakkuk etmektedir."¹⁴² denilmektedir. Fakat buna rağmen sonuç ortadadır.

5. Mübadillerin Türkiye'ye Nâkledilmesi

Lozan müzakereleri esnasında imza edilen Anlaşma'dan sonra Yunanistan'da göçe tabi olacak Türkler kısa zamanda Selânik, Kavala gibi Liman kentlerinde toplanmaya başlandı. Mübadilleri Türkiye'ye hemen sevk etmek mümkün değildi. Bu nedenle göçmenlerin biriktiği şehirlerde barınma ve sağlık tedbirleri almak gereği duyulmuştu. Özellikle Selanik'te 40-50 bin kişi toplanmış 1924 tarihi itibariyle aynı şehirde açıkta kalan mübadil sayısı 20 000 kadar idi. Bunlardan günde 20-25 kişi ölmekteydi. Bunlar, hanlarda, imarethanelerde, terk edilmiş binaların bodrumlarında hatta ahırlarda barınmaktaydılar. Bu topluluk içinde açlık sefalet, bulaşıcı hastalık çok fazlaydı. Bu ölüm oranının da artmasına sebebiyet veriyordu.¹⁴³

¹⁴¹ Tosun, 2002 : 130.

¹⁴² Dışişleri Bakanlığı, (1973) : *Türkiye ve Dış Politikasında 50'inci yıl. Cumhuriyetin İlk 10 Yılı ve Balkan Pakı (1923-2934)*, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yayınları (Basım yeri yok) : s. 155.

¹⁴³ İpek, 2000 : 44.

25 Ağustos'ta başlayan sözleşme Türkiye'ye oldukça fazla mali yük getirecekti. Selânik ve Kavala'da toplanmaya başlayan göçmenlerle ilgili birinci derecede sorumlu Mübadele, İmar ve İskân Vekalet'iydi. Bunun yanında bölgelerin çoğunda Hilâl-i Ahmer temsilcileri de görev yapacaktı. Çünkü İcra Vekilleri'nin Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile Eylül 1923'te yapmış olduğu antlaşma gereğince Cemiyet Türkiye'deki liman ve iskân bölgelerine ve Yunanistan'a yardım heyetleri gönderecekti.¹⁴⁴ 24 Kasım 1923 tarihinde ise Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey, Hilâl-i Ahmer Genel Merkezine bir telgraf göndererek Cemiyetin yardımını istemiştir.¹⁴⁵ Bu heyetlerden 27.Heyet Selânik'e 18 Ekim 1923'te gitmiştir. 30.Heyet Kavala'ya, 28. Heyet Drama'ya 41.Heyet Kayalar'a, 42.Heyet Kozan'aya gönderilmiştir.¹⁴⁶ **(Harita:1)**

Mübadillerin gelişinden önce, hangi vasıta ile gelineceği, hangi limana ve hangi karantina bölgesine gönderileceği ve hangi halkı yerleşim bölgesine gönderileceği belirlenmiştir. Ayrıca mübadiller geldikleri yer ve sanatlarına göre gruplara ayrılıyordu (Tablo:II)

Mübadiller, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin Seyr-ü Sefain idaresinden kiralamış olduğu Türk vapurlarıyla (isimleri şunlardır; Kızzade, Ümit, Temah, Karabiga, Bahricedit, Ankara, Altay, Sulh, Sürat, Sakarya, Giresun, Dumlupınar, Timsah, Rize, Trabzon, Teşvikiye, Rumeli, Bozkurt, Mahmudiye, Türkiye, Arslan, Gülcemal Akdeniz, Bandırma, Canik, İnönü, Gülnihal, Kartal, Cumhuriyet, Asya, Amid, Tanis, Milas; (Çapa, 1988: 249; Erdal, 2001:145 ve Cumhuriyet Arşivi katalog taramasında geçen isimlerdir), ücretsiz olarak taşınacaktır.¹⁴⁷ Vapurların yanı sıra trenlerle de göçmen taşınmıştır.(Vapur ve trenlerle sevkıyatı yapılan mübadiller için bkz.,**Belge Ek:4**) Yunanistan içinde Selanik, Kavala, Girit Adası'nda ise Kandiye, Hanya, Resmo gibi kentler bindirme-yükleme (irkab) iskelesi olarak seçilmişlerdir. Burada Türk Hükümeti tarafından ara komisyonlar oluşturulmuştur.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Çanlı, 1994 : 52.

¹⁴⁵ Çapa, 1988 : 242 Telgraf şöyle başlıyor : “Muhacirlerimiz gelmeye başladı. Bu aziz, aynı zamanda mazlum misafirlerimizi hiçbir sıkıntı çekirmeden hatta izaz ve ikram suretiyle memleketimizin harim-i şefkatinde yerleştirmek ve beslemek vecibe-i Milliye ve şiar-ı insanıyettir. O muazzam mukaddes işi başarabilmek için Hilâl-i Ahmer heyetlerinin azami faaliyete girmeleri lâzımdır.”

¹⁴⁶ Arı, 2003: 76-78.

¹⁴⁷ Ahali Mübadelesi Mukavelesinin Tatbikine Dair Talimat Madde 24: “Naklolunacak Türk göçmenlerinin eşyaları beş nüfusa kadar aileler için 250 kilo, beş nüfustan fazla olanlar için 500 kiloya ve tek nüfus için 100 kiloya kadar ücretsiz taşınacaktır. Bu miktardan fazla eşyalar ücrete tabi olacaktır.”

¹⁴⁸ Arı, 2003 : 78.

25 Ekim 1923'te başlanması kararlaştırılan göç için evvela Sakız Adasındaki 500'e yakın Müslüman, sonra Girit'teki Müslümanlar ve daha sonra Selanik'teki Türkler nakledilecekti. Bunların İzmir, Trakya, Samsun ve Karadeniz sahillerine yerleştirilmesi planlandı.¹⁴⁹ Fakat bu tarihten önce ilk gelen kabile, Midilli Müslümanlarıydı. Türk hükümeti bu mübadiller için kabul iskelesi olarak Ayvalık'ı belirledi. O günkü gazeteler çıkan ilk kafilenin bölge halkı tarafından büyük bir tezahüratla karşılandığını, gelen vapurda 955 müslümanın bulunduğunu ancak yolda bir erkek çocuğun dünyaya gelmesiyle 956'ya ulaştığını ve bu bebeğe Mustafa Kemal adı verildiğini kamuoyuna birinci sahifeden duyurmaktaydı.¹⁵⁰ Bu mübadiller önceleri İstanbul Haydarpaşa, Tuzla, İzmit ve İzmir'e gelen vapurlarla aktarılması düşünülürken, Mudanya, Bandırma, Samsun, Tekfurdağı, Mersin, Antalya limanları da bu aktarımda kullanıldı. Ön toplanma merkezlerinde kesin iskân yerlerinin belli olmasını beklerken¹⁵¹ Mübadele Vekâleti'nin açtığı, İstanbul'da Ahırkapı(2000 kişilik) , İplikhane(1000 kişilik), Kalikaratya 'da (300 yataklı), Gelibolu'da(500 yataklı), Menteşe Vilayeti'nde (Güllük,300;Bodrum,200;Fethiye,500 yataklı), Çanakkale'de,(300 yataklı), Erdek iskelesinde,(1000-1500 kişilik), Samsun'da(3000 kişilik), Edirne,(Karaağaç'ta kara yolu ile geleceklere 1000 kişilik), Mersin'de misafirhanelerde barındırılıyordu¹⁵². Hükümet de bir talimatname ile misafirhanelerin düzenlenmesini istemiş. Bunun yanında mevcut kullanılan binaların yanında metruk binalardan da faydalanılacaktı. Gerekirse Askeriyeden yatak yorgan tedarik edilecek kimsenin dışarıda açıkta kalmasına meydan verilmeyecektir.¹⁵³ Buralarda barınmaya yönelik eşyanın karşılanması, ısınma ve halk sağlığına verilen önem dikkat çekicidir. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından hem Yunanistan'da hem Türkiye de hastahaneler kuruldu. Göçmenlerin aşuları yapılmaya çalışıldı.

¹⁴⁹ İpek, 2000 : 46. O günkü basında bu tarihten önce ve sonra yapılan açıklamalarda bu tarihin ertelendiği görülmektedir. Örneğin Vakit Gazetesi 20 Ekim ve 2 Kasım tarihli nüshalarında, İleri Gazetesi 21 Ekim, *Tevhid-i Efkâr* ise 19 Kasım tarihli nüshalarında mübadelenin 25 Kasım'da resmen başlayacağını duyurmaktadır. (Yay.Haz.) Zengin, 1998 : 118.

¹⁵⁰ *İleri* 16 Teşrinievvel 1923 ; *İkdam* 17 Teşrinievvel 1923 ; (Yay. Haz.) Zengin, 1998 : 119; ayrıca yine basın bu göçmenlerin nakilleri sırasında Yunanlıların Türklerin üzerindeki ziyet altınlarını almaya teşebbüs ettiğini geçen yıl İzmir'den zorla götürüldüğünü ve gayri ahlaki maksatlarla Midillide zorla alıkonan 20 kadar Müslüman kızın durumlarına da değinmektedir. *İleri* 6 Teşrinisâni 1923 ; *Hakimiyet-i Milliye* 6 Teşrinisâni 1923 ; (Yay. Haz.) Zengin, 1998 : 122.

¹⁵¹ Kazım Öztürk, (1994) : *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM II. Dönem, 1923-1927, C. II, TBMM Vakfi Yayınları No : 2, Ankara : s. 369-372.

¹⁵² *Hakimiyet-i Milliye* 4 Kanunusani 1924 "Mübadele Vekâleti'nin Gelecekler İçin Açtığı Misafirhaneler"

¹⁵³ *İskân Tarihçesi*, 1932 : 19.

Yunanistan'dan gelen mübadilleri Türkiye'ye sevk ederken şu uygulama yapılıyordu. Bindirme iskelelerinde, tarımsal uğraşlarının ne olduğu konusunda göçmenlerden sözlü bilgiler derlenerek bağlı olduğu "Ziraat Şubeleri" araştırılıyordu. Fakat derlenen bu bilgilerden yeterince faydalanılmadı. Her bindirme iskelesinde "Bindirme ve Yükleme Heyeti" bulunmaktaydı. Bu heyet beşer kişiden oluşmuş ve Yunanistan'ın belirli yöresinden gelen göçmenlerin önceden belirlenmiş listelere göre hangi vapura binmesi gerektiği bu kurullar tarafından tespit edilmiştir. Göçmenler bu kurulların kararlarına uymak ve onların öngördüğü biçimde hareket etmek zorundaydı fakat önü alınamayan söylentiler nedeniyle bir takım sorunlarla karşılaşılmaktaydı. Bunların baş nedeni, Yunan kamuoyunun, Türk Hükümeti'nin Türkiye'ye gidecek göçmenlerin hiçbir verimliliği olmayan topraklara yerleştireceği ve bu insanların gittikleri bu yerlerde eriyip tükeneceği gibi propagandalarıydı. Bu durum göçmenlerin endişelenmesine neden olmakta ve bu nedene bağlı veya ailevi nedenlerden ötürü Yükleme Kurulları'na yanıltıcı bilgiler vererek mübadillerin tercih ettiği İzmir, Aydın, İstanbul, Bursa gibi şehirlere gitmek istemekteydiler.¹⁵⁴ Vekaletin 6.4.1924 tarihli yazışmasında gelecek olan mübadillerin tayin edilen mahalden başka yerlere sevk edilmemesi istenmekteydi.¹⁵⁵

Bunun yanında, Hükümet 9 Kanunuevvel 1339/1923 tarihinde yayınladığı talimatnâmede muhacirlerin; Muhtelit Mübadele Komisyonundan ellerine verilmiş olan hüviyet varakaları tetkik edilerek anarşist, cani, casus olanların ve Harekâtı Milliye de Yunanlılarla teşriki mesai edip Yunanistan'a firar etmiş bulunanların ırktan ve hissen Türkiye'de tavattunlarına imkan görünmeyenlerin berayı iade hükümeti mahalliye teslim olunacakları kabul edileceklerin sanat, meslek ve mevki coğrafilerine göre vekâletçe tayin olunacak iskân mıntıklarındaki şehir kasaba ve köylere tevzi ve iskân edilecekleri tedavi altına alınıp muhtaçlarının işe tâbi tutulacağı tespit edilmiştir.¹⁵⁶

Göçmen sevkinde Vapurlara fazla yolcu alınması,¹⁵⁷ düzensizlik, karışıklık, hatta bir takım yolsuzluklar da olmuyor değildi. Komisyonlar limana gelecek vapurların hareket saatini zamanında öğrenemedikleri için mübadiller vapurlar gelinceye kadar

¹⁵⁴ ARI, 2003 : 80-81.

¹⁵⁵ BCA. 272.11.17.81.6.(1).

¹⁵⁶ *İskân Tarihçesi*, 1932 : 21.

¹⁵⁷ "...Akdeniz vapuru dün dört bin muhacir getirdi. ...Dört bin kişi bir vapurda ve günlerce aç bırakılırsa hastalık ve ölüm baş göstermez de ne olur ? ", *Vakit* 11 Kanunisâni 1924 (Yay. Haz.) Zengin, 1998 : 165.

sahillerde bekletiliyordu. Bunun yanında göçmenlerden fazla bilet ücreti almak ve göçmenlere sahte beyannameler satmak gibi yolsuzluklara da tesadüf edilmekteydi.¹⁵⁸ Fakat belki de en büyük sorun üretici olmalarına göre iskan mıntıklarına gönderilirken karışıklık yaşanmasıydı. Mübadele Vekili'nin mecliste yaptığı konuşmaya göre, özellikle örgütlenme konusunda yaşanan aksaklıklar vardı. Sağlık sorunları yüzünden kişi kaybı Yüzde 1-2 oranında idi; meslek durumlarına uygunsuzluk, yetkin oldukları tarım ürününü ve uzmanlık alanlarına yerleşim yerinin ve konutun uyması, ya da aile parçalanması¹⁵⁹ gibi yerleştirme aksaklıkları da yaşanıyordu.¹⁶⁰

Türk vapurları yalnızca Türkiye'ye gelen mübadilleri taşıyordu. Türk göçmenleri iskelelere boşalttıktan sonra Yunanistan'a gitmesi gereken Rumları da taşıyordu. Çok az sayıdaki bazı Rumlar kendi olanakları ile gitme arzuları ile bu gruplar içinde yer almamışlardır. Vekaletin 25.3.340/1924 tarihli Başvekaletle yaptığı yazışmada; harice sevk olacak olan Rumların demir yolları ile yapılacak olan taşımalarında yüzde 35 tenzilat yapılması isteniyordu.¹⁶¹ Burada dikkati çeken konunun bazı Rumların Türkiye'den ayrılmak istememesiydi. Öyle ki bazı çok sevilen Rumların Türk aileleri tarafından saklandığı görülmüştür. Rumların mübadelesine Niğde, Kayseri gibi İç Anadolu kentlerinden başlandı. Ama asıl sorun İstanbul'da yaşanmakta olup mübadele edilmesi gerekli Rumlarda oldu. Daha sonra etraflı bir şekilde incelenecek olan "etablis" sorunu Yunanistan ile Türkiye arasında önemli bir anlaşmazlık ortaya çıkarmıştır.¹⁶²

6. Mübadillerin Belirlenen Mıntıklara Yerleştirilmesi

Daha önce belirtildiği gibi Ekim 1923'te yürürlüğe giren sözleşme gereğince, yapılacak olan mübadelenin on sekiz ayda bitirilmesi öngörülmüştü. Komisyon'a göre Türkiye'ye gönderilecek Müslümanların sırası, sahilde oturanlar kışın, iç kesimlerde

¹⁵⁸ İpek, 2000 : 47.

¹⁵⁹ Bu duruma belki de yaşanmış önemli bir örneği bizzat kendi ailemizde de gördük. Memleketleri Drama' da birlikte yaşayan dedem ve teyzeleri göç sevkıyatı sırasında, teyzelerinin her hangi bir sebepten Samsun'a gönderildiği bilinmekteydi. Bu kişiler belki de bu bölgeden memnun olmadıkları için olsa gerek daha sonra Çanakkale iline yerleşmişlerdir. Dedemin sağlığında kendileriyle uzunca süre görüşmelerimiz olmuştur.

¹⁶⁰ Cengizkan, 2004 : 30.

¹⁶¹ BCA.30.18.154.2.

¹⁶² Arı, 2003 : 8-87.

oturanların yazın yapılacağı şeklindeydi.¹⁶³ Fakat çok kalabalık bir kitle olan bu göçmen kafilesinin gerek taşınmasında veya gerekse iskanında birçok problemler yaşanmıştır. Bu problemlerin ilki, göçmenlerin önceden tespit edilen mıntıkalara sevki sırasında yaşandı. Çünkü gelecek olan mübadiller büyük oranda metruk evlere yerleştirilecekti. Bunların “fuzuli işgale” uğraması Vekâleti zor durumda bıraktı. Diğer önemli bir sorun da “merkezi otoritenin elindeki bilgi eksikliğiydi.” Durum böyle olunca “el yordamıyla” yerleştirmeler yaşanmış ve bunun sonucunda, Yunanistan’da temel uğraşısı tütüncülük olan bir aile, zeytin veya bağların çok olduğu bölgeye yerleştirilmiş, bu hem üretimi, hem de mübadil aileyi olumsuz etkilemiştir. Bu konudaki tartışmalar meclise kadar taşınmış ve burada mübadillerin yanlış bölgelere iskân edilmeleri ile ilgili Hükümete bir çok eleştiriler yöneltmişti. Bu eleştirilere Mübadele, İmar ve İskân Vekili Refet (Canitez) Bey, TBMM’de şu şekilde yanıt vermiştir.

“Efendiler, köylerin içerisinde arazinin ne kadarı ovalık ne kadarı dağlıktır. Kâbili iskan arazisinin yekunu nedir? Ne kadar mezraatla geçinebilir? Zeriyatın derecesi nedir? Bunlar hakkında uzun uzadıya tetkikat icra etmek lâzımdır. Halbuki bu malumatın istihsaline imkân yoktur. Bunlar olmadıkça hututu umumiye üzerinde yürümek lâzımdır ve yapılacak işler de bundan ibarettir.”¹⁶⁴

Ayrıca iskan’ın diğer bir zorluk tarafı da giden ve gelen gruplar arasındaki “toplumsal köken açısından mevcut olan farklılıktır.” Bu durum gelen mübadilleri yerleştirirken bir çok sorunlara yol açmıştır. Çünkü gelen Türklerin büyük çoğunluğu köylü, giden Rumların çoğunluğu da esnaf kökenli olması nedeniyle şehirlidir ve yine yapılan eleştirileri Refet Bey’den önceki Mübadile, İmar ve İskân Vekili Mahmut Celâl (Bayar) Bey yanıtladı:

“İtiraf ediyorum ki; gidenlerle gelenlerin şeraiti hayatiye ve iktisadiyesi müsavi değildir. Gidenler ekseriyet itibariyle esnaf ve tüccar, gelenler ekseriyet itibariyle rençperdiler. Efendiler gelenlerin ekseriyeti azimesi köylülerdir, gidenlerin ekseriyeti azimesi şehirlidir. Böyle mütefavit nispetler arasında iskân yapmak imkânını takdiri âlînize terk ederim.”¹⁶⁵

¹⁶³ Kayam, 1993 : 601.

¹⁶⁴ TBMM *Zabıt Ceridesi*, Devre II. İçtima II C. X. Ankara,1975, s. 43.

¹⁶⁵ TBMM *Zabıt Ceridesi*, Devre II. İçtima II C.X . Ankara,1975, s. 43.

Bunun yanında diğerk bir eleştiri de gmenler arasında Türk olmayan unsurlar da getirildiği üzerinedir. Fakat bu teze karşı diğerk milletvekillerinden tepkiler gelmiştir.

Hükümeti yıpratmak amacıyla da söylenme olasılığı bulunan bu görüşler, iskân politikasında nasıl sorunlar yaşandığını da göstermektedir. Kastamonu Mebusu Haliç Bey 20 Temmuz 1924’ te göçmenlerin İnebolu’ya çıktıktan sonraki intibalarını anlatır. 300 kişilik Drama ve Duspat göçmenleri ilk olarak Balıkesir’e sevk edildi. Sonra gerekli sayıda ev bulunamadığı için Trabzon’a, orada da terk edilmiş evlerin sayısı yeterli olmadığı için göçmenlerin daha sonraki yerleşim yeri Ankara’nın Keskin Kazası’dır. Sevk edilmek üzere İnebolu iskelesine getirilmiş, buradan aktarmalı yolculukları uygun görülmüştür. Bir grup nde giderken geride kalan ailelerin bir kısmı “Nasıl olsa bizde gideceğiz” diye mallarını, hayvanlarını, hatta çocuklarını dahi yola çıkardılar. Bu sırada ikinci grubun yola ıkarılmayarak İnebolu’ya yerleştirilmesi emri geldi. Fakat göçmenler “Biz katiyen İnebolu’da oturmayız, burada arazi yoktur. Burada oturmak ölmek demektir. Aynı zamanda bir çok eşyamız, ailemiz, hayvanlarımız (Keskin’e) gitmiştir. Behemal gideceğiz” dediler. Ortam bu şekilde gerginleşti. Sonuçta göçmenlerin iskân hakkından vazgeçmek koşuluyla zgr bırakıldılar.¹⁶⁶ Bu olayın değerlendirmesini yapan Halit Bey:

“Eğer bir muhacir iskân hakkından vazgeçerse, serbest kalsın diye kabul etmek demek, memlekette anarşi tevlid etmek demektir... Memlekette bir anarşist sürüsü yaratmak istemiyoruz. Eğer Balıkesir’de yer yoksa, niçin gönderdik? Sonra Trabzon’a Vakıfkebir’de yer yok idiyse niçin kaldırdık Keskin’e gönderdik? Bu ne iştir? Bu da gösteriyor ki bir program, bir fikir yok demektir? İşin esasında düşüncesizlik, programsızlık vardır.”¹⁶⁷

Hkmete karşı bu eleştiriler sürüp gitmektedir. Mübadele meselesi o günün basınında da önemli bir yer tutmuştur. TBMM de mübadele ve iskânla ilgili görüşmeler 19 Ekim 1924’te başladı. Mentefe Mebusu Esat Efendi’nin; mübadillerin sayısı, iskânları ve vekâlet’in imar faaliyetleri hakkında verdiği soru önergesi’ni 27.10.1924’te Mübadele, İmar ve İskân Vekili (Bursa Mebusu) Refet Bey Cevaplandırdı. Esat Efendi bu açıklamaları yeterli bulmayarak “Meselenin ehemmiyetine mebni mucib-i istizah” kabul ederek gensoruya çevrilmesini teklif etti. Bu teklif mecliste kabul edilerek

¹⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II. İçtima II, C. IX Ankara, 1975. s. 96-97.

¹⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C. IX, 1975, Ankara: s. 96-97.

konunun diğer celselerde görüşülmesi kararlaştırıldı.¹⁶⁸ Mübadillerin iskân meselesiyle başlayan bu sorun ilerleyen sürelerde hükümeti düşürmeye yönelik bir gen soruya dönüştü. Yapılan oylamada 168 oya karşılık 148 beyaz (güven), 19 oyda kırmızı (güvensizlik) oyları çıktı.¹⁶⁹

Böylesine bir dağınıklığın, Türkiye'nin toplumsal yapısında hiç kuşkusuz olumsuz etkileri oldu. Bunun tek nedeni ise bir Ömer Lütfü Barka'nın değişiyse "Bir iç kolonizasyon planının olmayışıdır... Daimi harp gaileleri içinde bunalmış, idaresiz ve geri memlekette başı boş yardımsız bırakılan veya cahilane bir idare ile, fena tatbik edilmiş bir iskân işi. Türk nüfus ve ekonomisi üzerinde, tahrib edici tesirler doğurmuştur." Bu bozgun ve göç facialarının insan zayıyatı iktisadi tahrib bakımından yarattığı boşluk yanında, manevi sahalarda açtığı yaralar da daha az emniyetsiz değildi. Bazı eleştirilerde ise "Hükümet İzmir'e ait olması gereken işi Ankara'dan idare etmeye kalkmıştır." Denilmekteydi. Bu işin mıntikalarda valilere, kaymakamlara bırakılması gerekli olduğun ileri sürülmekteydi.¹⁷⁰ Yani Mustafa Kemal'in de Nutuk'ta belirttiği gibi "Mübadele, İmâr ve İskân İşleri pek de iyi yürümemişti." Fakat bu konuda hatıra gelmesi gereken en önemli konu şudur. Mübadele göçünün yapıldığı zaman ülkenin Kurtuluş Savaşı'ndan çıktığı, ekonomik sıkıntının had safhada olduğu dönemdir. Bırakın göçmenleri yerleştirmeyi, ülke içinde de bir çok evsiz, yurtsuz, topraksız kalan insanların sayısı, mübadele yolu ile gelecek olan insan sayısından fazladır. Bu şartlar altında böyle bir işin sonuçlandırılmış olması bile başarı kabul edilebilir.

Gelen mübadil göçmenlerinin çoğu iklim ve topografya itibariyle geldikleri topraklara benzerlik gösteren Trakya bölgesini tercih ediyorlardı. Cumhuriyet dönemi öncesinde başlayan ve mübadele göçü sırasında hız kazanan bu göçün 1955 yılında yapılan nüfus sayımında ortaya çıkardığı profil ilginçtir. Göçmenlerin yaklaşık yüzde 58'i Marmara Bölgesi'ne yerleştirilmişti bunda toprak ve iklim koşullarının benzeşmesi yanında Trakya illerinin nüfusça kalabalık olmasının dış güvenlik bakımından uygun görülmesi olasılığı da akla gelmektedir. Göçmenlerin yerleştikleri illeri coğrafya

¹⁶⁸ Çapa, 1988 : 55 Mustafa Kemal Paşa, bu gensoruyu muhalefetin komplosunun bir devamı olarak görmekte ve şöyle demektedir. "Hoca Esat Efendi'nin soru önergesi 27 Ekim de yani Karabekir Paşa'nın istifasının ertesi günü gensoruya çevrilmişti. Fuat Paşa'nın istifa yazısının verildiği 30 Ekim günü meclis'te gensoru görüşmeleri başlamıştı.", *Nutuk*: 1995.

¹⁶⁹ Öztürk, 1994 : C.II., 373.

¹⁷⁰ Arı, 2003 : 112.

bölgelerine göre kümelenirdiğimizde nasıl dağıldıkları konusunda daha belirli görüş ortaya çıkar. Bu çizelge Tablo III. de düzenlenmiştir.¹⁷¹

Tablo : III.

Bölgeler	Yerleştirilen Göçmenlerin Oranı %	Balkan Doğumlarının Oranı %
Marmara	57.1	56.7
Ege	8.5	21.3
Kuzey Anadolu	8.7	3.3
Güney Anadolu	5.2	2.8
Orta Anadolu	14.6	11.7
Doğu Anadolu	4.7	0.6
Güney Doğu Anadolu	1.2	3.4
Toplam	100	100

1924 yılından 1933 yılına kadar şehirlere yerleştiren göçmen sayıları ise Tablo IV. te şöyle düzenlenmiştir.¹⁷²

Tablo IV. Mübadillerin Yerleştirildikleri İllere Göre Aile ve Nüfus Miktarı (1924-1933)

Sıra No	İller	Aile adedi	Nüfus Miktarı
1	Adana	1 640	5 862
2	Afyon Karahisar	109	358
3	Aksaray	1 076	3186
4	Amasya	475	2 087
5	Ankara	185	925
6	Antalya	1 087	4 015
7	Aydın	2 264	8 312
8	Balıkesir	7 541	25 515
9	Bilecik	771	2 665
10	Bolu	14	122
11	Burdur	102	380
12	Bursa	7 082	31 558
13	Çanakkale	2 143	9 646
14	Çankırı	2	5
15	Çorum	428	1 680
16	Cebelibereket	502	2 396
17	Denizli	490	1 740
18	Diyarbakır	3	8
19	Edirne	10 354	24 705
20	Elazığ	174	651
21	Erzincan	272	945

¹⁷¹ Cevat Geray, (1970) : “Türkiye’de Göçmen hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 3, S. 4, Ankara : s. 20.

¹⁷² Geray, (1962): *Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1923-1961)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Enstitüsü Yayınları, Ankara : Ek Tablo 5. Fakat Türkiye’ye mübadele yolu ile gelen göçmenlerin sayıları başka bir kaynaktan 40 041’i Edirne’ye, 33 138’i Balıkesir’e, 32 075’i Bursa’ya, 22 237’si Tekirdağ’a, 32 773’ü İstanbul’a, 31 867’si İzmir’e, 19 920’si Kırklareli’ne, 16 277’si Samsun’a, 15 530’u Kocaeli’ne 15 668’i Niğde’ye, 11 872’si Manisa’ya yerleştirildi.” Şeklinde geçmektedir. Bu rakamlar *DİE İstatistik Yıllığı (1929-1930)* kaynak gösterilerek düzenlenmiştir. Arı, 2003 : 113.

22	Eskişehir	855	1 214
23	Gaziantep	119	438
24	Giresun	216	832
25	Gümüşhane	17	130
26	İçel	143	543
27	İzmir	13 234	62 947
28	Isparta	264	984
29	İstanbul	8 610	33 328
30	Kastamonu	97	333
31	Kayseri	1 644	6 150
32	Kırklareli	4 729	19 739
33	Kocaeli	5 071	17 074
34	Konya	1 021	4 023
35	Kütahya	176	669
36	Malatya	1	4
37	Manisa	3 662	15 468
38	Maraş	103	842
39	Mersin	803	3 091
40	Muğla	647	2 401
41	Niğde	3 969	15 750
42	Ordu	332	1 432
43	Samsun	6 288	23 454
44	Sinop	225	920
45	Sivas	486	1 918
46	Şebinkarahisar	1 425	5 617
47	Tekirdağ	6 430	23 221
48	Tokat	1 630	6 209
49	Trabzon	77	393
50	Urfa	1	3
51	Yozgat	1 113	3 911
52	Zonguldak	207	938
Toplam		99 709	380 243

Bu çizelgeyi analiz edecek olursak, başta İzmir olmak üzere, İstanbul, Bursa Balıkesir, Edirne, Tekirdağ, Samsun, Kırklareli ve Manisa mübadil göçmenlerin en fazla yerleştirildiği illerdir. Bölge olarak Ege-Marmara- Karadeniz olarak sıralamak mümkündür. Bu derece büyük göçmen sayısının bu kentlere yerleştirilmesi bu şehirlerin nüfus sayıları için büyük bir değişimdir. Bu özellikleriyle aslında ilk zamanlarında mükemmel bir sosyal çalışma laboratuvarıydı.

Türkiye'nin bütününe getirilip yerleştirilen mübadillerin toplam sayısı konusunda pek çok değişik rakama rastlanmaktadır. Bu, göçmen sayıları dökümlerinin çok da titiz tutulmadığını göstermektedir. Örneğin Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1929-1930 yıllığına göre bu sayı **456 720** iken, Anonim olarak düzenlenen *İskân Tarihçesi* kitabında toplam mübadil sayısı **499 239** olarak gösterilmiştir.¹⁷³ Köy Hizmetleri Genel

¹⁷³ *İskân Tarihçesi*, 1932:137; Aynı kaynakta mübadele kapsamı dışında olup ta Türkiye'ye gelerek yerleşen göçmenlerin sayısının 172 029 olduğu belirtilmektedir.

Müdürlüğü'nün Arazi İskan Dairesi verilerinde 1923-1924 yılları arasında gelen Türk göçmen miktarı 99.709 hânedede **384.000** kişi olarak gösterilmiştir.¹⁷⁴

1925 tarihli bir belgeye ve Dahiliye Vekili ve Mübadele Vekâleti Vekili Recep Bey'in Mecliste sunduğu belgelere göre ise, Aralık 1924 tarihine kadar gelen mübadillerden 73 502'si Trakya'da 35 332'si İstanbul'da, 26 578'i İzmit'te, 38 925'i Karesi'de (Balıkesir ve yöresi), 26 204'ü Bursa'da, 62 524'ü İzmir'de, 6 179'u Antalya'da, 29 189'u Konya'da, 20 856'sı Adana'da, 1 100'ü Erzincan'da, 38 076'sı Samsun'da olmak üzere 358 465 kişi iskân edilmişti.¹⁷⁵ Tüm bu karmaşık rakamlarla beraber sonuç: Göçmen sayısı olarak Türkiye'ye 500 000 kişiden fazla mübadil muhacirin yerleştirildiği sanılmaktadır.¹⁷⁶ Bu sayının tam olarak belirsiz olmasında, verilen bu rakamlardan sonra bile bu göçün devam etmesi de etken olmuştur. Edirne Köy Hizmetleri Arşivinde (2005 tarihinde yapılan değişiklikle İl Özel İdaresi) yaptığımız çalışma sırasında, tutulan bir defterde bu göçlerin 1926'lardan sonra bile devam ettiğini ve Edirne'ye gelmiş olan bu göçmenlerin yerleştirildiği mahalleler belirtilmiştir. **(Belge Ek:5)**

Bu göçlerden sonra Yunanistan'da kalan Müslüman Türkler için çok fazla bilgi yok.Yabancı bir kaynaktaki,1923'teki mübadeleden sonra Yunanistan'da dört gurup Müslüman kaldığı belirtilir:

- a- Makedonya, Teselya, Epir'de Arnavutça konuşanlar,
- b- Rodos ve Kos'da Türkçe konuşanlar,
- c- Rodop'un Yunanistan'a ait kısmında Bulgarca (Pomakça kastediliyor) konuşanlar,
- d- Batı Trakya'da Türkçe konuşanlar. (Bu bölgedikler zaten imzalanan "sözleşme" gereğince burada bırakılmışlardır.)

Devamında da Güney Makedonya'da Arnavutça konuşanların 12 bin kişi olduğu ve bu gurubun 1945'te Arnavutluk'a gittiği belirtiliyor.¹⁷⁷ Ayrıca On iki Ada ve

¹⁷⁴ Çanlı,1994: S.129,s.246.

¹⁷⁵ Cengizkan, 2004 : 28 .

¹⁷⁶ Bu rakamların büyük oranda doğruluk payı vardır. Örneğin, 1924 Kasım ayı itibariyle sadece Selanik iskelesinden mübadeleye tabi 320.580 kişi nakledilmiştir ki bu, Anadolu'ya gelen mübadillerin yaklaşık % 85 'ini oluşturmaktadır. Erdal, 2006:152.

¹⁷⁷ Hariciye Vekaleti'nce İcra Vekilleri Heyetine gönderilen 11 .10. 1923 tarihli bir yazıda; Yunanistan'da Epir bölgesinde bulunana Arnavutların mübadeleye tabi olmadıkları belirtilmiştir. BCA.30 10 123. 874. 3.

Rodos-Kos‘ da Türkçe konuşanların sayısı da 10-15 bin civarında olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁸

Yunanistan‘dan gelen bu göçlere karşılık, Anadolu‘dan Yunanistan‘a giden Rum mübadillerin sayıları konusunda da kesin bir rakam yoktur. 1926 Yunanistan Nüfus sayımına göre Anadolu‘dan 626 954, Doğu Karadeniz‘den 182 169, İstanbul‘dan 38 458 ve Doğu Trakya‘dan 256 635 kişi olmak üzere toplam 1 104 216 kişi Yunanistan‘a göç etmiştir. Ancak bunların ne kadarının I. Dünya Savaşı ve ne kadarının daha sonra göç ettiğini tam manasıyla bilinmemektedir.¹⁷⁹ Fakat bazı kaynaklarda 1923 Lozan Antlaşması‘nda imzalanan sözleşme dahilinde 186 189 Rum‘un Yunanistan‘a göç ettiği belirtilmektedir.¹⁸⁰ Bu belirsizlikte yine yukarıda sözü edilen konumda olduğu şekilde bu göçlerin hala devam ediyor olmasının da rolü vardır. Örneğin, 1928‘in sonlarında bile Trabzon Vilayeti‘nin Maçka semtinde mübadele edilecek 25 Yunanlı vardı.¹⁸¹

Aslında burada verilen bu rakamları ne çok fazla doğru kabul etme, ne de kesin bir şekilde reddetme olanağımız var. Bu detaylı nüfus dokümanlarının bu gün için birebir çok fazla değeri olmasa gerek. Bizce asıl önemli olanın yine buradaki rakamlara yakın, gelen ve giden göçmen kitlelerinin büyüklüğü hakkında genel bir yargıya varmak olmalıdır.

Ekim 1924 tarihine kadar Mübadele büyük ölçüde sona erdi. Bunun üzerine Kavala, Drama, Kayalar ve Kozana‘daki ara komisyonlar lağvedildi. Yalnız Selanik ve Epir‘de birer komisyon kaldı¹⁸²

¹⁷⁸ Alaksandre Popovic, (1995): *Balkanlarda İslam*, İnsan Yayınları, (Çev. Komisyon), İstanbul: s.332.

¹⁷⁹ Ağanoglu, 2001 : 306.

¹⁸⁰ Mübadil göçmenlerle ilgili rakam belirsizliği yabancı kaynaklarda da mevcut, Ladas 1 104 216 sayısını doğrularken, (Aktaran, M. Murat Hatipoğlu ,(1997): *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Ankara : s 326) “Lozan Sözleşmesi‘nin 11 maddesi uyarınca kurulan uluslar arası Karma Komisyon‘u gözetiminde 1923‘ten 1926‘ya kadar geçen süreçte 189 916 Rum Yunanistan‘a göç etmiştir.” ,Meindersma‘dan aktaran, Michel Barutciski, (2005) : “Lozan‘a Yeniden Bir Bakış : Uluslararası Hukuk ve Siyasette Nüfus Mübadelesi” *Ege‘yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul : 40, “Bu değiş tokuş sonucunda 149 851 Türkiyeli Rum‘un ülkemizi bırakarak Yunanistan‘a gitmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır” Seteriades‘ten aktaran, Geray, 1970 : 10.

¹⁸¹ Antonios Pavlidis, (1997) : *Yunan kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul : s. 19.

¹⁸² Arı, 2003: 92.

C. MÜBADİL GÖÇMENLERİN İSKANINDA BAŞLICA SORUNLAR

1. Yunanistan'da Karşılaşılan Sorunlar

Mübadeleye tabi olan göçmenlerin Yunanistan'da karşılaştığı sorunlar daha mübadeleden önce başlamıştı. Fakat mübadele sözleşmesinin imzalanmasından sonra bu baskı daha da arttı. Türklere yapılan bu baskı gönderilen telegraflarda, günlük basında fazlasıyla yer bulmuştu. Örneğin ; Hariciye Vekaleti'nden Mübadele Ahali Komisyonuna çekilen 13 Şubat 340/1924 tarihli telegrafta; Yunan Makedonya'sında bulunan Türklerin iskan bahanesiyle Yunanlılar tarafından meskenlerinden atıldıkları, bütün mallarına el konulduğu belirtilmektedir.¹⁸³ Günlük basında ise daha da vahim haberler çıkmaktaydı. Yunanistan'da özellikle Florina, Vidina, Kayalar, Kuzana ve Kareferye sancaklarında yaşayan Türklerin her türlü vahşet ile karşı karşıya kaldıkları,¹⁸⁴ Drama civarında ise 50 kadar Türkün parçalanmış cesetlerinin ağaçlara asıldığı, mübadeleye tabi ahaliye zulüm edildiği binlerce kişinin Drama hapishanesinde gazla yakıldığı,¹⁸⁵ bu olayların öncesinde de “Yunanistan'daki İslâmları kurtarmak lâzımdır.”, “İslâmlar müthiş bir zulüm ve imha siyasetine tabi tutulmaktadır.”¹⁸⁶ “Yunanlılar İslamların emlakini elinden alıyor.”¹⁸⁷ şeklindeki başlıklarla duyurulmaktaydı. Bunlara karşılık Yunan hükümeti ise milletlerarası kuruluşlarda kendini savunmak için çareler arıyordu. Selanik Tali Komisyonu Başkanının Mektubuna dair Tefvik Rüştü (Aras) Bey'in 25 11 339/1923 tarihinde gönderdiği tezkere dikkat çekicidir.¹⁸⁸ Bu durum ilerleyen tarihlerde Yunanlılar tarafından kabul edildi.¹⁸⁹

Bunun yanında sert hava koşulları yüzünden telef olanlar da vardı. Örneğin; Selanik'te toplanmış muhacirlerden 40 kişi topluca donarak ölmüştür.¹⁹⁰

2. İskân Öncesi Geçici Barınma Sorunu

Mübadele göçmenlerinin Türk topraklarına ayak basmalarıyla birlikte çözülmesi gerekli sorunlar da kendini gösterirdi. Bu sorunların başında, mübadillerin kendilerine

¹⁸³ *Türkiye Dış Politikasında 50 . Yıl, 1973* : 156, 157.

¹⁸⁴ *İleri* 14 Ağustos 1923.

¹⁸⁵ *Tevhid-i Efkâr* 21 Teşrinievvel 1923.

¹⁸⁶ *Vakit* 18 Teşrinisâni 1922.

¹⁸⁷ *Cumhuriyet* 22 Haziran 1924.

¹⁸⁸ *Türkiye Dış Politikasında 50 . Yıl, 1973*: 158, “Yunan Hükümeti'nin bu olayların olmadığına tek şahit olarak Selanik'te biriken halkın refahından bahsetmiştir. Oysa Selanik'teki Tali Komisyonu Başkanı Mösyö Henmot, Muhtelit Komisyona gönderdiği bir mektupta bu halkın sefaletinden bahsetmiş ve çabuk bir şekilde Türkiye'ye nakledilmesi gerektiğini, pek acınacak durumda olduklarını bildirmiştir.” Aynı eser: s. 158.

¹⁸⁹ “Muhtelit komisyonda dünkü umumi içtima: Yunan murahhasları Garbi Trakya'da Türklerin perişan bir halde bulduklarını ve zulüm gördüklerini itiraf etmişlerdir.” *Cumhuriyet* 25 Şubat 1926.

¹⁹⁰ *Vakit* 23 Kanunisâni 1924.

yeterli olana dek beslenme ve barındırılmasıydı. Vekâletin bu konuyla ilgili çıkardığı kanun ve yönetmeliklerden, fazlaca önem verdiği anlaşılmaktadır.

Yunanistan'dan Türkiye'ye gelerek ulaşım iskelelerine gelenlerin kimlikleri Göçmen Komisyonu mensuplarınca tespit edilerek kabul edilmesinde sakınca görülmeyenler deftere kaydedilerek göçmen olduklarını beyan eden bir kimlik kartı verilecekti. Buradan kadın, çocuk güçsüzlerin eşyaları ile beraber kamyonlarla daha önceden hazırlanan misafirhaneye götürülerek dinlenmesi sağlanacaktır. 28 Kasım 1923 tarihli “*Misafirhaneler Talimatnamesi*” ne göre kamuya ve hayır kurumlarına ait binalar, terk edilen binalardan uygun olanlar veya yerli ahaliden kiralanacak binalar tahliye edilerek misafirhane haline dönüştürülecektir.¹⁹¹

Misafirhaneler Talimatname'sine göre; muhacirler misafirhanelerde iskân mıntıklarına sevk ve iskânlarına kadar a'zami üçgün kalacaklardır. (madde 17), Hilâl-i Ahmer tarafından büyük misafirhanelerde onar yataklı revir açılacaktır. (madde 11), Emvali metrukeden ve Askeri kuruluşlardan, yatak yorgan battaniye çarşaf gibi temin edileceği, hiç kimsenin tahta, toprak ve taş üzerinde kalmasına meydan bırakılmayacağı (madde 4) belirtiliyordu.

Misafirhanenin yiyeceklerinden memurlar da ücret karşılığı faydalanabilmekteydiler. Fakat bu durum bazı yolsuzluklara da sebebiyet vermekteydi. Örneğin, Samsun iskân memurlarından Abdullah Efendi, iskân ambarından çıkarttığı iki fiçı zeytini bir bakkala satmaya çalışmıştır.¹⁹²

Mübadele göçünün yoğun olduğu 1924 yılında bu geçici barınma yerleri de yeterli olmadı. Örneğin, Samsun'da Kızılay Doktoru Haydar Bey'in 1 Mayıs 1924 tarihli yazısında, “18 Nisan dan 1 Mayıs 1340 (1924) tarihine kadar Samsun'a ihraç olunan muhacirin miktarı dokuz binden fazladır. (19 Haziran'da ise) Bu gün Samsun şehrinde onbir bin beşyüzden fazla muhacir bulunmaktadır. Misafirhaneler, sokaklar, bahçeler, kabristanlar, çarşılar, koşu mahalli mahşer halindedir.” diyerek göçmenlerin içinde buldukları acı durumdan bahsediyordu.¹⁹³

¹⁹¹ *İskân Tarihçesi*, 1932 : 19-20; İpek, 2000 : 54.

¹⁹² İpek, 2000 : 55.

¹⁹³ Çapa, 1988: 64.

Ayrıca misafirhanelerde uzun müddet kalan göçmenler için “Basit ve Geçici Konutlar” düşünüldü. Bunlar için acil önlem arayışları için de ‘hazır baraka’ ithali, ‘kamuştan ev’ (huğ) yapımı önemli deneyimler oluşturdu.

Denizli’ye bağlı Sarayköy ve Buldan kazalarının köylerinde baraka kullanıldığı, bunlardan Dairebol köyündeki barakaların gerçekleştirildiği ,İzmir’e gelen barakaların Buldan’a naklinin sağlandığı, bununla da 1922 yılı sonuna kadar 14 hane ve baraka, 1923 yılı sonuna kadar da 59 hane ve baraka yaptırıldığı anlaşılmaktadır.¹⁹⁴

3. İaşe Sorunu

Mübadillere iaşelerinin ne şekilde dağıtılacağına dair Aralık 1923 tarihli tamimden¹⁹⁵ sonra, 25 Kasım 1925’ te çıkarılan “İaşe Talimatnamesi” İskan Kanunu’nun birinci maddesine dayandırılarak oluşturulmuştu. Bu Talimatnameye göre iskan edilmek üzere Türkiye’ye gelen ve yardıma gereksinimi olan göçmenlere verilecek besinler, miktarı, türü, süresi, İcra Heyeti’nin onayıyla belirleniyordu¹⁹⁶

Buna göre iskân edilmek üzere getirilen göçmenler tahaffuzhanelerde sabahları ekmek ve çay, akşamları ise sıcak yemek, ihraç iskelelerine kadar yolda ekmek ve katık, ihraç iskelelerindeki misafirhanelerde kaldıkları süre içinde her sabah ekmek ve çay akşamları ise etli yemek verilecekti. Aydınlatma ve yakacak malzemesi olarak misafirhanelerde nüfus başına 30 gram gaz ve bir kilogram odun verilecekti. Emzikli kadınlara ve üç yaşına kadar çocuklara iki günde bir, bir kutu teksif edilmiş şekerli süt verilecekti. Göçmenlere verilecek gıdanın cinsi ve miktarı şu şekildeydi:

Ekmek: yemeksiz ve katıksız olarak verildiği zaman büyükler için 900 gram, on yaşından küçükler için 450 gram; sıcak yemek ile çay verildiği zaman büyükler için 500 gram, küçükler için 250 gramdır.

Katık : Nüfus başına 160 gram zeytin.

Sıcak yemek : Nüfus başına 100 gram et, 10 gram fasulye ve benzeri kuru yiyecekler, 5 gram sade yağ, 8 gram tuz, 1 gram çay, 10 gram şeker, 700 gram taam odunu olarak hesaplanıyordu.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Cengizkân, 2004 : 32. Diğer bir kaynakta “4 Haziran 1924 tarihi itibarıyla 30 baraka mevcuttu” İpek, 2000 : 54.

¹⁹⁵ BCA.272.14. 76.27.9.(1).

¹⁹⁶ İskân Tarihçesi, 1932:17-19.

¹⁹⁷ İpek, 2000 : 56.Ayrıca, İaşe Talimatnamesi için bkz. *Vakit* 2 Kanunuevvel 1923.

Ülke çapında 120 000 göçmenden Ocak 1924 sonuna kadar 47 524 kişi misafirhanelerde, 2 489 kişi yollarda, 20 805 kişi iskelelerde, 31 444 kişi iskân mahallinde iki ay süreyle iskân edilmişlerdir.¹⁹⁸

1923 yılında gelen göçmenlerin iâşeleri için yapılan harcamaların tutarı 343 758 liraydı.¹⁹⁹ 1 Eylül 1925 tarihinde yardıma muhtaç göçmenlere verilmekte olan iâşe yardımı sona erdi.²⁰⁰

4. Sağlık Sorunu

Türkiye'ye gönderilen mübadiller göç sırasında çok ciddi sağlık sorunları ile de uğraştılar. Sağlık sorunlarında vekâlete en büyük yardımı takibi Hîlâl-i Ahmer Cemiyeti yapmıştır. Cemiyet, göçmenleri Yunanistan'dan Türkiye'ye sevkine dek sürekli olarak kontrolden geçiriyordu özellikle bulaşıcı hastalıklara karşı önlemler alınıyordu. Sağlık sorunlarının ortaya çıkmasında bulaşıcı hastalıklar kadar sevk sırasında göçmenlerin sağlıklı koşullarda bulunması,barınma sorunları da etkili olmuştur. Misafirhanelerde sağlık sorunları ile ilgilenecek doktor sayısı azdı. Ahırkapı ve Eyüp Misafirhanelerine bir doktor bakıyordu. 1900 kişiye bir doktorun bakması oldukça zordu. Doktor Halit Bey'in gazete muhabirinin bu yöndeki sorusuna verdiği cevapta: "Bu gün muhacirlerin yaşadığı ortamda maalesef hiçbir insan yaşayamaz. ...genellikle soğuktan hastalanmaktadırlar. Koşullarda sobalar yanmıyor."²⁰¹ şeklindeydi. Bu hastalıklar bazen tedavi ile sonuçlanırken bazen de ölümle sonuçlanıyordu. Örneğin 18 Eylül 1924 tarihli *Haber Gazetesi*'ne göre Samsun'da günde tahminen ellisi çocuk olmak üzere 100 kişi vefat ediyordu. İskan tababeti bunlarla hiç ilgilenmiyordu. Buna karşılık Hekim Kâmil Bey köy köy dolaşarak hastaları teselli ediyor ve ilaç dağıtıyordu. Aynı gazeteye göre, gerekli tedbirler zamanında alınamadığı takdirde Samsun bir sene içinde göçmen mezarlığı haline dönüşebilecekti.²⁰² Ege bölgesinde de durum farklı değildi. Burada da göçmenleri en fazla etkileyen yerli halkın da muzdarip olduğu Malarya (sıtma) hastalığıdır. Kimi yerlerde pek yaygın olan sıtma yüzünden çocuk ölümleri yüzde 90'ları bulmaktaydı. Normal ölümler de dikkate alındığında nüfusun aynı kalması bile

¹⁹⁸ TBMM. Zabıt Ceridesi, Devre II., İçtima I., C. VII, Ankara 1968, s. 1061.

¹⁹⁹ Arı, 2003 : 99.

²⁰⁰ İpek, 2000 : 58.

²⁰¹ *Cumhuriyet* 15 Kanunisâni, (Yay. Haz.) Zengin, 1998: 164.

²⁰² İpek, 2000: 64.

mümkün değildi. Bu nedenle 1924 yılında yörenin korkunç durumu üzerinde durulmuş, kimi köylerde “Ak saçlı ihtiyarlara tesadüf edilmez” olunmuştur.²⁰³

Mübadillerin sağlık sorunları iskân birimlerine dağılışından sonra devam etti. Bir kısmı bölgenin iklimine uyum sağlayamadı. Örneğin Bafra’ya yerleştirilen 260 hanede 968 nüfus iklim şartlarından muzdaripti. 11 Mart 1925 tarihine kadar 40 nüfus vefat etti.²⁰⁴

5. İskân ve Mesken Sorunu

Üç gün süreyle misafirhanelerde barındırılan mübadiller, bu sürenin bitimi ile önceden belirlenmiş iskân mıntıklarına hareket ettiriliyordu. Bu noktadan sonra aileler için en önemli konu barınak sorunuydu. Bu sorun, ailenin belirlenmiş iskân mıntığına hareket ettirilmesinden sonra iskân memurları vasıtası ile mübadil ailenin terk edilmiş bir eve yerleştirilmesi ile çözülmeye çalışılmıştır. Tabi ki bu sorunu çözmek pekde kolay olmadı. Hatta bu zorluk ve ortaya çıkardığı sonuç Türkiye’ye gelen mübadil göçmenler tarafından mitinglerle protesto edildiği de olmuştur.²⁰⁵ Genel olarak bir yargıya varılacak olursa, iki ülkede de göçmenlerin iskânında yanlış kararlar verilmiş ve bu yanlış kararlar birinci derecede aileleri olumsuz olarak etkilemiştir.

Bir ailenin iskân edilmesi sadece konuta yerleştirilmesi anlamına gelmemeli. Bununla beraber o ailenin yaşamını sürdürecektir gelir imkânlarına kavuşturulması da düşünülmalıdır. 17 Ocak 1924 tarihinde mübadele, imar ve iskân vekâleti, çıkardığı genelge ile İskân Kanununun kapsamı içine giren grubun yerleştirilmesi konusuna açıklık getirmiştir. 1913 yılından sonra göç edip de iskân edilmemiş olan göçmenler, milli sınırlar haricinde kalan yerlerden gelip tescil edilen mülteciler savaş ve işgal sebebiyle meskenleri yanan veya yıkılan istilazadeler, geçimlerini temin edemeyecek bir konumda olan şark mültecileri ile mübadiller iskân edilecek kitleler olarak değerlendirildi.²⁰⁶ Bunun yanında devlet hazinesinden 800 kuruştan aşağı maaş alan asli veya 40 liradan

²⁰³ Arı, 2003 : 150.

²⁰⁴ İpek, 2000 : 64.

²⁰⁵ *Cumhuriyet* 18 Ağustos 1924; Sultan Ahmet Meydanında düzenlenen bu miting’in amacı Yunanistan’a gönderilecek olan Rum mübadillerin gönderilme işlemlerinin yavaşlaması ve buna karşılık Türk mübadillerin ise yerleşecek konut beklemesidir. Ayrıca, Rumların lehine bir antlaşma hazırlığı bulunmasından da kaynaklanmıştır. Bu mitingin o zaman ki basında yer almasına karşılık mübadele ile ilgili yapılan çalışmalarda söz edilmemesi ise dikkat çekicidir. Bu konu ile ilgili bkz. Mehmet Ali Gökaçtı, (2003) : “Mübadillerin Protesto Mitingi” *Tarih ve Toplum*, C. 39, S. 229, İletişim Yayınları, İstanbul: s. 10.

²⁰⁶ *İskân Tarihçesi*, 1932 : 36-38.

düşük ücret ve yevmiye alan muhacir mülteci ve istilazede memur ve müstahdem de, bu haktan yararlandırıldı. Bu genelgenin önemli bir özelliği de şuydu: Terk edilmiş Rum taşınmazları Mübadele yoluyla gelenlerin memleketlerinde bıraktıklarına karşılık olduğundan mülteciler felaketedelerden yardıma gereksinimi olanların, terk edilmiş Ermeni taşınmazları yeterli gelmediği zaman geçici olarak Rumların terk ettikleri evlere yerleştirilmeleri uygun görülmekteydi.²⁰⁷

İskân edilen göçmenleri; mübadeleye gayr-i tâbi ve mübadiller şeklinde iki gruba ayırmak mümkündür. İkinci grupta yer alanlar İstanbul'daki Rumlar ile Batı Trakya'daki Müslümanlar hariç diğerlerin mübadelesi kararlaştırılmıştır. 18 Ekim 1912 tarihinden sonra Yunanistan'dan göç ederek Anadolu'ya gelenler düşman istilasını gibi amiller tersinde isteksiz de olsa ocaklarını terk ettiklerinden sonraki yurtlarını terk etmemiş kabul edilerek mübadil kavramına dahil edilmiştir. Buna göre mübadilleri:

- a. 1912-1923 tarihleri arasında gelenler,
- b. Lozan sonrası gelenler.

olmak üzere iki kısma ayrılır. Lozan sonrasında gelenler genellikle, Lozan öncesinde gelenler ise muhtaç olmak şartıyla adiyen iskâna tabi tutuldular.²⁰⁸

Göçmenler bağlı oldukları statülere göre de:

- a. Serbest Göçmenler
- b. İskânlı Göçmenler

olmak üzere ikiye ayrılır. Serbest Göçmenlere devlet yardım etmemekte, “İskânlı Göçmenler” ise yerleşme ve üretici duruma geçme konusunda devletten yardım görmekteydi. “İskânlı” Göçmenlerin yerleşmeleri de iki aşamada olmuştur.

1. Yerleşme,
2. Üretici duruma geçiş.

Göçmenlerin yerleşmesinde; sınır giriş kapısından alınıp sürekli yerleşme noktalarına kadar geçen aşamaya “Geçici yerleşme”, içinde yaşayacağı konutlara girip oturmaya başlama aşamasına da “Sürekli Yerleşme” adı verilir.²⁰⁹

Gelen Mübadil Göçmenlere nasıl konut verileceği “*emvâli gayrimenkule-i Metrukenin Kanunen Hakk-ı İskânı Haiz Muhacirine Suret-i Tavziini Mübeyyin Talimatnâme*” sinde detaylı şekilde belirtilmiştir.

²⁰⁷ *İskân Tarihçesi*, 1932 : 37-38.

²⁰⁸ İpek, 2000 : 92.

²⁰⁹ Geray, 1970 : 22-23.

Bu genelgeye göre; her göçmen ailesine, ailenin nüfusunu barındırmaya yeterli ölçüde terk edilmiş taşınmazlardan bir ev verilecekti. Zorunlu kalınması durumunda baba oğul, kayınvalide ile damat ve iki kardeş derecesinde, evlilik akrabalığı ve nikah bağı olan aileler de bir evde toplanabilecekti. Bir köy ya da mahallede yerleştirilecek göçmenlerin sayısı, var olan evlerin sayısına bağlı olmayıp, arazinin genişliği oranına ve kendi geçimlerini sağlayacak sanat erbabının sayısına bağlıydı. Dolayısı ile bir köye, mevcut evlerden çok, daha ne kadar göçmen ailesi iskân etmek gerekirse, ona göre göçmen gönderildiği durumlarda, her bir aileye birer dönüm arazi verilecekti. Bu arazilerin olabildiği ölçüde köye yakın olmasına özen gösterilecek ve hangi arazinin hangi göçmene verileceği, kurayla saptanacaktır. Her yetişkin göçmen bir aile sayılıyordu. Yetişkin olup da henüz bekâr bulunanlar ayrıca değil, ana babalarıyla birlikte yerleştirilecektir. Yerleştirilmek için aile oluşturmuş olmak gerekiyordu. Bu köylerde bir demirci, bir arabacı, bir marangoz bir nalbant, semerci vb. sanatkâr ve esnaftan birer kişi ile bir okul öğretmeni bulundurmasına dikkat edilecek; bunlar için meslek ve sanatlarına göre birer ev dükkân ayrılacak; sanatkâr göçmenlere verilmesi gerekli araç gereç ve sermayeden başka, bunlara yalnızca çiftçi göçmenlere verilen arazi miktarının yarısı derecesinde arazi ya da ağaç verilecektir.²¹⁰ Fakat, uygulamada bu talimatnâmenin bazen dışına çıkmıştır.

Göçmenlerin yerleştirilmesinde belirlenen yöntemler şu şekildeydi;

1. Göçmenlerin geldikleri yerlerin coğrafya özellikleri, iklim ve toprak koşulları,
2. Türkiye'ye gelmeden önceki uğraşları, iş ve güç biçimleri,
3. Alıştıkları tarım biçimleri, türleri ve uzmanlık dalları,
4. İllere alelacele gönderilen sorulara alınan cevaplara göre nerelerde göçmen yerleştirme olanağı bulunduğu.²¹¹

Göçmenlerin bu şekilde gruplara ayrılmasının nedenleri daha iyi ve çabuk şekilde iskân edilebilmeleri içindi. Fakat daha önce de değinildiği gibi, iskân sırasında büyük sorunlar yaşandı. Özellikle yanlış sevk edilmekten kaynaklanan bu sorun, ilerleyen zamanlarda daha da büyüdü. TBMM' de bu konuyla ilgili bir çok tartışmalar yaşanmıştır.

²¹⁰ Arı, 2000: 124-125.

²¹¹ Geray, 1970 : 22.

Mübadillerin, iskân mıntıklarına yerleştirilmeleri sırasındaki en büyük sorun “mesken bunalımıydı.” Çünkü geçici barınma durumundan sonra artık ailelerin kalıcı bir barınağa yerleştirilmesi ve üretici duruma getirilmesi gerekiyordu. Getirilen mübadil göçmenleri genellikle Rumlardan kalan konutlara yerleştirilecekti. Fakat bu konutların bir çoğu tahrib edilmiş durumdaydı.²¹² Ayrıca sağlam kalan konutlarda evsiz barsız kalan kişilerce “fuzuli işgale” uğramıştı. Rumlardan kalan konutların yetersizliği anlaşılınca daha değişik ve kısa zamanda sonuçlanacak çözümler aranmaya başlandı.

Bu konuda 1923 – 1924 yılları arasında çıkarılan yönetmelik ve genelgelerle sonraki uygulamalar içinde bir ön hazırlık teşkil etti. İskân alanındaki ve mesken sorununa çıkarılan üç yönetmelikle çözüm arandığı görülmektedir. Bu yönetmelikler şunlardır:

- a) “Yangından Zarar Görenlere Yapılacak Yardım Hakkında Yönetmelik”
- b) “Savaş Dolayısıyla Yıkılan ve Tahrip Olan Evlerin Tamiri ve Yeniden İnşası Konusundaki Yönetmelik”
- c) “Mübadeleye Tabi kitlelerin iskân edileceği Bölgelerdeki Terk Edilmiş Mülkte Yapılacak Küçük Tamiratlar Hakkındaki Yönetmelik” tir.

İlk Yönetmelikle; bütün illere para gönderilmiş, İkinci Yönetmelikle ise ; evsiz kalanlara yönelik yardım amaçlanmakta, öncelik sırası “inşaata başladığı halde bir odayı bile tamamlayamayanlara ya hükümet tarafından ev yaptırılacak ya da malzeme verilecektir.

Üçüncü Yönetmelik; önce terk edilen emlak üzerinde belli saptamalar yapılacak, yıkılmaya eğilimli olanlar yıktırılacak, malzemesi ayrılacak ve yeniden kullanılacaktır.

Bu genelgeler ve önlemler “Mesken bunalımı”nın çözümlenmesine yetmedi. Mübadil göçmenlerin yoğun bir şekilde gelmeye başlaması ile bu sorun en üst seviye ye çıktı. Rumlardan kalan malların sözleşme gereğince Yunanistan’dan gelen mübadil göçmenlere, orada bıraktıkları mallarına karşılık verilmesi gerekirken, Türkiye’de devlet memurları bile oturacak ev bulamaması, kimi mebusların ülkenin en gözde yerlerinde Rumlardan geriye kalan seçkin konakları, köşkleri ve evleri tasarruflarına geçirmeye çalıştıkları, yakınlarına da bir pay kapma çabası içine düştükleri görülmüştür.

²¹² 25 Ağustos 1924 tarihli *İkdam* Gazetesi’nden bu konuyla ilgili aktarılan bilgi şu şekildeydi: “Rumların şekâveti sebebiyle Samsun ve Amasya vilayetlerindeki Rumların bulunduğu köyler yüzde 99 oranında tahrip olmuş durumdaydı.”, İpek, 2000 : 99.

21 Kanunuevvel 1924 tarihli *Türk İli* gazetesinin duyurusuna göre, İzmir'in seçkin bir semtinde, bir iki mahallede yaptığı araştırmada Rumlardan kalan terk edilmiş evlerin 44'ünde memurların, 27'sinde harikzedelerin, 14'ünde kendisine harikzede süsü veren fırsatçıların, 52'sinde mübadele göçmenlerinin oturdukları saptanmış, en güzellerinden 13 evde de, hükümetten senede 3000-4000 lira "tahsilat" olan mebusların oturduğu tespit edilmiştir.²¹³

Hükümet konut sıkıntısına çare olarak "ucuz" ve "hızlı" ev elde etme arayışlarına girdi. Sonucunda ortaya çıkan çözümler şunlardı:

1. "Baraka" ve Huğ" (kamuş) türü, kurulduğu bölgeye uygun, taşınabilir hızla kurulabilen konutlar yaptırarak ve satın alarak (hatta ithal ederek konut açığını yeni üretilen basit ve geçici konutların konut mahalline eklenmesiyle kapatmak.
2. "İktisadi ev"(Belge Ek:6) kavramı çerçevesinde, yerleşik düzende ucuz ev yaptırarak konut sunumunu arttırmak; yeni köyler, "Numune köyler" kurmak ve kurdurmak.
3. Yukarıda sözü edilen 'karşılıklı değişim' (mübadele) sonucunda terk edilerek boşalan konut stokunu (emvali metruke), anlaşmalar çevresinde, yine değişim sonucu ülkeye gelen mübadillere dağıtmak, bunlar hasarlıysa, dağıtımlarını onarımdan sonra yapmak.²¹⁴

Bu konut tipleri tamamen gelecek olan göçmenlerin yaşamasına uygun şekilde tasarlanmasından ziyade sorunu çözmeye yöneliktir.

Örneğin; acil barınma sorununu çözmeye yönelik huğ'ları; basit olarak kerpiçten ve sazdan yapıldığı, kerpiç duvarlarda yer yer işlenmemiş ahşap ya da ağaç dallarının bağlayıcı olarak kullanıldığı biliniyor.²¹⁵ (Resim:3) 1925 yılında masraflı olan ve inşaatı uzun zaman alan numune köyleri sistemi terk edilerek iktisadi hanelerin yapılmasına ağırlık vermiştir. Bu evler, bir çatı altında dört haneden ibaretti. Hepsinin ayrı ayrı birer bahçesi vardı. Ayrıca tuvalet, samanlık ve ahır da olacaktı. 1925 yılında 5600 tane yapılması planlandı.²¹⁶

Bu bir kısım köylerin planları, göçmenler tarafından geldikleri yerlerdeki köylerin planları esas alınarak inşa edilmiş, bu nedenle Rumeli ve Kafkas köy şekilleri Anadolu'ya taşınmıştır. Göçmenlere tahsis edilen arazi için vilayet Na'fia (Bayındırlık) mühendisleri tarafından köy planları hazırlanmıştır. Planlı köylerin ortasında belirli

²¹³ Türk İli Gazetesi'nden aktaran, Arı, 2003 : 116.

²¹⁴ Cengizkan, 2004 : 23.

²¹⁵ Cengizkân, 2004 : 34.

²¹⁶ TBMM *Zabıt Ceridesi*, Devre II. C. XIII. XVI. Ankara : 1975, 1976, s. 453, 204.

miktarda arazi köy meydanı olarak bırakılmıştır. Köy meydanında Camii, mektep, Pazar yeri, dükkan, misafirhane, çeşme veya kuyu mevcuttur. Meydan geniş bir cadde ile şöseye bağlanmaktadır. Köyün büyüklüğüne göre harman, mezarlık, mera alanı bırakılmakta, köylünün yakacak ihtiyacını karşılamak üzere “baltalık” tahsis edilmektedir. Bu evler ya bizzat göçmenler tarafından veya devlet tarafından yaptırılmıştır. Bazı göçmen köylerindeki cami mektep binaları kurban derilerinden elde edilen gelirlerle inşa edilmiştir.²¹⁷

Netice itibariyle “Mesken bunalımı” sorununda çözüm olarak getirilen bu uygulamaların bu zor dönemde istenildiği ölçüde yerine getirildiğini söylemek bir hayli zordur. Çünkü Rumlardan geriye kalan malların özellikle Batı Anadolu’da ve kısmen Karadeniz’de esamesi bile okunmuyordu. Bu çalışmalar içinde Mübadele ve İskân Vekili Mustafa Necati’nin 24.03.1924 tarihinde meclise verdiği beyanatta; “Enval-i Metrukeden beş bin evin tamir edildiği, Pontus eşkiyası tarafından tahrib edilen Samsun mıntıkasında 14, Türkiye genelinde 27 adet numune köyünün inşa edileceği, fakat uygulamada 14 numune köyü inşa edildiğini, belirtmiştir.²¹⁸

Mübadele uygulamasının dışında kalmakla beraber, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Sovyetler Birliği gibi ülkelerden gelen ve mübadele, İmar ve İskân vekaleti tarafından Ermeni ve Rumların terk etmiş oldukları evlere yerleştirilen göçmenlerin sayısı 172 029 dır. Mübadele göçmenlerine vekâlete bağlı İskan Komisyonlarınca dağıtılan ev sayısı 88 700’dir.²¹⁹

6. Muhacirleri Üretici Duruma Getirme Sorunu ve Yapılan Yardımlar

Mübadil göçmenlerin Türkiye’ye getirilip iskân edilmesiyle sorun çözülmüyordu. Asıl sorun bu noktadan sonra başlıyordu çünkü getirilen ailelerin bir an önce üretime geçirilmesi gerekliydi.²²⁰ Buna iki yönden ihtiyaç vardı. İlki, üretici duruma geçmiş olan aile artık devletin üzerine bir harcama oluşturmuyordu. İkincisi ise,

²¹⁷ Nedim İpek, (1996) : “Göçmen Köylerine Dair” , *Tarih ve Toplum*, S. 150, İstanbul: s. 19-20.

²¹⁸ Öztürk, 1994: C. II. , 371.

²¹⁹ *İskân Tarihçesi*, 1932 : 137-138.

²²⁰ Bu durum Heyet-i vekile tarafından, mübadelenin uygulanması hakkında hazırlanan talimatnâmenin 25. maddesinde şöyle belirtilir : “Gelen ahali dağlık veya münhat veya sevahil ahalisinden olmalarına göre müşabih araziye iskan olunacak, çiftçi bağcı, tütüncü, sanatkar gibi evsâflarına bazende mahal-i İskânda tatabuk ve muvafakat aranacaktır. Yunanistan’dan mübadeleten vürud edecek ahalinin bir an evvel memleketimizde müstahsil haline geçmesi mültelzim olmakla ekseriyet-i azimesinin köylerde iskânlarına itina edilecek ve şehirlerde icap ederse bu hususta tedabir ittihaz kılınacaktır.” BCA.30 18.7.25.2; Ayrıca, Yücel Demirel, (1994) : “Mübadele Dosyası”, *Tarih ve Toplum*, S. 123, İstanbul : s. 57.

boş kalan toprakların hemen değerlendirilerek, ülke ekonomisine katkısı sağlanmış oluyordu. Fakat bu sorun en az göçmenlerin iskânı sorunu kadar zordu. İskân sırasında yaşanan karışıklıklar doğal olarak ailenin üretici yaşama geçmesinde de uzantısını sürdürmüştür.

Kurtuluş Savaşı'nın bitiminde hükümet savaş öncesinin üretim düzeyine erişmenin yollarını aradı. İzmir'de toplanan ilk İktisat Kongresi'nin amaçlarından biri de buydu. On yıldan fazla süren savaşların askeri yükü esas olarak köylünün üzerine binmişti. 1913'te Türkiye nüfusu 15,8 milyondtu. 1923'te yaklaşık 12 milyona düşen nüfus, 1927'ye kadar ancak 13,6 milyona erişebilmişti. Nüfus savaşta ölenler ve azınlıkların kitle halinde Türkiye'den göçleri nedeniyle azalmıştı. İş gücündeki azalma ise nüfustaki düşüşe göre çok daha fazlaydı. 1928 Yunanistan nüfus sayımlarına göre Türkiye'den göç eden ve yapılan ankete yanıt veren 880 000 Rum'un 250 000'i tarım sektöründen gelmekteydi. Bunlar arasında tahıl ve tütün yetiştiricileri önemli bir yer tutmaktaydı. 1926'da Yunanistan'daki tütünün üçte ikisini bu göçmenler yetiştirdi. Bağcılar ise değişik üzüm türlerinin Yunanistan'da tanınmasını sağladılar. 1923-1929 yılında Türkiye'nin dış satımının yüzde 40'ı tütün ve kuru üzümünden gelmekte olduğu bilinmektedir. Dolayısı ile bu ürünlerin yetiştirilmesinde uzman kişilerin ülke dışına çıkmış olmaları, dış satım rekabetinin boyutu hakkında da bilgi vermektedir.²²¹ 1925-1927 yıllarında pamuk, tütün ve fındıkta eski üretim düzeyine ulaşıldı. Bundaki nedenler ise, yabancı sermayenin rolünün artması ve Müslüman tüccar sınıfının olgunlaşmasına bağlanmaktadır.²²² Bu şartlar altında mübadele göçmenlerinin atıl durumda kalmamaları için hükümetin 25.11.339/1923 tarihli kararnamesinde kendilerine tohumluk, hayvan, alet vs. tedariki için kredi verilmesini öngörmüştür.²²³ Bu konuda hükümeti zor duruma sokan konu, dağıtılacak olan toprakların azlığıydı. Çünkü göç eden Rumların sayısı Türklerden fazla olmasına karşılık çoğu ticaret erbabıydı. Fakat Yunanistan'dan gelen göçmenlerin çoğu tarımla uğraşmaktaydı. Dolayısı ile giden ve gelen göçmenlerin bıraktıkları toprak ve uğraşı alanları ters orantılıydı. Bu duruma bir de Rumlardan kalan malların fuzuli işgale uğraması, işin güçlüğüne göstermektedir.

Savaş sonrasında, Yunan mübadillerin bıraktığı tarla, bağ, bahçede ürünler kalmıştı. Maliye Vekâleti Müslüman mübadillerin gelmesinden önce tarlalarda kalan bu

²²¹ Arı, 2003, 128.

²²² Çağlar Keyder, (2005) : *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul : s. 130.

²²³ BCA: 42.102-21.18. 8.41.10.

ürünleri hasat zamanında toplanması için yerli halka kiraya vermişti. Fakat bu mallara önemli oranda para yatıran ve emek harcayan kişiler toprakların alınmak istemesine ilk zamanlarda doğal olarak tepki gösterdiler. Hükümetin işi bu şartlarda daha da zorlaştı. Bir tarafta emek vermiş kiracılar, diğer tarafta sözleşme gereğince malını bırakmış ve bu mala karşılık mal almayı ümit eden mübadiller.

Bütün bu güçlüklerle rağmen hükümet fuzuli işgale uğrayan taşınmaz malları boşaltılması için büyük çabalar gösterdi. 6 Temmuz 1924'te Tevzi Talimatnâmesi (Emvâli Gayrimenkule-i Metrukenin Kanunen Hakk-ı İskânı Haiz Muhacirine Tevziini Mübeyyin Talimatnâmenin Meriyete Vazına Dair Talimatname) ile terk edilmiş taşınmaz mallardan pay alma hakkına sahip olan göçmenlere bu malların hangi yöntemle nasıl dağıtılacağına ilkeleri belirlenmişti. Talimatnâmeğe göre vilayet ve Kaza merkezlerinde "Tevzi ve Taksim Komisyonları" kuruldu. Dağıtım sonuçları "Arazi Tevzi Defterleri"ne kaydedilecekti.²²⁴

Ortalama beş nüfuslu bir mübadil çiftçi ailesine arazinin verim durumuna göre (büyük şehirlere, iskelelere, istasyonlara olan mesafesine dikkate alınarak) değişik büyüklükte arazi dağıtılacaktı. Tevzi edilecek arazinin büyüklüğü ve meyve ağaçlarının sayısı aşağıdaki gibi olacaktı.²²⁵

Tablo V. Tevzi edilecek arazinin büyüklüğü ve meyve ağaçlarının sayısı

Tevzi Edilen Arazinin Özelliği	En Az	En Çok
Hububat Arazisi	75 dönüm	100 dönüm
Tütün Tarlası	13 dönüm	18 dönüm
Sebze Bahçesi	7,5 dönüm	12,5 dönüm
Bağ	8 dönüm	12,5 dönüm
Zeytin Ağacı	120 Adet	150 Adet

Bu yönteme uygun olarak yerleştirilen mübadele göçmenlerine, 5 000 000 dönüm arazi, 4 300 000 adet zeytin, incir ve meyve ağacı dağıtıldı.²²⁶

Sorunlar toprak dağıtılması ile de son bulmuyordu. Mübadil göçmenlerin üretici duruma getirilmesi için araç gereç yardımına da gerek vardı. Mübadele sözleşmesine göre göçmenler her türlü araç ve gereci yanlarında getirebileceklerdi. Fakat uygulamada bunu gerçekleştirmek mümkün değildi. Çünkü taşıma zorlukları ve Yunan hükümetinin Türklerin mallarını müsadere etmesi de balıca nedenler arasında gösterilebilir.

²²⁴ Arı, 2003 : 133 ve İpek, 2000 : 105-106.

²²⁵ İpek, 2000 : 106.

²²⁶ *İskân Tarihçesi*, 1932 : 138.

Bu soruna karşılık, hükümet mübadillerin üretim vasıtalarına sahip olabilmeleri için gerekli tedbirleri almıştır. Alınan kararlara göre, çift hayvanı bulunmayan her haneye bir veya iki hayvan, haneye tahsis edilen araziye göre tarım aletleri ve tohumluk verilecektir.²²⁷

Bu göçmen ailelerinden verilen malzemeleri satmayacaklarına ve ellerindeki toprağı ekip biçme dışında başka bir amaç için kullanmayacaklarına ilişkin, ihtiyar heyetlerinin önünde ve onların onayıyla “kefaletnâme” alınıyordu. Bu yardımın mal olarak değil, parasal olarak yapılması durumunda her aileye tohumluk için 75, çift hayvanları için 100 ve tarım araç gereci için 50 liraya kadar para verilmesi kararlaştırıldı. Bu yardımdan yoksul göçmenler yararlanacaktı. Bunların belirlemesini İmar ve İskân Komisyonları yapacaktı. Yapılan bu yardımlar karşılığında göçmen ailesinden borç senetleri alınıyordu. Senetlere düşülen düzenleme tarihinden bir sene sonra başlamak üzere ve beş yıl içinde göçmene verilen malların bedelinin ve nakit olarak paranın on taksit olarak geri alınması yoluna gidiliyordu.²²⁸

Göçmenlerin üretici duruma gelmesi için yapılan yardımlar Türkiye genelinde değerlendirilip gruplandırıldığı zaman şöyle bir tablo çıkar.

Tablo VI. Göçmenlere Dağıtılan Topraklar.²²⁹

Yıllar	Aile Sayısı	Kültür Toprağı	Aile Başına Ortalama
1923-1933	157 736	6 258 928	39,6

Tablo VII. Göçmenlere Sağlanan Tarım Araçları

Yıllar	Traktör	Çift Hayvanı	Araba	Tırmık	Pulluk	Çayır Makinesi	Orak Makinesi
1923-1933	12	22 994	20	2	27 501	20	5

Çiftçilere yapılan bu yardımların yanında sanatkâr göçmenler içinde İcra Vekilleri Heyeti 30 Nisan 1924 tarihinde benimsediği bir genelge ile kredi ve sermaye yaratma konusunda önemli bir adım attı.²³⁰ Sanatkâr göçmenlere yapılan yardımlar daha

²²⁷ Tosun, 2002 : 132.

²²⁸ *İskân Tarihçesi*, 1932 : 27-28.

²²⁹ Geray ,1970: 26-27 (Tablo, XV-XVII). Bunlarında dışında;
7 618 000 kilo tohumluk,
41 253 çeşitli tarım makineleri,
19 070 kilo kükürt ve göztaşı,
22 994 baş çift hayvanı dağıtılmış.

Doğrudan araç gereç değil de nakit olarak göçmenlere verilen paranın tutarı 15 238 liraydı. *İskân tarihçesi*, 1932 : 139.

²³⁰ BCA. 500.97.70.18.9.24.17.

çok bu gibi küçük sanat sahibinin döner sermaye gereksinimini karşılamak konusunda olmuştur. Sanatkâr göçmenlere açılan “Döner Sermaye” kredileri şu şekildedir.²³¹

Tablo VIII.

Yıllar	Sanatkâr Göçmen ailesi	Verilen Döner Sermaye	Sanatkâr Aile Başına Kredi
1923-1933	7 886 Lira	15 238 Lira	1 932 Lira

Göçmenlerin üretici duruma getirilmesi, çok geniş kapsamlı bir çalışma gerektirmektedir. Dünya tarihinin yazmadığı “Cebri” biçimde emval ve insan mübadelesi” gibi yeni ve zorlu bir iş için alınacak kararların tam bir başarıyla uygulanmasına olanak yoktu. İlk başta yapılabilecek hazırlıklar tamamlanmadan, göçmenlerin büyük gruplar halinde “fevren” getirilmeleri ihtiyacı yapılabilecekleri de azaltmıştı.²³²

Mübadil göçmenlerin yerleştirilmesindeki temel sorun, parasal kaynakların yetersizliği idi. 1923-1929 yılları arasında bu sorun için ayrılan kaynak şu şekildedir.²³³

Tablo : IX.

Yıl	Tahsis Edilen (Lira)	Harcanan (Lira)
1923	6 095 083	5 228 415
1924	10 022 535	5 199 390
1925	5 967 636	2 808 695
1926	1 446 116	889 930
1927	2 060 859	1 008 713
1928	1 018 433	725 949
1929	1 417 690	970 784
Toplam	28 417 690	16 871 876

Bütün bu düzenlemelere karşılık mübadil göçmenlerin üretici duruma geçirilerek ülke ekonomisine katkılarının sağlanması pek kolay olmadı. Bu karmaşa ortamında bazı göçmenlerin büyük geçim sorunlarıyla karşılaştıkları, böylece yeni arayışlar içine girdikleri görülmekteydi. Bazı aileler bu yeni arayışların sonucu olarak yeni bir iç göç hareketini başlatmıştı. Mübadele İmar ve İskan Vekâleti, bu gibi ailelerin yerleştirdikleri bölgeleri terk etmeleri durumunda bir kez daha yerleştirme hakkına sahip olmadıklarını açıkladı.²³⁴

Bu karışıklığın önüne geçebilmek amacıyla 28 Ekim 1925 tarihli bir yasa ile gerek kendi istekleriyle, gerekse zorunluluk ve anlaşma dolayısıyla Türkiye’ye gelen ve

²³¹ Geray, 1970 : 29.

²³² *İskân Tarihçesi*, 1932: 12.

²³³ *İskân Tarihçesi*, 1932: 135,140.

²³⁴ *İskân tarihçesi*, 1932 : 35-38.

daha sonra gelecek olan bütün göçmenlerin, yerleştirilecekleri yerde beş yıl boyunca oturulmaları zorunluluğu getirildi.²³⁵

Gelen mübadillere yapılan yardımları şu şekilde belirtmek mümkündür.

Tablo X: Mübadillerin Yerleştirildikleri İllere Göre Verilen Taşınmaz Mallar (1924-1933)²³⁶

Sıra No	İller	Ev Adet	Dükkan Adet	Arsa Adet	Toprak Dönem	Bağ Dönüm	Bahçe Dönüm
1	Adana	1 640	344	41	45 187	2 870	84
2	Afyon Karahisar	74	-	-	3 472	-	58
3	Aksaray	474	22	-	13 561	2 178	2 273
4	Amasya	448	43	5	14 887	1 549	-
5	Ankara	135	159	56	16 426	286	290
6	Antalya	1 033	228	-	106 780	939	-
7	Aydın	1 893	201	144	97 256	-	12 466
8	Balıkesir	7 018	1 583	958	131 541	606	906
9	Bilecik	-	-	-	11 308	2 969	3 393
10	Bolu	5	9	-	3 131	-	-
11	Burdur	98	8	-	2 403	330	57
12	Bursa	5 317	719	1 844	150 221	4 445	33 885
13	Çanakkale	2 709	152	8	87 894	1 091	3 492
14	Çankırı	2	-	-	-	--	6
15	Çorum	181	83	42	18 697	297	150
16	Cebelibereket	486	48	16	13 482	-	960
17	Denizli	193	141	--	296	-	-
18	Diyarbakır	2	4	--	296	-	-
19	Edirne	10 354	128	243	400 334	1 1998	3 485
20	Elazığ	174	-	-	11 484	-	-
21	Erzincan	272	-	-	11 805	-	-
22	Eskişehir	186	29	214	4 633	-	-
23	Gaziantep	117	-	-	8 082	-	-
24	Giresun	214	39	-	938	-	6 118
25	Gümüşhane	839	-	-	11 191	-	-
26	İçel	143	16	-	5 674	-	32
27	İzmir	5 000	3 000	-	1 000 000	5 000	5 000
28	Isparta	254	39	-	6 281	830	193
29	İstanbul	2 553	2 000	-	937 441	12 158	-
30	Kastamonu	94	27	-	771	13	-
31	Kayseri	1 640	119	-	65 244	3 721	3 008
32	Kırklareli	4 437	192	-	151 069	3 005	-
33	Kocaeli	1 688	295	27	111 218	-	-
34	Konya	1 021	156	-	33 858	32	492
35	Kütahya	139	64	3	4 145	-	-
36	Malatya	1	-	-	-	-	-
37	Manisa	2 349	155	423	45 572	22 893	798
38	Maraş	103	-	-	5 000	1 711	274
39	Mersin	680	115	11	23 264	1 075	942
40	Muğla	641	99	-	27 040	-	89
41	Niğde	-	120	-	134 709	-	-
42	Ordu	389	178	148	21 174	-	24
43	Samsun	4 209	511	544	112 997	-	-
44	Sinop	204	41	-	8 202	-	24
45	Sivas	288	15	-	25 636	-	-

²³⁵ Arı, 2003 : 155.

²³⁶ Geray, 1962: Tablo: 5.

46	Şebinkarahisar	1 515	-	-	58 450	-	-
47	Tekirdağ	3 179	361	266	290 571	18 878	1 722
48	Tokat	1 325	25	-	75 868	-	-
49	Trabzon	77	65	-	590	-	-
50	Urfa	1	-	-	-	-	-
51	Yozgat	698	67	3	56 731	4	80 100
52	Zonguldak	207	9	-	1 542	-	3

Bütün zorluklara karşın verilerde de görüldüğü gibi, yeni gelen bu göçmenlere, memleketin yanmış yıkılmış haline rağmen bir takım yardımlar yapılmıştır. Şüphesiz bu yardımların yeterli gelmesi mümkün değildi. Fakat Anadolu'daki halkın durumu göçmenlerden farklı durumda değildi. Türkiye Cumhuriyeti, yeni kurulmasına rağmen göçmenleri yerleştirirken dışarıdan yardım talep etmemiş, herhangi bir yardım da gelmemiştir. Yalnızca Mustafa Kemal Atatürk'ün İslâm aleminden göçmenler için yardım toplanmasına yönelik bir beyannamesi vardır. (**Belge Ek:7**) Bu beyanname sonucunda ne kadar bir yardım geldiğini kaynaklarda bulamadık. Ayrıca, halkın da bu konuda bir takım yardım çalışması içine girdiği kaynaklarda mevcuttur. Örneğin Aralık 1923'ten itibaren Bursa'ya gelen mübadillere yardım için bir hafta evvelinden bazı kişilerce "Muhacirin Yardım Cemiyeti" adında bir cemiyet kurulduğu bilinmektedir.²³⁷ Ayrıca çalışılan kaynaklarda, adına pek rastlanmayan, ne zaman kurulduğu ve işlevinin ne olduğu bilgisine ulaşılamayan, fakat mübadil göçmenler için yardım topladığını belgeleyen bir makbuzu bulunan, (**Belge:8**) "*Mübadele Cemiyeti*" adında bir derneğin varlığı bilinmektedir. Mübadele Cemiyeti'nin 30. Kanunuevvel 340/1924 tarihinde Cemiyet katibi tarafından Başvekalet'e sözleşmenin yurdumuzda uygulanması üzerine mübadiller adına bir teşekkür yazısı da bulunmaktadır.²³⁸ (**Belge:9**)

Fakat Türkiye'nin bu durumuna karşılık, ileride daha detaylı olarak inceleneceği gibi, Yunanistan'a borç niteliği altında bir çok yardımlar yapılmıştır. Türkiye'nin böyle bir imkân olmaması bir yana Dr. Nansen'in Ekim 1923'te Anadolu'da yaptığı incelemede Türk Hükümeti'nin kendi göçmenlerinin sorunlarıyla ilgilenebileceğini, dışarıdan bir yardıma ihtiyaç duyulmadığını ifade etmiştir. Oysa Türkiye'nin ardı ardına gelen savaşlardan yorgun düşmüş, ekonomisi bozulmuş ve son göç olayı ile de zor

²³⁷Nesim Şeker, 1995: *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sonucu Bursa'ya Gelen Göçmenlerin Kentin Sosyal Yapısı Üzerindeki Etkileri 1923-1935*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Bursa: s. 47.

²³⁸ BCA. 30.10.123.877.14.

durumda kaldığı anlaşılmıyordu.²³⁹ Asıl sorun sayısal bir karşılaştırma değildi. Çünkü Yunanistan'dan gelen mübadiller savaşın yakıp yıktığı bir ülkeye geliyorlardı. Yunanistan hiç olmasa böyle bir yıkıma uğramamıştı.²⁴⁰

7. Göçlerin ortaya çıkardığı Ekonomik Kültürel Değişimler ve Göçün Mübadil Muhacirler üzerindeki Psikolojik Sonuçları

Sadece mübadele yolu ile gelen göçmenlerin ortaya çıkardığı değişimleri belirtmek tek başına yeterli olmayabilir. Çünkü göç Cumhuriyet dönemi öncesinden gelen bir süreçtir. Dolayısı ile Cumhuriyet öncesi dönemi göç hareketlerinin ortaya çıkardığı değişim ve sonuç sonrasını da etkilemiştir.

Dışarıdan gelen göçler Osmanlıda bazı alanlarda büyük köklü değişimlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Osmanlı Devleti'nde "Miri rejim" geçerliydi. Yani toprakta mülkiyet hakkı devlete, tasarruf hakkı çiftçiye aitti. Fakat bu sistem XIX.yüzyılın ortasından sonra değişmeye başladı ve "miri rejim" in yerini özel arazi "mülkiyet rejimi" aldı. Büyük sosyal devrimin kapılarının açılmasına sebep olan en önemli unsur göçmenlerdir. Çünkü onlara verilen arazi özel bir mülkiyet olarak verilmiş veya az zamanda özel mülkiyete dönüşmüştür.²⁴¹

Balkanlardan yoğun bir şekilde Müslüman nüfusun Osmanlı sınırlarına girmesi sonucu imparatorluğun Müslüman nüfus oranında artışa sebep olmuştur. Bazı yazarlar II. Abdülhamit'in İslamcı bir politika izlemesinin nedenlerini imparatorluğun değişen bu kompozisyonuna bağlar. Rumeli'den gelen bu göçmenlerin tarımsal teknoloji bakımından Anadolu'dan daha gelişmiş olduğu bilinmektedir.²⁴² Bunun yanında siyasi ve demografik değişimlerde ortaya çıkmıştır. Türk Devrimi aynı zamanda ulusal bilince sahip insanı oluşturmak için atılan bir adımdı. Bu adımın dayandığı insan topluluklarından bir tanesi nüfus mübadelesi sonucu gelecek olan Türk-Müslüman unsurlardı. Dolayısı ile bu göçler Türk halkı arasında milliyetçilik akımının kök salmasına neden olmuştur.²⁴³

²³⁹ Alantar, 1998 : 76.

²⁴⁰ Carthy, 1998 b : 359-360.

²⁴¹ Karpat, 2003:19.

²⁴² Tekeli, 1990 : 57-58.

²⁴³ Gülten, Kazgan, (1971) : "Milli Türk Devleti'nin Kuruluşu ve Göçler", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, S.1-4, İstanbul : s. 318; Değişik bir kaynak ta, Türkiye'de Pantürkizm akımlarının Cumhuriyet sonrasında önem

Balkan Savaşlarından başlayarak, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele’de Türkiye nüfusunun çeyreği yok olmuştu. Bu kaybın bir nedeni savaştaki ölümler ise diğer bir nedeni de dışarıya yapılan göçlerdir. Bu sonuç hem şehirlerde hem de genel olarak Türkiye nüfusunda homojen bir yapının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Özellikle göçmenlerin yoğun olarak yerleştiği şehirlerde Türk-Müslüman nüfusu artırmıştır. Bu konuda bir şehrin bu yöndeki değişimini araştıran kapsamlı bir çalışmada, Bursa nüfusunun imparatorluk döneminde şehrin yaklaşık dörtte biri (% 24,1) oranında ki azınlıkların, Cumhuriyetle birlikte dikkate alınmayacak bir orana (% 3,2) ye düştüğü, 1927 nüfus sayımında ise çok daha düştüğü (Binde 5)²⁴⁴ belirtilmiştir. Bu oran kadar olmasa da yine de göçmenlerin yoğun olarak yerleştirildiği şehirlerde de nüfus değişikliği bu örneklere yakındır. Bazı yerlerde ise nüfusun tamamına yakını değişmiştir. Örneğin Doğu Trakya’da Milli Mücadele sonrası Rum nüfusunun bölgeyi terk etmesi sonucunda yerleştirilen Türk nüfusu şehirlerde olmasa da köylerde büyük çapta bir değişiklik ortaya çıkartmıştır. Örneğin kendi köyümüz Uzunköprü Kasabası Kırçasalih Nahiyesi savaş öncesi adı Zalof Karyesi²⁴⁵ olan ve halkı tamamıyla Rum halkından müteşekkil olan köy, savaş sonrasında Rum halkının gitmesi buraya mübadele yolu ile yerleştirilen Türk-Müslüman nüfusu sonucu köyün ismi değişerek tamamen Müslüman halkın yaşadığı bir köy haline gelmiştir. Doğu Trakya’da bir çok yerleşim yeri için bu örneği vermek mümkündür. Savaş öncesinde yüzde 80’ni Müslüman olan Anadolu, artık yaklaşık yüzde 98’i Türk-Müslüman nüfus haline geldi.²⁴⁶

kazanmasında Türkiye’ye göç eden dış Türklerin tesiri olduğunu savunur; Atabay, 2005: 238
²⁴⁴ Şeker, 1995 : 77-78; Aslında Bursa Vilayetindeki bu değişim XIX.yüzyılın son çeyreğinde başlamıştı. 1876’da Bursa (Hüdavendigar) vilayetinin nüfusu 841 305 kişiden 1906 yılında 1 691 277 kişiye çıkmıştır. Hıristiyan nüfusun oranı bu tarihlerde % 15 ‘e düşmüş, ziraat alanında güç Hıristiyanlardan Müslümanlara geçmiştir. Karpat, 2003: 19.

²⁴⁵ *Edirne Vilayet Salnâmesi* 1311 / 1895.

²⁴⁶ Erik jan Zürcher, (2005) : *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul : 24; Etnik yapıda ki bu değişiklik Yunanistan için de geçerlidir. Bu konuda 1912 ve mübadele sonrası 1926 yılı sonrası Makedonya nüfusundaki bu değişimin Yunan kaynaklarındaki yansımaları şu şekildedir. (Sadece Müslüman ve Yunan nüfusu için)

Yıllar	1912	%	1926	%
Yunanlılar	513 000	42,6	1 341 000	88,8
Müslümanlar	477 000	39,4	2 000	0,1

Pavlidis, 1997 : 26. Bu tablonun devamında mübadeleye tabi olan bölgelerin etnik yapıdaki değişimi verilmiştir.

Mübadele göçmenleri Yunanistan'da bir çok ekonomik değer bırakarak Türkiye'ye geldiler ve bir çok kayıpları oldu.²⁴⁷ Bu sonuç doğal olarak şehirlerin ekonomik yapılarında da gerek bu ekonomik kayıptan, gerekse değişik iş kollarından bir takım değişmeler yaşandı. Türkiye'den giden azınlıkların bir çoğu tüccar, sermayeci az bir kısmı da tarımla uğraşmaktaydı. Fakat gelen göçmenlerin çoğu toprakla uğraşan bir nüfusu oluşturmaktaydı. Bu durum şehirleşme oranını düşürürken, bazı şehirlerde yetiştirilen ürünlerin değişmesine buna bağlı olarak ekonomik değişmeye de neden olmuştur. Örneğin Bursa şehrinde azınlıklar zamanında yapılan ipekböcekçiliği eski üretimini kaybetmiş, bunun yerine, gelen mübadillerin tütüncü olması nedeniyle bu alanda bir gelişme yaşanmıştır. Ürün değişimi yanında bu iş kollarında çalışan işgücü cinsiyeti bile değişmiştir. Cumhuriyet öncesi ipekçilik endüstrisinde işgücünün tamamına yakını kadınlardan oluşurken, Cumhuriyet sonrasında bu tür fabrikalarda çalışan kadınların oranı yüzde 4'e inmiştir.²⁴⁸ Bazı bölgelerde yetiştirilen ürün yok olmasa da büyük oranda kullanımı farklılaşmıştır. Edirne bölgesinde yoğun olarak bazı köylerinde (Kırcasalih eski adı Zalof) bağcılık ve buna bağlı şarap üretimi yapılırken, mübadillerin yerleşmesi sonucu bağcılık oldukça gerilerken bunun yerine, gelen mübadillerin iyi bildikleri tütüncülük yapılmaya başlanmıştır. Bu durum resmi kaynaklara kadar geçmiş, 1923 yılında bütün Türkiye'de tütün üretimi 23 milyon kilo iken bunun 2 – 2,5 milyon kilosu Edirne'de yetiştirilmiştir. Oysa bir yıl önce ise Edirne'de tütün üretimi 1 milyon kiloydu.²⁴⁹ Gelen mübadillerin çoğu başta Ege ve Marmara bölgesine yerleştirilmiş, kaybedilen bu ekonomik değerler burada kazanılmaya çalışmıştır. Fakat mübadil yerleşimi Doğu Anadolu bölgesinde pek

²⁴⁷ Mübadil göçmenlerini ekonomik zorluklarına İmar ve İskân Vekili Refet Bey şu şekilde değerlendirmektedir: "... mesela 10 bin lira sermayesi olan ve geldiği yerde bir bakkaliye mağazası olan şehirliler bir muhaciri düşünelim. Bu adamın memleketinde bankalarda kredisi, ticaret aleminde itibarı, nihayet mağazasının babadan kalma intikal eden müşterileri vardı. Mübadele ile bu zat sermayesini nakde tahvile mecbur kalmıştır. Bu nakde çevirme sırasında muhacir belirli oranda zarar edecektir." denmekteydi. *Vakit* 21 Teşrinievvel 1923.

²⁴⁸ Şeker, 1995 : 91-92.

²⁴⁹ TBMM *Zabit Ceridesi*, Devre II, İçtima II, C.IX, 1975, Ankara: s. 59. ürünlerdeki bu farklılık aynı zamanda kişisel bir gözlemimizdir. Gelen mübadillerin tütüncülük ile uğraştıklarına bir kanıt (**Belge:10**) Fakat tütün yetiştiriciliği Doğu Trakya'da ilerleyen tarihlerde getirilen kotalar sebebiyle azalmış ve zaman içinde ekilmesi tamamen son bulmuştur. Yunanistan'dan gelen mübadillerin, tütün yetiştiriciliğine katkısı böyle iken Yunanistan'da farklıdır. Yerel gazetenin verdiği "*Yunanistan'da Tütüncülük*" başlıklı bir habere göre "...bu işten anlamayan muhacirlerinde tütün ekmeye kalkışması Yunan tütüncülüğünü fena vaziyete getirdiği" yazılmakta ve devamında, "1925 senesinde 290 742 000 Drahm olan üretimin 1929'da 180 370 000 Drahm" ye düştüğü belirterek tütüncülüğün gerilediği bilgisi verilmektedir. Yunan Fos gazetesinden aktaran *Edirne postası*, 29.5.1930, 342 numaralı gazete. Belirtmek gerekir ki bu durum tütüncülük alanında böyledir. Fakat şüphesiz Mübadil göçmenlerin diğer alanlarda Yunanistan'a katkısı büyüktür. Bkz. Pavlidis, 1997 : 23-25.

yapılmadığı için bu bölgede nüfus yoğunluğu düşük kalmış hatta bu bölgenin canlanma göstermemesinin nedenini bu etkene bağlayan araştırmalar da vardır.²⁵⁰

Mübadele göçü kültürel bir değişime de yol açmıştır. Bu özellikle homojen bir toplum oluşturulması yönündeki önemli bir adımdır. Azınlıkların ayrılması ve gelen Türk-Müslüman mübadillerin bir kısmı Rumca ve diğer dilleri (Pomakca gibi) biliyor olsalar da Türkçe daha fazla kullanılan bir dil olmuştur. Örneğin Bursa şehrinde 1927 ve 1935 nüfus sayımında yüzde 96'ya yakın oranla ana dillerinin Türkçe olduğunu belirtmiştir.²⁵¹ Mübadil göçmenler ayrıca Türkçe'ye yeni bir şive de katmıştır. Bu şivede “h” sesini yutarak ya da farklı bir sesle karşılayarak konuşmak pek yaygındı. Bunun yanında “abe”, “abe mari”, “breh”, “kızan”, “kızancık” gibi terimlerle süslenmekte, bu durum özellikle konuşma anında yansıtılan heyecan, sevinç ve özlem gibi davranış kalıplarıyla birlikte ortaya çıkmaktaydı. Mübadele yolu ile gelen az sayıdaki Pomağın dışarıya karşı Türkçe konuşurken, kendi aralarında Pomakça konuştuğu bilinmektedir.²⁵²

Bunun yanında günlük hayatta kullanılan araç gereçten tarım ürünlerine kadar değişimler de söz konusudur. Anadolu'da kağnya göre “Muhacir Arabası” olarak bilenen Rumeli'de yaygın bir şekilde kullanılan dört tekerlekli çelik talmiyeli at arabaları yaygın şekilde kullanılmaya başlanmış, patates, tütün ekimi gelen bu göçmenler sayesinde yerli halk arasında yine yaygın bir şekilde ekilmeye başlanmıştır. Kireçle badana etme, buğday unu kullanma ve hamuru mayalama, fırında pişirme yöntemleri arpa ve çavdar unundan mayasız yapılan ve ocakta pişirme yönteminin yerini almıştır. Orta Anadolu'daki göçmenler ise evlerini orada adet olduğu üzere düz damlar yerine üç köşeli damlarla²⁵³ ve geniş pencerelerle yapmaya başlamışlardır.²⁵⁴

²⁵⁰ Tekeli, 1990 : 62.

²⁵¹ Şeker, 1995 : 95.

²⁵² 1340 senesi İzmir Vilayeti'nin Sıhhi, İctimai Topografyasına Ait Malumat, s. 12'den aktaran Arı, 2003: 172, İzmir için yapılan bu araştırma büyük oranda gözlemlerimize dayanarak Doğu Rumeli (Trakya) içinde geçerli olabileceği yargısına varılabiliriz. Örnek olarak dışarıya karşı Türkçe konuşurken kendi aralarında Pomak'ça konuşulmasına, Edirne ili Meriç ilçesi Küplü, Kavaklı, Uzunköprü, Kırçasalih nahiyesi bir mahallesi gösterilebilir. Fakat bu durum son yıllarda kendi aralarında da Pomakça'dan ziyade Türkçe'ye yönelmiştir.

²⁵³ Bu konuda yine kendi gözlemlerimize dayanan bir örneği aktarmak faydalı olacaktır. Adana'lı bir arkadaşımızın Trakya bölgesinde yaygın bir şekilde kullanılan ve halk söyleminde “eski kiremit” veya “gavur kiremidi” denilen oluklu uzun kiremide kendi yörelerinde “ muhacir kiremidi ” denildiğini belirtmiştir. Bu kiremit türü hala, özellikle Ege bölgesinde ve kısmen Trakya'da eski Rum yapılarının çatılarında bulunan

Şüphesiz ki gelen mübadil göçmenler yerli halkı bu yönde etkilediği ve bir takım değişimlere neden olduğu gibi, yerli halktan birçok kültürel ve sosyal değerler alarak onlar da değişime uğramıştır. Bu özellikleriyle gelen göçmenler üzerinde çok yönlü sosyal araştırmaların yapılması, bu konu üzerinde daha çok hakimiyet sağlayacağı bir gerçektir.

Yeni teşkil edilen köylerin bir kısmı göçmenler tarafından geldikleri yerlerdeki köylerin planları esas alınarak inşaa edilmişlerdir. Dolayısı ile önceki göçlerinde bir uzantısı olarak Kafkas ve Rumeli köy şekilleri Anadolu'ya taşınmıştır.²⁵⁵

Şüphesiz göç olayının siyasi boyutu kadar insani boyutunun da değişik bir zâviyeden geniş çaplı araştırılması gerekli bir tarafı da vardır. Çünkü göç ve göçmen psikolojisi birinci ve ikinci kuşaklar arasında çok derin sonuçlar bırakan bir olgudur.

Göç her şeyden önce, psikodinamik olarak çok yönlü kayıplar manzumesidir. Göç eden insan ya da gruplar, eğer bu göç zorunlu bir göç ise, öncelikle özgürlüklerini kaybetmiş sayılabilirler. Bir ideal veya amaç uğruna olmayan göçlerde insan ya da gruplar yaşamak istedikleri yeri tercih etme haklarını ve özgürlüklerini kaybederler. Yaşanılan yer kısa bir zaman içinde kaybedilecek bir nesne iken gidilecek yer ise, her neresi olursa olsun göreceli olarak irak ve yabancıdır, yeni bir nesnedir. Yeni bir nesne ile karşılaşmanın yarattığı anksiyetenin (bunaltının) çok ciddi psikolojik altyapısı vardır. Eski mekandan ayrılma ve yeni bir mekanla karşılaşılacak olmanın birincil(primer) ayrılık (separasyon) duygusunu yeniden kışkırtacağını düşünebiliriz. Bu ürkütücü ayrılık duygusuyla baş etmek için ruhumuzun derinlerinde terk edilen yeri değersizleştirme veya göç edilen yeri yüceltme gibi gerçekte yaşanan anksiyeteyi ört bas etmekten başka bir şey olmayan bir takım manevralar icra edilir. Yeni ruhsal algılamalar gelişir. Öncelikle, her şeyiyle yeni mekan yeni bir nesnedir, yabancıdır, düşmandır, farklıdır. Yeni bir toplulukla karşılaşan bu insan bu topluluğa karşı son derece temkinli ve peşin hükümlüdür. Göç eden kişi veya grup, önce sosyal olarak regresyon gösterecek (yani erişkin insanın çocukluk zamanlarına gitmesinde olduğu gibi topluluk varlığının daha organize şekillerden daha kitlevari düzensiz davranışlara doğru meyledecek) yabancısı olduğu bu topluluk içinde korku ve endişe gibi yeni duyguları

kiremit türüdür. “ Gavur kiremidi” denmesinin bir sebebi de Rumlar tarafından yaygın bir şekilde kullanılması

olsa gerek.

²⁵⁴ Bu sonuçlar, Kemal Karpat, (1967) : *Türk Demokrasisi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul : S. 97'den kısmen aktaran, Arı, 2003 : 170.

²⁵⁵ İpek, 1996: 19.

ile baş edebilmek için aşınası olduğu diğer göç edenlerle daha da yakınlaşacaktır. En güvendiklerine, en çok kendine benzeyenlere tutunacaktır. Göç travmasıyla baş etmede hiç şüphesiz karşılaşılan yeni topluluğun da niteliği önemlidir. Yeni topluluk, yeni nesne ne kadar eskilerine beziyorsa göç travmasının etkisi de o kadar kolay bertaraf edilir. Ters durumda iş zorlaşacaktır.²⁵⁶ Türkiye'ye gelen mübadil göçmenlerin bu travmayı kolay atlatabilmesine karşılık, Yunanistan'a giden mübadil göçmenlerin uzun yıllar bu travmayı yaşamaları bu etkene bağlanabilir.

Gelinen yeri yüceltme belki de bir kaçıştı. Bu konuda ne kadar güçlü piramidal (Belleğin piramit şeklinde oluşması. Dip kısmı daha güçlüdür) bir hafızaya sahip olunduğunu -kendisinde mübadil göçmeni olan – dedemde şahit oldum. Vefatından kısa bir süre önce felç geçirerek şuurunu yitirmesine rağmen unutmadığı tek şey vardı. Yıllar önce ayrıldığı köyü. Bizi tanıyamayacak kadar şuur kaybına uğrayan dedemin, kendi köyünü, hısımlarını ve akrabalarını hatırlaması, bu bağın ne kadar güçlü olabileceği örneğini bize göstermiştir.

²⁵⁶ Murat Beyazyüz , Erol Göka, (2006): “Kronolojik Bir Biyografi Yerine Psikobiyografi” *Cemil Meriç*, Yay. Haz. Murat Yılmaz, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: s. 127-128; (Bu eserin konuyla doğrudan bağlantısı olamamasına karşılık kendisinde göçmen çocuğu olan Cemil Meriç'in hayatında göçmenlik psikolojisinin yarattığı etkiyi de inceleyen bir makaledir.)

III. BÖLÜM

RUMLARIN MÜBADELESİ VE MÜBADELE UYGULAMASINDA TÜRK-YUNAN DEVLETLERİ ARASINDAKİ SORUNLAR

A.YUNANİSTAN'IN ANADOLUDA TAKİP ETTİĞİ NÜFUS SİYASETİ VE RUMLARIN MÜBADELESİ

1. Milli mücadele sırasında Anadolu'dan Ayrılan Rumlar

9 Eylül 1922'de İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılması ve öncesinde Anadolu'dan ve Doğu Trakya'dan Yunanistan'a çok büyük bir Rum göçü başlamıştı.Bkz;(**Resim:4**) Anadolu ve Trakya'dan giden Rumlar için sayının belirlenmesi gerçekten çok güçtür. Bu göç kaynaklarda değişik sayılarla geçmiştir. 1922 yılında Yunan ordusunun bozgun sonucunda güvende olacaklarını düşündükleri Ege ve Marmara'nın büyük kentlerine akmaya başladı. Özellikle İzmir bu sıralarda bir hayli Rum halkını ağırlamıştı. Yunanistan'a yapılan ilk göç başlangıcı İzmir'dendi. Yunan ordusuyla birlikte Yunanistan'a kaçan Rumların sayısı 213 418 dir.²⁵⁷ Sadece imzalanan Rum ve Türk Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelenâme ve protokol dahilinde 186 189 Rum'un Yunanistan'a göç ettiği bilinmektedir.²⁵⁸ Fakat genel olarak 1926 Yunanistan Nüfus sayımı göz önünde bulundurularak verilen rakamlarda ise;²⁵⁹

Geldiği Yer	Göçmen Sayısı
Anadolu'dan	626 954
Doğu Karadeniz'den	182 169
İstanbul'dan	38 458
Doğu Trakya'dan	256 635
Toplam	1 104 216

Kişi Yunanistan'a göç etmiştir. Fakat bunların ne kadarının I. Dünya Savaşı ve ne kadarının daha sonra göç ettiği tam manasıyla bilinmektedir. Savaş sonrasında göç

²⁵⁷ Bilge Umar, (1998) : *Türkiye Halkının Ortaçağ tarihi Türkiye Türkleri Ulusunun Oluşması*, İnkılap Kitapevi, İstanbul : s. 211; Yine ayı yazar ,Rumların Anadolu'dan büyük göçü ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. ,Bilge Umar,(1974): *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul: s.330-334. "*Büyük Göçün*" Yunan kaynaklarında değişik bir anlatımı için bkz. Dido Sotiriyu , (1986): *Benden Selam söyle Anadolu'ya*, (Çev.A.Tokatlı), İstanbul.

²⁵⁸ Ağanoğlu, 2001: 306; Konu ile ilgili demografik saptamalar, kaynaklara göre çok değişik rakamlar ve yüzdeler içermektedir. Bir başka kaynak Lozan'da imzalanan Antlaşmaya göre kendi isteklerine bakılmaksızın Anadolu'dan Yunanistan'a gönderilen Rumların sayısı 149 851 kişidir; Türk Ansiklopedisi, "Göç" maddesi, C. 17 s.460. Geray, 1962 : 6; Ayrıca Yunan kaynaklarında 189 916 olarak belirtilmiştir. Stephan Ladas'tan aktaran, Akgün, 1986 : 266, ek:5 .

²⁵⁹ Carthy, 1995 b : 336 .

eden Rumların, göç sırasında Yunanistan'a kadar takip ettiği güzergâhlar Yunanistan'da yayınlanan küçük Asya Araştırma Merkezi Eksodos Dergisi'ne göre şu şekildedir.²⁶⁰

<u>Soyun Bulunduğu Bölge</u>	<u>Duraklar Hareket Edilecek Yer</u>
Kapodakya	Ereğli-Ulukışla-Mersin
Güney Doğu Akdeniz	Halep-İskenderun-Beyrut (Erkekler) Mersin-Yunanistan (Kadın-Çocuk)
Orta Anadolu (1) (Galatia)	Ankara-İstanbul-Yunanistan
Orta Anadolu (2) (phrygia)	a- Mudanya-Doğu Trakya-Yunanistan b- İstanbul - Yunanistan c- Mersin
Isparta - Burdur	a- Kapadokya-Mersin (Kadın-Çocuk) b- Sivas-Erzurum (Erkekler)
Fethiye - Antakya	a- Mersin-İskenderun-Rodos b- İç Anadolu-Kafkasya (Erkekler)
Antalya	a-Mersin-Yunanistan (Kadın-Çocuk) b-İç Anadolu-Kafkasya (Erkekler)
Doğu Alanya	a- Ovalık-Suriye-Kıbrıs-Yunanistan b- Dağlık-İç Anadolu-Yunanistan
Batı Anadolu	Doğu Ege Denizi – Adalar
Doğu Karadeniz	a. Kafkasya-Yunanistan b- İstanbul Yunanistan

Mübadele göçünden sonra Türkiye'de kalan Rumlarla ilgili sayıları 1927 yılında yapılan nüfus sayımında görmekteyiz. Türkiye'de 1927 de yapılan sayıma göre 52.987 erkek ve 66.835' i kadın toplam 119.822 kişi Rumca konuşabildiğini beyan etmiştir. Bunların 91.902 si (% 76.69) İstanbul'da gerisi Çanakkale (7.938), (Mübadele gereği, İstanbul ve Çanakkale 'İmroz-Gökçeada' dışındaki Rumlar Mübadeleye tabii tutuldu), Balıkesir, Antalya, Aydın yoğunlukluydu. (Diğer illerde rastlanan Rumca konuşan nüfus ya Türkiye'ye mübadele sonucu gelen Müslüman muhacirlerdir ya da gözden kaçmış Rumlar olduğu tahmin edilmektedir.)²⁶¹

a)Yunanistan'ın Anadolu'daki Rumları Fazlalaştırma Gayretleri

Yunanistan'a göç eden bu Rumların tamamı Anadolu'nun yerli Rum'u değildi. Sayıları bir milyonu aşan bu grup içerisinde sadece Anadolu'nun yerli Rum'u diyebileceğimizin sayısı 1850 yıllarında birkaç yüz bin dolaylarındaydı.Özellikle

²⁶⁰ Pavlidis, 1997 : 21; Anadolu'dan kaçan bu Rumların hepsi Yunanistan'a gitmedi. Avrupa'ya, Birleşik Devletlere, Mısır'a göç edenler de vardı. Örneğin, Birleşik Devletlere 1922-1928 yılları arası "Asya Türkiye'si"den 94 137 göçmen gelmiş, bunların 30 000'i Anadolu'dan doğrudan Amerika'ya, gitmiş Anadolu, Rumlarıdır. Carthy 1998 a : 140.

²⁶¹ Fuat Dündar, (2000): *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, Çiviyazıları Yayınları, 2. Baskı, İstanbul:s.125.

Balkan harbinden sonra Rumeli'deki Rumların ,Batı Anadolu'da çoğunluğu Rumlar Lehine oluşturmak için aileleriyle İzmir ve Balıkesir havalisine geldiği bilinmektedir.²⁶² Bilge Umar'ın bu konudaki tezi hayli dikkat çekicidir. Umar'a göre; 1850'lerden sonra, hele hele Anadolu kıyı kesiminden komprador burjuvazi modelinde bir zengin Rum burjuvazisinin ortaya çıkışı sonrasında Yunanistan'dan ve Adalardan Anadolu'nun batı kıyılarına, en çok da İzmir'e ve yakın çevresine dalga dalga yığın yığın Rum göçmen geldi ve 1922 "Küçük Asya felâketi" üzerine Türkiye'den ayrılmak zorunda kalan Rum yığınlarının büyük çoğunluğu da Anadolu'nun yerli Rum'u değil böyleleriydi. Bu konuda birkaç aydınlatıcı örnek de verir; Kırım Savaşı sırasında Çanakkale'nin Ezine kasabasında bir tek Rum kalmamışken, önce üç Rum Göçmen gelmiş, bu gelişin arkası kesilmeyerek kasabadaki Rum sayısı 1909 da 380 haneye çıkmıştır. Çanakkale Boğazı girişindeki Yenişehir Rum köyü, Kırım Savaşı sırasında yaklaşık 30-40 hanelik iken, 19 yüzyılın sonunda 850 haneye ulaşarak nüfus patlaması göstermiştir. Edremit'te yine Kırım Savaşı sırasında, yalnız 2 Midilli'li Rum varken, 1909'da Rum nüfus 1500 hanelik olmuştur. Milas'ta ise 1738'de 30 kadar Rum ailesi varken 19. yüzyılda gelen göçmenlerle Milas'ın Rum halkı 550 haneye çıktığı ve kasabada Rum mahallesi kuruldu; Rum nüfus 19. yüzyıl sonunda 1 950'yi, 1908'de 3 200'ü buldu.²⁶³ Anadolu'ya geçen Rumları bu başarısı daha sonraki tarihlerde Atina'nın saldırıya geçmesi ve 1919-1922 yılları arasındaki Türk-Yunan savaşı ile sonuçlandı²⁶⁴.

Bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi, aslında Kurtuluş Savaşı sonunda Yunan ordusuyla birlikte Anadolu'dan çekilen Rum halkı buraya sonraları Yunanistan'dan, Rusya'dan gelen göçmen Rumlardı. Bu yerleşme olayı bazen ihtiyaç üzerine, bazen ticaretin getirmiş olduğu Batı Anadolu'daki etkinlikten yararlanmak ve bazen de Yunanistan'ın Rum nüfus dengesini Yunanistan'ın lehine değiştirmek istememesinden kaynaklanmıştır.²⁶⁵ Sadece bu kadar da değildi. 19 Mayıs'ta Yunanlıların İzmir'i işgalinden de sonra bölgede çoğunluğun sağlanması için Balkan Savaşında mübadele edilmiş olan Rumlarla askerlikten kaçmış olan Rumlar ve eski Yunanistan ve adalardan

²⁶² 1913 Tarihli Harbiye, Dahiliye ve Hariciye Vekalet arşivlerinin tasnifine göre oluşan bu yargı için bkz.

Halaçoğlu, 1995: 116.

²⁶³ Umar, 1998 : 210-212.

²⁶⁴ Karpat, 2003: 87.

²⁶⁵ Yerli Rum nüfusu hakkındaki bu tez, doğal olarak Yunan kaynaklarında farklı bir şekilde yer alacaktır. Bu göçmenler; "... Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiye olarak bilinen bölgesinde uzun yıllar önce yerleşmiş bir halk olan Anadolu Rumlarıydı", Renee Hirschon, (2000); *Mübadele Çocukları*, Çev. Serpil Çağlayan , Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: s.6.

pek çok Yunanlı kendilerine arazi ve çiftlik verileceği vaadi ile Anadolu'ya başlanmıştı.²⁶⁶ Yunanlıların nüfusu kendi lehine çevirebilmek amacıyla, sadece Batı Anadolu'da değil, Trakya'da da değişik uygulamalar takip ettiği bilinmektedir. Babaeski dolaylarındaki halkı göçe zorladığı ve yerlerine Kafkasya'dan getirilen Rum muhacirlerini iskan ettiği Hudut Emniyet Müfettişliğince Harbiye Nezaretine 7 Eylül 1921 tarihinde sunulan raporda belirtilmektedir.²⁶⁷ Ayrıca nüfusu lehine çevirme işleminin, Balkan Savaşı sonrasında itibaren uygulandığını sadece göç ettirmekle de değil aynı zamanda baskı yoluyla asimile edilmek istendiğini de 21 Mayıs 1914 tarihli Selanik Müftüsü'nün Dahiliye Nezâreti'ne yazdığı tahrirat (mektup)an anlıyoruz.²⁶⁸

b) Anadolu'daki Rum Nüfusunun İstatistiklerde fazla Gösterilmesi

Bu konuda önemli olan diğer bir nokta da Anadolu'daki Rum nüfusunun sayısıdır. Bu konudaki görüşler Lozan Antlaşması'ndan itibaren tartışılmaktadır. Aslında bu tartışma 19. yüzyıla kadar uzanır, fakat incelenen konu dahilinde olması nedeniyle Lozan olarak belirtilmiştir- Lord Curzon Amerikan kaynaklarına dayanarak ayrıntılı bir istatistik vermişti. Buna göre Anadolu'da 1914'te 1 600 000 Rum vardı. 1914-1918 yılları arasında göç ve ölüm gibi nedenlerle 300 000 kişi ölmüş veya ülkeyi terk etmiş 1919-1922'de aynı nedenlerle 200 000 kişi ve 1922 Eylül ve Ekim aylarında 500 000 kişinin eklendiğini söylüyordu. İsmet İnönü ise 1914'te İstanbul'da dahil 1 600 000 Rum'un hiçbir zaman Osmanlı topraklarında bulunmadığını belirtilmiştir.²⁶⁹ Bunun öncesinde 3-4 Şubat 1919 Paris Barış Konferansı'nda Venizelos Rum Patrikhanesi'nin hazırladığı istatistiklere dayanarak Batı Anadolu'daki Rum nüfusunu 1 700 000 olarak belirtmiş ve devamında Türk çoğunluğunun olmadığı bu bölge Osmanlı Devleti'nin olmamalıdır tezini ileri sürmüştür.²⁷⁰ Venizelos'un bu iddialarının Wilson ilkeleriyle çelişmediğinin anlaşılması için, yani Rum çoğunluğun ispatlanması için, bir Amerikan

²⁶⁶ Cengiz Orhonlu, (1973) : “Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları ‘Tehcir’in Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler.”, *Belleten*, C.XXXVII., S. 148, TTK Basımevi, Ankara : s. 489.

²⁶⁷ *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi, I*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, (1995), Ankara: s.317, Belge no:126.

²⁶⁸ Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi, I, 1995: 258. Belge no:106; Ayrıca Batı Anadolu'dan Türklerin tehcir edilmesi için, bkz. Mustafa Turan,(1999): *Yunan Mezalimi*, AAM, Ankara: s.53-66.

²⁶⁹ Meray, 1969: 123, 126 ve Akgün, 1986: 252.

²⁷⁰ Adnan Sofuoğlu, (1995) : “Anadolu üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesinin Faaliyetleri”, *AAMD*, C.X, s.28'den ayrı basım, Ankara: 217

heyeti oluşturulmuştu. Fakat heyetin yaptığı araştırmalar sonucunda bölgede –Batı Anadolu- Rum nüfusunun %32’yi geçmediği anlaşılmıştır.²⁷¹ Venizelos, bu sayıların Barış Konferansında Rum nüfusa ilişkin olarak öne sürdüğü iddiaları desteklemek üzere kullanılması için patrikhanenin hazırladığı öne sürdü. “Patrikhane İstatistiği” adını alacak olan bu istatistik özellikle Justin Mc Carthy’nin eserinde geniş bir yer tutar. İlk defa 1918 yılında ortaya çıkan “Patrikhane İstatistiği” Profesör George Soteriadis tarafından yayınlanmıştır. Sürekli olarak bilim adamları ve politikacılar tarafından Anadolu’daki toprak istemlerini desteklemek üzere –görünüşe göre biri Türkçe, diğeri de Rumlarca yapılmış iki “sayım”ın verdiği sonuçlar Osmanlı verilerine ters düşmektedir. Bu istatistikte Anadolu’da yaşayan Rumların sayısını Osmanlı istatistiklerine göre çok daha fazla göstermektedir. “Patrikhane İstatistikleri” hiçbir bakımdan Yunanlı / Rumlarca yapılmış bir nüfus sayımının ürünü değildi. Bunlar düpedüz aldatma çabası ürünü idiler. Bu olaya önemli bir örnek şöyledir; Versailles Barış Konferansı’ndaki Britanya delegasyonuna, 9 Mayıs 1919’da Trabzon Rum Metropoliti Khrysanthos’dan bir mektup ulaştı. Metropolit Pontus bölgesinde “gerçek Türklerden” çok daha fazla sayıda Rum bulunduğunu öne sürüyor. Savını kanıtlamak amacıyla “resmi” Osmanlı kaynağından, 1908 yılı Salnâme’sinden aktarımda bulunuyor ve Trabzon Vilayetinde Rum nüfusunun 500 000 ulaştığını öne sürüyordu. Aslında 1908 Salnamesinde Rum nüfusunun 500 000 olarak gösterilmesi güçlü bir destek te olurdu, fakat ne yazık ki 1908 yılı için Sâlnâme ne yazık ki yoktu yoktu. Çünkü Trabzon Salnamelerinin yayınlanması 1905 yılında sona ermişti. Gerçek ve patrikhane tarafından hazırlanan nüfus sayımlarını şöyle gösterebiliriz²⁷²

²⁷¹ Akgün, 1986: 244.

²⁷² Carthy, 1998 a: 91-101.

Tablo :XI

Gerçek ve Sahte , Osmanlı İstatistiklerine Göre Anadolu İllerinde Rum Nüfus		
İller	Gerçek	Sahte
İstanbul (Anadolu Yakası)	45 202	70 906
İzmit	40 048	78 564
Aydın	319 020	629 002
Bursa	183 974	274 530
Konya	95 847	85 320
Ankara	45 760	54 280
Trabzon	260 313	351 104
Sivas	76 394	98 270
Kastamonu	26 109	18 160
Adana	11 481	88 010
Biga	8 580	29 000
Toplam	1 112 698	1 777 146

Verilen bu rakamlara daha önceden de belirtildiği gibi Anadolu'ya çeşitli nedenlerle gelen Yunan Göçmenlerini de içinde bulundurmak gerekir.

2.Karamanlı Ortodoks Türkler Meselesi ve Bunların Mübadelesi

Anadolu'dan Yunanistan'a mübadil olarak giden bu göçmenler arasında Rumca konuşmayan guruplar da vardı. Bu Hıristiyanlar Karamanlıca (Karamanlides) denen bir yazı ile okuyup yazmakta ve ibadet etmekteydiler. Bu yazının özelliği ise Grek alfabesi ile Türkçe idi. Özellikle kadınlar Türkçe konuşuyordu. Yunan devleti, bunlara ulusal bilinci kazandırabilmek için epeyce uğraştı.²⁷³

Orta Anadolu bölgesinde yaşayan, Türk adı taşıyan Hıristiyanlar konusunda bir çok araştırmalar yapıldı. Yıllardan beri sürdürülen Helenizm hareketi Rumeli'den sonra Anadolu 'da da hızla yaygın hale getirildiği için, İstanbul'u merkez yaparak başlatılan hareket kısa bir süre içinde Türklerin anavatan topraklarında kol gezmeye başladı. Halbuki Anadolu'nun yarattığı insan kendine özgü bir yaşam düzeyi ve dili seçmişti. Bir çok yerlerde günlük işler, ticaret işlemleri, ve hatta ibadet bile Ortodoks kiliselerin çoğunda Türkçe yapılmaktaydı. Hatta XIX. Yüzyılda Anadolu içlerinde gezenler veya

²⁷³ Richard Colog, (1992): *Modern Yunanistan Tarihi*, İstanbul: s.7.

araştırmalarda bulunanlar Yunanlılık bireylerini ararken, Türklük ögesini ağır basan taraf olarak görmüşler ve taraf tutanlar bile bunu teslim etmişlerdir.²⁷⁴

I.Dünya savaşı sonunda Anadolu'nun Yunan ordusu tarafından işgal edilmesi sırasında bir çok yerli Rum Yunan ordusunun yanında yer aldı. Fakat İç Anadolu'da Papa Eftim' in liderliğini yaptığı Ortodoks Yunanlılar Avrupalı devletlerin ve onlarla işbirliği halinde hareket eden Osmanlı tebaası azınlıkların faaliyetlerinden rahatsızlık duydular. Papa Eftim Milli Mücadele yıllarında yayınladığı beyannamede görüşünü : “... Avrupa müdahalesi ve bilhassa son zamanlarda Yunan taarruzları neticesinde Anadolu'nun Müslümanları gibi biz Hıristiyanlar müteessir ve mutaarız oluyoruz. Buna hiç şüphe yoktur. Anadolu'da hiçbir Hıristiyan yoktur ki şu umumi felaketin kendilerine ait kısmının yegane müsebbibi İstanbul Patrikhanesi olduğuna kanaat getirmemiş olsun.”²⁷⁵ şeklinde belirterek Türk halkının yanında yer aldığını burada olduğu gibi defalarca dile getirmiştir.

İlerleyen tarihlerde Anadolu'daki Ortodoks nüfus içerisinde kendilerinin Türk olduğunu dile getiren ve Fener Patrikhanesi'ni desteklemeyerek kendilerine ait bir patrikhanenin kurulmasını isteyenler de vardı. Bu istek basında 3 Mayıs 1921 tarihli gazetede “Anadolu Rumları ayrı patriklik istiyor” şeklinde başlıkla dile getirilmiştir.²⁷⁶

Ankara hükümetine yapılan müracaatlar sonunda icra vekilleri heyetinin 1 Mayıs 1921 tarihli toplantısında konu ele alınarak Anadolu'da bir Türk Ortodoks kilisesi kurulması kabul edilmiştir.²⁷⁷ 22 Eylül 1922 de Kayseri'de toplanan kongrede bir gün önce resmen kurulduğu ilan edilen patrikhane için seçim yapıldı ve Konya Metropoliti Umum Türk Ortodokslarının Patrik kaymakamı seçildi.²⁷⁸

Bu Patrikhanenin kurulmasından sonra, Türk Ortodokslarını en fazla ilgilendiren gelişme, Lozan Antlaşması'nda imzalanan mübadele sözleşmesidir. Resmi tutanaklar incelendiği zaman 50 bin kişilik Türk Ortodoks nüfusundan söz edildiği görülecektir.

²⁷⁴ Mahmut H. Şakiroğlu, (1985) : “Lozan Konferansı Sırasında Kabul Edilen Türk-Yunan Ahali Değişimine Ait Tarihi Notlar”, *Yusuf Hikmet Bayır Armağanı*, TTK Basımevi, 1985'ten ayrı basım, Ankara : s. 229-230.

²⁷⁵ Teoman Ergene, (1951): *İstiklal Harbinde Türk Ortodoksları* , İstanbul: s. 5-7.

²⁷⁶ Yonca Anzerlioğlu, (2003): *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Phoenix Yayınları, Ankara: s. 232.

²⁷⁷ Anzerlioğlu, 2003: 234; Ayrıca toplanan bu kongre sırasında “Anadolu'da Ortodoksluk Sedası” adında 22 Temmuz 1922- 8 Nisan 1923 tarihleri arasında Türk Ortodoksların fikir ve düşüncelerini göstermesi açısından önemli bir kaynak niteliği taşıyan bir gazetede çıkarılmıştır. Aynı eser: 239

²⁷⁸ Anzerlioğlu, 2003: 234,250.

Türk Ortodokslarının Lozan'da tüm taraflarca mübadeleye tabi tutulacağına yönelik her hangi bir açıklama olmadığı gibi, mübadeleye tabi tutulmayacağı öne sürülmüştü.²⁷⁹ Fakat ilerleyen tarihlerde uygulama farklı şekilde oldu .

Fener Patrikhanesi'nin Lozan'da İstanbul'da kalması kesinleşince Ankara hükümeti nezdinde temsili gündeme gelmiştir. Bu durum üzerine Papa Eftim bu göreve talip olduysa da Adliye vekili Papa Eftim' i meşru ruhani heyet tarafından seçilmediğini belirterek tasdik etmediği gibi, bu kişilerin mübadele edilmeyeceklerine dair Ankara Hükümeti, Papa Eftim' e söz vermesine rağmen Anadolu'da yaşayan Tür Ortodoksları, hem vatanlarından, hem de ırki ve kültürel anlamda mensubun oldukları topluluktan koparılmıştır.²⁸⁰

Aslında, Kurtuluş Savaşı sırasında Türk Ortodoksları savı ortaya atılırken, bunu tarihsel geçmişinin temelini çizmekte geç kalınması, iki toplumu yakınlaştırmaya yetmemiştir. Anadolu Ortodokslarını belirli bir düzen etrafında toplamak ve örgütlemek isteyen Papa Eftim tarafında başlatılan bu hareket tam bir başarısızlığa uğramıştır. Bu kavramın hararetle savunucularından ve hatta uygulayıcılarından olan Eftim Bey, ne devlet ne de dindaşlarından umduğu desteği sağlayamadı. Ömrünün son günlerinde mücadeleden vazgeçmiş bir tavır aldı.²⁸¹ Sahip olduğu cemaati mübadeleyle kaybeden Eftim ve ailesi, Heyeti Vekile kararıyla mübadeleden muaf tutuldu.²⁸² (**Belge Ek: 11**) Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'ne hizmetleri sebebiyle bazı kişilerin mübadeleden istisna tutulduğu bilinmektedir.²⁸³

Anadolu'dan göç eden mübadiller Yunanistan'da bir çok sorunlarla karşılaştılar. Yunan toplumu için özellikle mübadiller her zaman yabancı topluluk olarak kalmışlar ve mübadillerin Yunanlılığı sorgulanır bir şey olmuştur. 1933 yıllarında bile mübadiller hala yabancı gözüyle görülmekte ve Venzelist karşıtı basında. Mübadillerin toplumdan ayrı tutulmaları gerektiği savunulmuş, hatta kollarına sarı renkte bant takılarak dolaşmaları dahi istenmiştir.²⁸⁴

²⁷⁹ Bkz. Meray, 1969: 182, 211, 226. sayfalar.

²⁸⁰ Bülent Atalay ,(2001): *Fener Rum Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, Tarih ve Tabiat Vakfı

Yayımları, İstanbul : s.239, 240, 257.

²⁸¹ Şakiroğlu, 1985: 231.

²⁸² BCA.30.18.10.37.1.

²⁸³ BCA. 30.18.136.24.

²⁸⁴ Anzerlioğlu, 2003: 315.

Anadolu'dan gelen Rumlar da kendilerini yerli Yunanlılardan ayırabilmek amacıyla "Biz Mülteciyiz (Prosfğas)" veya "Biz Anadoluluyuz (Mikrasiates)" gibi tanımlar kullanmışlar, onların da yerlik halkla ilgili bazı düşünceleri şu şekildedir; "Bunlar hiçbir şey bilmez", "Nasıl konuşulacağını bilmiyorlar", "Hiç terbiye almamışlar", "Biz buraya gelmeden önce ne haldeydiler sayemizde gözleri açıldı. Nasıl yemek yeneceğini ve giyinileceğini bilmiyorlardı. Salamura balık ve çiğ sebze yiyorlardı. Onlara her şeyi biz öğrettik"²⁸⁵ şeklinde değerlendirmişlerdir. Aynı araştırmacının Anadolu'dan gelen Rumlar hakkındaki bulguları da bu noktada bu yargıyı destekler. Araştırmacı Mübadele Olayının üzerinden uzun bir süre geçmesine rağmen Atina şehrinin yakınlarında göçmen yerleşim yeri olan Kokinya'da mübadiller arasında yaptığı çalışmada ; "...aradan elli yıl geçtiği halde, bu göçmenler ilginç özellikler gösteriyordu. Ev sahibi toplumla genel hatlarıyla ortak özelliklere sahip olmalarına rağmen, özünde onları yerli Yunanlılardan ayıran farklı bir kimlik duygusunun ifadelerine rastlanıyordu. Bunun yanında, sosyo-ekonomik olarak dezavantajlı konumlarına ve marjinalliklerine rağmen, kültürel olarak onlardan daha üstün olduklarına inanıyorlardı. Uzun yıllar önce Yunanistan'a yerleşmiş olan bu insanların "Son Osmanlılardan" olduklarını kavramaya başlamıştım. Yaşam tarzları ve davranışlarında, yerli Yunanlılarınkine zıt bir kozmopolit hava hakimdi. Elbette evlerinde Türkçe'yi kullanmaya devam edenler, 1923'ten önceki dönemin dilini konuşmaktaydı. Hepsinden önemlisi, farklılık fikri, olağanüstü inatçı bellekler sayesinde varlığını sürdürüyordu..." şeklinde açıklamıştır.²⁸⁶

3-Mübadelelerin Yunanistan'da Ortaya çıkardığı Ekonomik sonuçlar

Yunanistan'da da göç eden Rumların İskân işleri de Türkiye'de olduğu gibi zor olmuştur. Yine o günlere ait Türk basınında 60 000 Rum'un Yunanistan'a gidip büyük bir kısmının sefalet içine düşmelerinden dolayı tekrar İstanbul'a geri gelmek üzere teşebbüsünden bahsedilir.²⁸⁷ Fakat Yunanistan'a bu göçmenleri yerleştirirken başta uluslar arası kuruluşlar yardım ederken, ABD ve diğer devletlerin de yardımları söz konusudur. Bu yardımlar Türk ordusunun İzmir'e girişinden sonra kenti terk etmek için rıhtıma yığılan 150 000 göçmene gıda dağıtmak üzere İzmir de Amerikalılar tarafından

²⁸⁵ Hirschon, 2000 : 4, 28.

²⁸⁶ Hirschon, 2000 : VI.

²⁸⁷ *Tevhid-i Efkâr* 18 Şubat 1923 (Yay. Haz.) Zengin ,1998 : 176.

daha sonra “U.S. Disaster Relief Committee” (Amerikan Felaketlere Yardım Komitesi) adını alacak bir kuruluş geliştirmesiyle başladı.²⁸⁸ Dr. Nansen’in teklifiyle Yunan Hükümeti Milletler Cemiyeti’nden yardım istemiştir. 9 Temmuz 1923’te konsey alt komitesi göçmenlerin yerleşimi için yapılacak yardımların bir kısmını onaylamış ve millet cemiyeti Yunanistan’a 6 milyon sterlin ödemesine karar vermiştir.²⁸⁹ Ancak bu yardım yeterli görülmemiş, İngiliz Bankası Yunan Ulusal bankasına bin pound transfer etmiştir. Mayıs 1924’te ise ikinci kez İngiliz Bankası tarafından yine bin pound tutarında ödeme yapılmıştır. Bu arada Yunan göçmenlerinin yerleştirilmesiyle ilgili konseyin alt komitesi Londra’da toplantı yaptı. Aynı yılın Eylül ayında komisyon’un başkanı Morgentau Cemiyet Konseyine başvurarak Yunanistan’a yardımın yeterli olmadığını bildirmiş ve Yunanistan’da istikrarın sağlanması ve Rum göçmenlere yardım için daha fazla ödenek ayrılmasını talep etmiştir.²⁹⁰ Milletler Cemiyeti Yunan hükümetinin örgütü “Mülteciler Yardım Fonu”ndan görevi alarak uluslar arası bağımsız bir kuruluş olan” Mülteci Yerleştirme Komisyonu’na devretti. Mültecilerin iskânından ülkenin her yerinde MYK sorumluydu. Gelirinin büyük bölümü, uluslar arası esaslara dayanılarak iki kereden alınmış, toplamı 19 milyon Poundu bulan krediler oluşturuyordu.²⁹¹ Görüldüğü gibi Milletler Cemiyeti yardım etme konusunda pek de tarafsız olduğu söylenemez.

Yunanistan’a giden bu göçmenlerin Yunanistan’ın ekonomik açıdan kalkınmasında önemli katkıları olmuştur. Mübadele yolu ile gelen şehirli nüfusun % 60’ı Atina, Selanik ve Pire’de, üç büyük şehirde yaşamaya başlamıştır. İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerden gelen belirli sermaye ve uluslar arası deneyimle gelen mübadiller Yunanistan ekonomisinin yeniden düzenlenmesinde ve hatta ayağa kalkmasında önemli birer etken olmuştur.²⁹² Mübadillerin yaptığı bu katkı, Yunan kaynaklarına şu şekilde yansımıştır.

²⁸⁸ Akgün, 1986: 246; Amerikan basını da Kurtuluş Savaşı’nı yakından takip etmiş, çoğu zamanda Rumları savunmuştur. Örneğin The New York Times gazetesinin 10 Temmuz 1921 tarihli yazısında ; “Hıristiyan nüfus korkunç bir zulüm altında inlemektedir...yalnızca Pontus bölgesinde 350 bin ölüme mahkum edilmiş Rum bulunmaktadır. Masum ve barış sever bir halk, herkesin gözleri önünde yok edilmektedir.” Aktaran, Osman Ulagay, (1974): *Amerikan Basınında Türk-Kurtuluş Savaşı*, Yelken Matbaası, İstanbul: s.139. İlginç olan , burada verilen 350 bin rakamının daha sonra Yunanlılar tarafından sürekli bir şekilde soykırım iddiası ile kullanılmasıdır. Bu konu ileriki bölümde incelenecektir.

²⁸⁹ Anzerlioğlu, 2003: 366.

²⁹⁰ Alantar, 1998 : 75-76.

²⁹¹ Hirschon, 2000 : 36.

²⁹² Anzerlioğlu, 2003: 308-309.

1921 Sonrası Sanayi Ürün Değeri (drahmi olarak)²⁹³

<u>Sene</u>	<u>Değer (Drahmi)</u>
1921	1 077 103
1922	1 958 417
1923	3 189 867
1924	3 883 162
1925	4 977 829
1926	5 472 686
1927	6 655 375
1928	7 115 149

Yine Yunan kaynaklarına göre mübadillerin ortaya çıkardığı değişimler şöyle belirtilmektedir; halkaların mübadele suretiyle ırken ait oldukları memleket topraklarında toplamak hiç olmazsa bir dereceye kadar Balkanlardaki huzursuzluğun belli başlı sebeplerinden birini ortadan kaldırmıştır. Ayrıca gelen göçmenlerin yerleştirilmesi Yunanistan'ın sosyal ve ekonomik karakterinde büyük değişikliklere yol açmıştır. Yeni gelenlere toprak verilmesi zorunluluğu büyük arazilerin parçalanmasına neden oldu. Artı Yunanistan'da 1200 dönümden büyük arazi sahibi kalmamıştır.(1936 tarihine gör, kaynağın yazımı bu tarihlidir.) Köylerin fiziki yapısı değişmiş, Makedonya bölgesinde yerleştirme komisyonları tarafından kurulan birbirine benzer evler görülmektedir. Bir başka yönden değerlendirilecek olursa nüfus mübadelesi Balkan Tarihinde Bizans devrinin de sonu olmuştur.²⁹⁴

B.MÜBALE UYGULAMASINDA ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR VE BUNLARIN ÇÖZÜMLENMESİ

1. Uygulamadaki Önemli Sorun “Etabli” Anlaşmazlığı ve Çözümü

Lozan Antlaşması'ndan sonra 10 yıllık sürede Türk Dış Politikasını en uzun süreyle meşgul eden meselelerden birisi, Türk-Yunan ilişkileri ve buna bağlı “etablis” sorunuydu.

²⁹³ D. Pentzopoulos, (1962) : The Balkan Exchange of Minorities and its impact upon Paris : S. 165'ten aktaran; Pavlidis, 1997 : 23.

²⁹⁴ Bu bilgiler, Pallis, 1997: 104-108' den derlenmiştir.

Şüphesiz, Yunanistan'a giden Rumların karşılaştığı bu olumsuzluklarla –hatta daha fazlasıyla - Yunanistan'dan gelen Türk mübadiller de karşılaştı. Yapılan antlaşmaya göre göç ettirilen aileler gidecekleri yerlerde uğraşı alanlarına göre yerleştirilecekti. Uğraşı alanı ticaret olan varlıklı ailelerin, yine ticaretle uğraşan mübadil Rumların yerlerini almaları hedeflendi. Bu nedenle bu mübadillerin şehirlere yerleştirilmesi düşünüldü.

Yapılan plan çerçevesinde İstanbul'a, Selanik, Siroz, Yanya, Kavala, Hamya, Resmu ve Teselya'dan gelen varlıklı göçmenler yerleştirilecekti. "İskân-ı âdiye tabi" olmadıklarından bunlara, Yunanistan'da terk ettikleri emlak ve arazilerin değerlerinin %25 oranında emlak temlik edilecek ve diğer kısmı "tasfiye-i nâhiyede" dağıtılacaktı. İstanbul'un belediye sınırları dışında ise Yanya muhacirleri iskân ediliyordu. İki bin kişilik göçmen kafilesini yerleştirmek için, aynı sayıda Rum'un Yunanistan'a sevki amacıyla İstanbul Valiliği'nin Muhtelit Mübadele Komisyonu'na müracaat etmesi üzerine Maltepe, Pendik ve Kartal Rumlarından bazıları, sâkin oldukları mıntıkların belediye sınırları olduğunu ve bu yüzden mübadeleden muaf tutulmaları gerektiğini ileri sürdüler.²⁹⁵ İşte İstanbul'da mübadeleye tabi Rumların belirlenmesinde ortaya atılan bu iddialar, bir süre devam edecek olana Türk-Yunan "etabli" anlaşmazlığının ilk örneklerinden birini teşkil etti. Aslında bu sorunun öncesinde ortaya çıkan sorun uygulamanın başlangıcında hemen kendisini gösterdi. Sözleşmenin iki ve üçüncü maddeleri pratikte her iki tarafa sorunlar yarattı. Antlaşmaya göre;

Madde 2.

Birinci maddede öngörülen mübadele

- a. İstanbul'da oturan Rumları [İstanbul'un Rum ahalisini]
- b. Batı Trakya'da oturan Müslümanları [Batı Trakya'nın Müslüman ahalisini] kapsayacaktır.

1912 Kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde İstanbul Şehremaneti Daireleri içinde 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (Etabli) bulunan bütün Rumları İstanbul'da oturan [İstanbul'un Rum ahalisi] sayılacaktır. Buna karşılık 1913 tarihli Bükreş

²⁹⁵ Çapa,1990 : 62. Aslında bu konu 16 Ocak 1923 tarihli oturumunda mübadele hudutlarının görüşülmesi sırasında atlanan konulardandı. 21 Ocak 1923 tarihli *Tanin* Gazetesinde bu durum "tabiyet meselesi ile ilgilenen tali komisyonlara kimsenin dikkat ettiği, önem verdiği yoktu." Aktaran, Atalay, 1998 : 233.

Antlaşması'nın koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş (etablis) bulunan Müslümanları [Batı Trakya'nın Müslüman ahalisi]²⁹⁶ sayılacaktır.

Bu maddenin sonucunda yaklaşık yüz otuz bin Müslüman Batı Trakya'da, aynı sayıya yakın Rum da İstanbul'da kalacaktı.

Madde 3.

Karşılıklı olarak Türk ve Rum nüfusu mübadele edilecek olan toprakları... 1912 tarihinden sonra bırakıp gitmiş olan Rumlar ve Müslümanlar, birinci madde de öngörülen mübadelenin kapsamına girer sayılacaktır. Kısacası sözleşme ikinci maddeyle istisnayı belirliyor ve kalmalarına izin verilecek olanları (Etabli) tanımlıyordu. Bu madde iki ülke içinde ulusal azınlıkları ortaya çıkardı. Sözleşmenin uygulanmaya başlanmasıyla ilk ihlaller de başladı. Yunanistan, Türkiye sınırına yakın bölgelerdeki Etabli'leri (yerleşmiş Müslümanları) boşaltmaya başladı. 1922'de Batı Trakya'da çoğunluğu oluşturan Türkler²⁹⁷ kendi topraklarında sayısal bir azınlığa dönüştü. Savaşın ardından Yunan ordusuyla birlikte Meriç Nehri'ni geçerek Yunanistan'a sığınan Rumlar Batı Trakya bu Türklerin mülklerine yerleştirildi.²⁹⁸ Türkler mallarını bırakarak Türkiye'ye sığındı.

Anlaşmazlık, madde metnindeki “sakin bulunmuş - yerleşmiş” deyiminin tefsirinden çıkmakta idi. Anlaşmanın aslı Fransızca idi. Fransızca metinde kullanılan

²⁹⁶ Rum azınlığın hakları Lozan'da (Barış Antlaşması'nın yukarıda belirtilen maddeleri, mübadele sözleşmesi ve bir de 10 Haziran 1930 Antlaşması) getirilenlerden ibaret olduğu halde, Batı Trakyalıların azınlık hakları iki ayrı belgede daha dile getirilmiştir: Birinci, Atina Antlaşması ve 3 numaralı Protokolü (14 Kasım 1913), İkinci ,Balkan Savaşı'nın sonunda Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan arasında yapılan bu ikili antlaşmayla Yunanistan'daki Müslümanların hakları koruma altına alınmıştır. Oran, 1986: 62-64.

²⁹⁷ Tüm Batı Trakya'da 129 000 Türk'e karşılık, 33 900 Yunanlı vardı ve bu bölgedeki toprakların %84'ü Türklere aitti. Meray, 1969: s.41, 42, 54, 61, Tutanak No: 3. Bu bilgi bir başka kaynakça'da teyit edilir. Gümilcine, İskeçe, Dedeagaç, Dimotoka gibi şehir, kasaba, köylerde oturan Türklerin Sayısı 1920 rakamlarına göre 129 120 olarak gösterilmektedir. Bütün batı Trakya sınırları içinde ise Türk nüfusu 191 699 olarak tespit edilmiş olup, geri kalan içinde 26 266'sı Bulgar, 33 910'u Yunanlı nüfus idi. 1923 yılında Batı Trakya'da 180 000 Türk'e karşılık 30 000 Yunanlı yaşadığı tespit edilmiştir. Cengiz Orhonlu (1976): “Yunanistan'daki Türkler”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara: S. 1100. Yine başka bir kaynak; “1922 yılında bütün Batı Trakya'da ise (Bulgaristan idaresinde kalan) Razlog , Nevrekop, Dövlén, Paşmaklı, Eğridere, Kırcaali, Darıdere, Koşukavak, Ortaköy, de dahil olmak üzere) % 76.5 (747 628) Türk ,% 11.3 (110 741) Bulgar, % 11.2 (110 041) Rum, % 1 (9 234) Yahudi, Ermeni ve Ulah yaşamaktaydı.”, İlker Alp (1992): “Misak-ı Milli Hedeflerinin Lozan Antlaşması'na Yansıması”, *Türkler*, C.16, Ankara: s.304 .

²⁹⁸ Bu gerçek Konferans'ta Venizelos tarafından da itiraf edilir. Meray, 1969: 122 Tutanak 8. Benzer bir yargıda; “1923'te nüfusun % 84' ünü teşkil eden Türk nüfusu, Anadolu ve Ege'den göç eden Yunanlıların gelmesiyle değişmiştir”, Popovic, 1995: 333 ; Başka bir örnek te; Yunanlı Tarım Bakanı Anastas Bakkalbaşı 1950'de yeniden seçilebilmek amacıyla bastırıldığı broşürün ikinci sayfasında yaklaşık 60 000 Rum mültecinin, Türklere ait olan evlerden tahliyesine ilişkin bir emri iptal etmişti. *Trakya*, [O.N. Fettahoğlu tarafından İskeçe'de 1932'den 1964'te kadar yayımlanan Türkçe Gazete] 24 Mayıs 1954, .İlgili gazeteden aktaran, Oran, 2005: 171.

deyim “etablis” kelimesiydi. Bu madde Komisyonun Türk ve Yunan üyeleri tarafından farklı şekilde yorumlandı. Türkiye ye göre “yerleşmiş” (etabli) deyiminin anlamı Türk yasalarına göre belirlenmeliydi. Çünkü 1912 yılından itibaren bir çok Rum İstanbul’a göç etmişti. Bunlar 3. maddeye göre mübadeleye tabi kişilerdi. Bu kişilerin “yerleşmiş” olmalarını kanunen ispat edilmesi gerektiğini, bunun 14 Ağustos 1914 tarihli nüfus kağıdına göre İstanbul’un nüfus siciline yazılmış olmakla ispat edileceğini ileri sürüyordu. Yunanistan ise 30 Ekim 1918 tarihinden önce her ne şekilde olursa olsun İstanbul’da bulunan Rumlar olarak şeklinde yorumluyor, bu tarihten önce İstanbul’da bulunan bütün Rumların “yerleşmiş” sayılması gerektiğini ve bu durumun ikâmet etmekle karıştırılmaması gerekli olduğunu iddia ediyordu.²⁹⁹ Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, bu meselede çıkan uyuşmazlık Yunan Hükümetinin İstanbul ve çevresinde yaşayan Rum halkından mümkün olduğu kadar fazlasını mübadele dışında bırakmak çabasından kaynaklanmaktadır.³⁰⁰

Türkiye’yi bu şekilde düşünmeye sevk eden faktör Lozan Konferansı görüşmeleri arasında, Şükrü Kaya Bey’in Mekke’ye Hac için gidenlerin yerleşmeyi düşünmeksizin dört yıl oturabildiklerine göre “etablis” sayılıp sayılmayacakları konusundaki sorusuna, M. Fromageot’un Cevaban; “Bu konunun mahkemelerce tespit edilebileceği” konusundaki görüşüydü.³⁰¹

Komisyonun toplantılarında Türk ve Yunan temsilcilerinin görüşlerinin kesinlikle uzlaşmaması durumu iyice gerginleştirmiştir. Diğer yandan Komisyon’un tarafsız üyelerinin “yerleşmiş” deyiminin uluslar arası hukuka göre yorumlanması gerektiğini savunmaları, Türk tarafının uzlaşma yönünden umutlarının sönmesine neden oldu. Komisyon’un oturumları, bu gergin havadan etkilenerek ertelendi. Yunanistan, meselenin Milletler Cemiyeti’nin gündemine girmesi için elinden geleni yapıyor, Türkiye ise, Yunanistan’ın Türkiye üzerinde bir baskı oluşturmak amacı ile Milletler Cemiyeti’nin devreye sokmasına karşı çıkıyordu.

Netice itibariyle konu komisyonda halledilememiş ve anlaşmazlık konusu 19 Aralık 1925 te Lahey Adalet Divanı’na intikal etmiştir.³⁰² Sorun milletler Cemiyeti’nden Adalet Divanı’na gitmesinde etkili olan nedenlerden birisi Hariciye vekili İsmet

²⁹⁹ Gürün, 1986: 410.

³⁰⁰ Gönübol, v.d. 1969: 69.

³⁰¹ Gündoğ, 1993 : 22.

³⁰² Nihat Erim, (1944) : “Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye”, *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.II., S.I., Ankara: s. 63-64.

Paşa'nın 28 ikinci teşrin 1924'te Milletler Cemiyeti Umumi katibine çektiği telgraftır. Bu telgrafta İsmet Paşa; Muhtelit Komisyonun Milletler Cemiyeti'ni temsil ettiği ve o vazifesini yaparken başka bir otoritenin devreye girmesi komisyonun itibarını sarsacağını belirtmiş ve bu görüş haklı bulunmuştur.³⁰³

Fakat, bu sorun Adalet Divanı'nda da halledilemedi. Yunan hükümetinin kötü niyeti sonucunda durumun kötülüğü daha da arttı. Meseleye hukuki bir çözümün başarısızlıkla sonuçlanması meselenin tatbikatını daha da zorlaştırdı. Yunanistan Batı Trakya'daki Türklerin mallarını Türkiye'den gelen mübadil Rumlara veriyordu. Türkiye'de bu duruma bilmisil yaparak karşılık verdi. Sorun bu yönde gelişirken yeni bir olay ortaya çıktı, Başpapaz'ın mübadelesi.³⁰⁴

2. Konstantin Araboğlu' nun Patrik Seçilmesi ve Patriğin Mübadelesi

Patrikhane meselesi Türk tarafının Lozan Konferansı'nda üzerinde önemle durduğu ve bir strateji geliştirdiği bir konudur. Türk tarafı İstanbul Rumlarının İstanbul'da kalmasını bir bedele bağlamak istiyordu. Bu bedel patrikliğin Ülke sınırları dışına çıkarılmasıydı. Bu konu üzerinde çok durulmuş hatta Alt- komisyon toplantılarının çözümlenemeyen konusu olarak komisyona havale edilmiştir.³⁰⁵

Bu konuda Türk-Yunan ilişkileri açısından asıl sorun oluşturacak olan Lozan'da Patrikhânenin görüşülmesinden ziyade, patriğin mübadeleye tâbi tutulması uygulamasıdır. Patrikhânenin, I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye'deki Rumları Türkler aleyhine kışkırttığı bilinmektedir.³⁰⁶ Bu nedenle patrikhanenin Türk tarafınca kaldırılması düşünülmekteydi. Oysa kılıcın hakim olduğu bir çağda kılıç

³⁰³ *Türkiye Dış Politikasında 50 inci Yıl*, 1973 :177 ;Bundan öncede Türk basınında buna paralel haberler çıkmıştır, "Etabli meselesinin Lahey mahkemesine gitmesini istiyoruz." *Cumhuriyet* 16 Teşrinisani 1924

³⁰⁴ *Türkiye Dış Politikasında 50 inci Yıl* 1973: 194-195. Bu konuda Yunan Tezi, Türk Tezi ve Divan kararı için bkz. Aynı eser; s. 184-194.

³⁰⁵ Meray 2001:238.

³⁰⁶ "..... Mondros Mütarekesini Anadolu'nun taksimi için eşi bulunmaz fırsat olarak gören Fener Rum patrikhanesi, uzun süreden beri Yunan kilisesi haline gelmiş, bir taraftan bağımsız bir devlet gibi hareket etmeğe başlamıştı. Nitekim Temmuz 1919'da patrikhane kapısına çift kartallı Bizans ve Yunan bayrakları çekildi." Sofuoğlu, 1995: .222, Yine başka bir kaynak "... Varsın Patrik efendi Yunan ordusu Ankara'ya doğru giderken Konstantin'e Rum heyetleri, Konstantin ordusu Ankara yakınlarından yüzü geri ederken Rumlara iâne beyannâmeleri çıkarsın" Sevük, *Açıksöz Gazetesi*, 2 Ekim 1921, S.298. (Yay. Haz.), Mustafa Eski, 1999 : 50. Değişik bir kaynak ise, "Edirne işgal edildikten sonra, Edirne Metropolit Polikaryos Atina'ya giderek Venizelos'a teşekkür etti", Yavuz Ercan, (1986): "Türk yunan ilişkilerinde Rum patrikhanesi'nin Rolü", *Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara: s. 204 .

kuvvetiyle zapt edilmiş olan İstanbul'da Patrikhane'nin devamına müsaade edilmiş olması zamanına göre inanılmayacak düzeyde bir müsamaha eseridir.³⁰⁷

İsmet Paşa, Lozan'dan gönderdiği 8 Aralık 1922 tarihli telgrafta İtalyan delegesi Morki Garroni ile görüşmesini anlatır, eski İstanbul yerlisi ve suç işlememiş Rumların kalabilmesine karşılık Rum Patriğinin gitmesi gerektiğini söylediğini, İtalyan delegesinin de Patrik'in ihracına sıcak baktığını aktarır³⁰⁸ 16 Aralık'ta ise Lozan'daki Türk Heyeti, Nüfus Mübadelesi Alt komisyonu'na Patrikhane'nin Türkiye'den taşınması için yazılı bir başvuru yapar. Gerekçesini de şu şekilde belirtir; Patrikhane Türkiye'de her zaman politikayla uğraştığı, son savaş sırasında ise devlete karşı davranışının çok düşmanca olduğu ve Aynoroz'a taşınması teklif edilir. Fakat Komisyon başkanı Montagna, anlaşmaya varmanın mümkün olmadığından konuyu Askerlik Sorunları Komisyonu genel kuruluna havale eder.³⁰⁹ Venizelos'un Patrikhane'nin İstanbul'da bırakılmasını istediği Le Journal Gazetesiyle yaptığı 25 Aralık tarihindeki söyleşisine karşılık³¹⁰ Mustafa Kemal'in aynı tarihte aynı gazetenin muhabiriyle yaptığı, patrikhaneye ilgili görüşünü belirten ünlü söyleşisi yayımlanır.³¹¹

Aslında Patrikhane sorunu, İstanbul'da Rumların kalmasının Türkler tarafından onaylanacağına bir garantisi olarak ele alınmaktaydı. Yine de, İstanbul Rumlarının yerlerinde kalmaları karşılığında, Müttefiklerin Patrikhane'nin İstanbul'dan kaldırılmasına göz yumabileceği söylentisi çıkmıştı. Sonuç olarak, 10 Ocak 1923 günü Arazi ve Askeri Komisyonlar Patrikhane sorununu ele aldılar. Patrikhane'nin kaldırılmasına bütün, İngiliz, Yugoslav, Roma, Fransız ve Yunan delegeleri karşı koymaktaydılar. Hepsinin patrikhane'nin siyasal ve yönetsel karakterden arındırılıp salt dinsel işlev görmesinin saptanmasını öne sürmeleri üzerine İsmet Paşa'da kalmasını

³⁰⁷ Yaşar Nabi, (1999) : *Balkanlar ve Türklük*, C.I., (Basım yeri yok): 24.

³⁰⁸ Şimşir, 1990 : 187.

³⁰⁹ Meray, 1969 : 337-338, 341.

³¹⁰ Meray, 1969 : 246.

³¹¹ “Bir fesad ve hıyanet ocağı olan ve memleketimize nifak tohumları eken, uyuşmazlıklar yaratan Hıristiyan hemşerilerimizin huzur ve refahı için de uğursuzluğa ve felâkete sebep olan Rum Patrikhanesini artık topraklarımız üzerinde bırakamayız. Bu tehlikeli teşkilatı memleketimizde muhafazaya bize mecbur etmek için ne gibi vesile ve sebepler gösterilebilir? Türkiye'nin Rum Patrikhanesi için arazi üzerinde bir sığınılacak yer göstermeye ne mecburiyeti var? Bu fesat ocağının hakiki yeri Yunanistan değil midir? Büyük Millet Meclisi tarafından idare edilmekte olan yeni Türkiye, Bâ-ı Ali'nin taht-ı idaresindeki eski Osmanlı İmparatorluğu değildir. Yeni Türkiye, şeref, haysiyet, kudret ve kuvvetini müdrik ve hukukunu muhafaza için mevcudiyetini tehlikeye atmaya hazır ve amadedir.”; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1997 : III, *AAM*, Yayınları., Ankara : s. 79. (Yay. Haz. Nimet Arzan)

onayladı.³¹² Bu sonucu Lord Curzon, Londra'ya, İsmet Paşa da Ankara'ya 10 Ocak 1923 tarihli telgraflarıyla bildirdiler.³¹³ Fakat bu kararı alınmasından sonra Patrik Meletios daha önce de gizleyemediği gerçek niyetlerini ortaya koymaya devam etti. Türk gazetelerine Yunan basınından yansıyan haberlere göre, Avrupa'daki bazı şehirlere temsilciler atadı. Ayrıca Türk Yurdunun harabe haline gelmesinde rolü olmasına rağmen bunları unutarak, Türk Devleti'nden göç sırasında uğradıkları zararları savaş tazminatı olarak alma çalışmalarına başladı.³¹⁴

Patrikhane sorununun bu şekilde çözümlenmesi Türk-Yunan sorununu bitirmiyordu. Bu sefer patriğin mübadeleye tabi bir kişi olması gergin olan bu ilişkilerin daha da bozulmasına sebep oldu. Yunan ordusunun yenilgisi ve İzmir'in kurtuluşu ile patrikhanenin durumu daha da ön plana çıkmıştır.

İngiltere patrik Meletios'un hayatını korumakla ilgili subayları görevlendirir. Patrik 2 Aralık 1922'de, Stambol ve Journal d'orient gazeteleri ile "affetmek ve unutmak" üzerine mesajlar iletir. Fakat Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra istifa etmek zorunda kalır. Yerine İstanbul Valiliği'nin bildirisine uygun olarak Kadıköy

³¹² Akgün, 1986 : 253; Meray, 1969 : 331. Bu konuda ilginç bir iddiaya göre; İngilizler, Türk heyetinin askeri ve diplomatik haberleşmesini dinleyip deşifre edebilecekleri, İngilizlerin Patrikhane'nin Ankara için hayati bir konu olmadığı ve İsmet Paşa'nın bu konuda sıkıştırılabileceği düşünülmüştür. Elçin Macar, (2004): *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İletişim Yayınları, İstanbul; s. 106-107; Ayrıca Akgün, ABD Kamuoyunun Lozan Antlaşması'na olan ilgisini Yunan askerlerinden oluşmuş işçi kabilelerinin özgür bırakılacağını Dünyaya duyurulmasını 13 Ocak 1923 tarihli New York Times Gazetesini referans göstererek örnek olarak vermiştir. Akgün, 1986: 253.

³¹³ Şimşir, 1990 : 362-363, Lozan'da Türk Heyeti başta İsmet Paşa, Patrikhane'nin sınırlar dışına çıkarılması veya etkisiz hale getirilmesi için çeşitli çareler üretmişlerdir. Örneğin Lozan görüşmeleri sırasında Fener Patrikhanesine ihtiyaç olmadığını göstermek amacıyla Türk Ortodoks Patrikhanesi konusu için İsmet Paşa ile, Ankara'da Başvekil Hüseyin Rauf Bey arasında yapılmış telgraf görüşmeleri bulunmaktadır. Bu, Papa Eftim'in kurduğu kilisenin hükümetin bir palanı doğrultusunda şekillendiğini gösteren önemli belgelerdir. Macar, 2004 : 113-114 telgraflar için, Şimşir, s. 277, 296, 308 ve 314 (141, 170, 174, 194 No'lu telgraflar).

³¹⁴ Atalay, 2001: 222; Tazminat taleplerine yönelik bu argümanlar sadece bu yıllara ait değildir. Günümüzde bile Yunanistan'ın Türkiye'nin sözde "Pontus Soykırımı" nda 350 bin Pontusluya soykırım uyguladığı iddiasıyla 1985'ten bu yana çalışmaları olup "19 Mayıs" gününü sözde "Pontus Soykırımını Anma Günü" olarak kabul eden bir yasa çıkartmış, 7 Mart 1994 'de Yunan Cumhurbaşkanlığı tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Yunanistan bu çalışmasıyla tazminat talebinde bulunmaktadır. Yusuf Sarımay, (1999): "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası" *AAM*, Ankara: s.55-57; Tezimizin bitimine yakın bir tarihte Türkiye Başbakanı'nın Batı Trakya'da bulunduğu sırada Selanik Belediyesi tarafından sözde "Pontus Soykırımı anıtı" nın açılışı yapıldı. Bu anıt "Selanik'te Ayosofya Kilisesi'nde bir papaz ve bir öğretmeni gösteren ilk Pontuslu Rum sözde soykırım anıtından 40 metre mesafede bulunuyor"; "*Yeni Selanik Pontus'u*", *Hürriyet* 9 Mayıs 2006.

Valiliği'nin bildirisine uygun olarak Kadıköy Metropoliti Grigorios 6 Aralık 1923'te patrik seçilir.³¹⁵

Cumhuriyet döneminde de patrik seçimleri yine serbestçe yapılmaktaydı. Fakat hükümet bu seçimlerle ilgili baza şartlar aramaktaydı. Bu şartların başında, patriğin Türkiye'de bulunan Türk vatandaşı metropolitler tarafından seçilecekti.³¹⁶ Fakat Patrik Grigorios'un 16 Kasım 1924'te ölmesi üzerine yeni patrik seçiminde yaşanan gerginlik, Türk-Yunan ilişkilerinde ilk kez bir krizin çıkmasına neden oldu. Çünkü seçilmesi düşünülen Terkos metropoliti Konstantin Araboğlu³¹⁷ mübadeleye tabi birisiydi.

Konstantin tartışmalı bir şekilde patrik seçildi. Metropolitler Meclisi (Sen Sinot) seçtikleri kişinin mübadeleye tabi bir kişi olduğunu bildiği halde kasten seçilmiştir. Meclisin bu hareketle mübadele mukavelesinde bir gedik açmak istediği görülmüştür.³¹⁸ Türkiye konuyu Mübadele Alt Komisyonu'na götürdü. Konu buradan Karma Komisyon'a havale edilmiş, Karma Komisyon da 28 Ocak 1925'te "Bu kilise adamını ilgilendiren bir karar almanın, komisyon yetkileri dışında kaldığı" kanısına varmıştır. Türkiye'de Komisyon'un bu açıklamasını "Konstantinos'un mübadele edilebilirliği" şeklinde değerlendirdi. Bu olaydan önce 18 Ocak'ta Başvekil Fethi Bey, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e çektiği telgrafta "Yunan hükümeti, İstanbul'daki Başpapaz meselesini Lahay Mahkemesi'ne havale etmiştir. Murahhasımız bu suret muameleyi kabul etmiştir. Mübadeleye tabi olan Başpapazların iki gün zarfında hudut haricine çıkarılması için İstanbul'a tebligat ita edildiğini" bildirir, fakat kararın ertelendiği ertesi gün açıklanır. Sonunda 30 Ocak 1925 tarihinde Başpapaza "Mübadele gereğince İstanbul'u terk etmesi gerektiği" mesajı iletilir. Vapur bulunmadığı için aynı

³¹⁵ Macar, 2004 : 117, 120, 124. 17 Aralık 1923 tarihinde Meclis Başkanlığına verilen önerge sonucunda, Hükümet, patrikhane'nin başındaki kişiye "patrik" değil, "Başpapaz" olarak hitap edecektir. Bunun muhtemelen iki nedeni olabilir : Ekümenliği çağrıştırmaması, Rumların Milletbaşı almasından dolayı dünyevi otoriteyi simgelemesine son vermek. Macar, 2004 s.125.

³¹⁶ M. Süreyya Şahin, (1996) : *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul : S. 270.

³¹⁷ (1861-1930) Konstantin Araboğlu (Karacopoulos), Bursa Mudanya yakınlarındaki Sigi'de (bugünkü adıyla Kumyaka) doğdu. 1885'te Heybeliada Ruhban Okulundan mezun oldu. 1896'da Maçka'da piskopos oldu. Oradan Edirne Metropolit Yardımcılığına atandı. Sırayla 1899'da Belgrad ve Koniçis, 1906'da Trabzon, 1913'te Erdek Metropoliti oldu. Konstantinos, Patrikhane içinde, "Venizelesco" olarak bilinen meletios'a karşı "Kralcı" grubun lideriydi. Aralık 1921'de, IV. Meletios'un patrik seçildiği seçime katılmayarak protesto etti. Bunun üzerine, 1922'de Bursa'ya atandı. Bu karara direndi ve gitmedi. IV. Meletios Temmuz 1923'te Türkiye'den ayrılınca, Kutsal Meclis'e döndü. Mayıs 1924'te Terkos Metropoliti oldu. 17 Aralık 1924'te patrik seçildi. 30 Ocak 1925'te sınırdışı edildi. Daha sonra adı İskenderiye patrikliği seçiminde adaylar arasında geçti. Atina'da öldü. Macar, 2004:128; "Konstantin Kimdir ?" İkdam, 18 Aralık, 1924.

³¹⁸ Yusuf Hikmet Bayur, (1973) : *Türkiye Devleti'nin Dış siyaseti*, TTK Basımevi, Ankara : s. 160 ; Sadece Konstantin Araboğlu değil, ilk belirlemeye göre 222 papazdan 152'si mübadeleye tabiydi, Cumhuriyet 9 Kanunisini 1925.

günde yanında hizmetçisi olduğu halde trenle Yunanistan'a gönderilir.³¹⁹ Bu durum Yunanistan tarafından tepkiyle karşılanmış, bilhassa Ortodoks Hıristiyanların kalabalık olarak yaşadığı ülkeleri Türkiye'ye karşı işbirliği yapmaya çağırması,³²⁰ fakat bunda başarılı olmamıştır. Hatta İngiltere Yunanistan'ın Türkiye'ye savaş açması durumunda karşısında kendisini bulacağını belirtmesi Yunanistan'ın politikasını yumuşatmasına neden olmuştur.³²¹ Yunan hükümeti tehlikesinin oluştuğunu iddia ederek gösteriler tertip etmiş terhis müddetleri gelmiş olan 1923 efrâdını silah altında tutmuştur.³²² Daha önce de belirtildiği gibi Yunanistan'ın bu şekildeki bir harekete girişmesi savaşa isteğinden değil, mübadele sözleşmesinde ileriye dönük genişletilecek haklar elde etmek istemesinden kaynaklanmaktadır.

Böylece Lozan'dan itibaren Türk-Yunan münasebetlerini zaman zaman tehlikeli duruma sokan mübadele ve patrik meselesi birer tehlike olmaktan çıkmaya başlamıştır. Bundan sonra, iki devlet arasında normal diplomatik münasebetler kurulmuş, fakat yine de 1930 yılına kadar geçen süre içinde Türkiye ve Yunanistan arasındaki münasebetler dostane olmaktan uzak kalmıştır. Bunun başlıca nedeni Yunanistan'ın 1926 Antlaşmasının mübadeleden doğan bütün meseleleri halledememiş olmasıdır.³²³ Bu antlaşmazlığın giderek uzaması Yunanistan'ı telaşlandırmaktadır. 1929 yılına doğru Yunanistan ile Türkiye arasındaki hukuki mesafeler Ege Denizi'nde bir savaş tehlikesi doğuracak bir mahiyet aldı. Hatta bu iki devlet bu konuda donanmasını takviye etmeye başladı. Ancak gelişmeler Yunanistan'ın korktuğu gibi olmamış 1929 yılı sona ermeden müzakereler tekrar başlamıştır.³²⁴ Bunda Bulgaristan'ın izlemeye başladığı revizyonist politikadan Türkiye'nin kuşku duyması ve bunu Yunanistan'ın tutumundan daha tehlikeli görmesi; Yunanistan'ın ise Bulgaristan karşısında Türk dostluğuna gerek duyması iki devletin yakınlaşmasındaki temel unsurdur. Ayrıca 1928 yılında Türkiye ve İtalya arasında imzalanan Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması imzalayan İtalya'da

³¹⁹ Tosun, 2002 : 141-143, Macar, 2004 : 129-130.

³²⁰ Konstantin dahi Romanya ve Çekoslovakya hükümetlerine kendisinin "Etabli" sayılarak mübadele dışı bırakılmasını istediye de ilgili hükümetlerin bunun iç işlere karışma şeklinde yorumlanacağını belirlemiştir. Cumhuriyet, 16 Kanunîsâni 1925, (**Belge Ek:12**).

³²¹ Tosun, 2002 : 145.

³²² Bayur, 1973 : 161.

³²³ Gönlübol, v.d., 1969 : 70.

³²⁴ Alantar , 1998 : 77.

uzlaşmaya yardımcı olmuştur. Atatürk'ün izlemeye başlayacağı Balkan politikası için Yunanistan'la uzlaşmayı ilk adım olarak görmesi de diğer bir nedendir.³²⁵

Venizelos'un 10 Şubat 1930'da Yunan Meclisinde yaptığı konuşma Yunanistan'ın o zamana kadar izlemekte olduğu dış politikada ani bir değişme meydana getirdi.³²⁶ Aynı tarihlerde de Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın verdiği beyanatta "Yunanistan'ı idare eden zatın iyi münasebet kurmak arzusunda samimi olduğunu zannetmekteyim"³²⁷ şeklinde belirtilmekteydi.

Nihayet ahali değişimi meselelerini Yunan görüşmesine uygun bir biçimde düzenleyen 10 Haziran 1930 Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile yerleşme tarihleri ve doğum yerleri ne olursa olsun İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri'nin hepsi "etablı" deyiminin kapsamını içine alındı. Ayrıca her iki memleketin azınlıklarına ait mallar konusunda da bir çok düzenlemeler yapıldı. Bu şekilde yedi yıldır devam eden anlaşmazlık sona erdi.³²⁸ Bu konu o derece uzamıştı ki basının bu konuları takip etmekten bıktığı şu başlıklardan analaşmaktadır. "*Yine, Etablî itilafi.*", "*Mübarek ne halledilmez mesele imiş!*"³²⁹

Bu antlaşma iki komşu devlet arasındaki münasebetlerde yeni bir sayfa açmıştır. Antlaşmanın imzalandığı gün Baş Vekil İsmet Paşa Yunan Başvekil'i Venizelos'u Ankara'ya davet etmiş, Venizelos da 27-31 Ekim 1930 Tarihlerinde Ankara ve İstanbul'u ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında da iki taraf arasında 30 Ekim 1930'da üç vesika imzalanmıştır: Dostluk, Tarafsızlık Uzlaşma ve Hakem Antlaşması; Deniz kuvvetlerinin tahdidi hakkında protokol; İkamet, Ticaret ve Seyr-i Sefain Sözleşmesi Bkz; Ek:1 1931 yılının Ekim ayında da Türkiye Başvekilî İsmet Paşa ile Dış İşleri Vekili Tevfik Rüştü (Aras) Yunan Başvekil'inin ziyaretini iade ettiler. Bir yıl önce Ankara'da imzalanan vesikalar teati edildi.³³⁰ Antlaşmanın getirdiği dostluk havası

³²⁵ Şükrü S. Gürel, (1983) : "Türk Dış Politikası, (1919-1945), *Cumhuriyet Dönemi Türk Ansiklopedisi*, C.II. İstanbul : S. 525.

³²⁶ Gönlübol, v.d. 1969 : 72.

³²⁷ Kemal Girgin, (1993) : *T.C. Hükümetleri programlarında Dış Politikamız (70. Yılın Panoraması) 1923-1973*, (Basım yeri yok): s. 15.

³²⁸ Armaoğlu, 1992 : 326. Haziran 1930 tarihli Antlaşmanın imza töreninde Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey tarafından irad olunan asıl metin ve çevirisi için bkz. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (1981) : (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1923-1938*, C.II., Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi, Ankara :s.169-172, Belge no:16

³²⁹ Aktaran, Zengin, 1998 : 216.

³³⁰ Gönlübol, v.d. 1969 : 74. 28 madde ve bir protokolden meydana gelen bu metin için; Soysal, 1965 : 213-215 (Ek:3); A:Gündüz Ökçün, Ahmet R. Ökçün,(1974): *Türk Antlaşmaları Rehberi(1920-1973)*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara: s.79-80; Ahmet Yavuz, (1976):*Türkiye Cumhuriyeti'nin Akdettiği Milletler Arası Antlaşmalar*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara: s.255 Buna karşılık , Türkiye'de kalan Rumlar lehine o sıradaki Türk-Yunan dostluk havası içinde aynı

sonunda Yunanistan'daki Türk siyasi sürgünleri Yunanistan'dan çıkarıldı.³³¹ Bu antlaşma mübadele sorunun “takas ve tasfiye” esaslarını da kararlaştırıyor ve mübadele sorunu kesin olarak çözüme kavuşturuyordu. Son olarak, Muhtelit Mübadele Komisyonu 8 Eylül 1931 tarihinden sonraki vaki olacak müracaatların kabul edilmeyeceği kararını almıştır.³³²

Bu antlaşma sonucunda 1940'ların son senelerine kadar öyle iyi bir hava esmişti ki,³³³ Bu iki ülkenin yirmi yıl sonra savaşın eşiğine geleceklerini ve ondan sonra da kötüleşeceğini kimse aklının köşesinden bile geçiremezdi.³³⁴

tarihte imzalanan ikamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi ile çok avantajlı haklar tanınmıştı 1964 yılında iki memleketin ilişkilerinde sarsıntılar olunca, Türkiye bu sözleşmeyi fesh etmiştir. Böylece sözleşme 16 Eylül 1964'te ortadan kalkmıştır. Soysal, 1965 : 137 (dipnot). Bu ziyaret ve yapılan antlaşmalar ulusal basında da geniş bir yer tutmuştur. Örneğin Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 27 Teşrinievvel 1930 Pazartesi günü (No : 3338) “M.Venizelos bu gün geliyor”, “Sefa geldiniz!” ve yapılan Antlaşmalarla ilgili yine aynı gazete 31 Teşrinievvel 1930 Cuma (No : 3341) günü de; “Yunanistan’la Dostluk, Uzlaşma ve Bitaraflık Muhaedesi imzalandı” başlıklarıyla duyurmuştur.

³³¹ Popoviç, 1995: 339.

³³² Bu belge, Hariciye vekalet tarafından Baş Vekalet'e gönderilen karar suretinde bulunmaktadır BCA. 30. 121. 865.7.

³³³ Yunanistan’ın o zamanki Başkanı Venizelos 1934 yılında Atatürk’ü Nobel Barış ödülüne aday göstermiştir. Venizelos’un Nobel ödülü komitesine yazmış olduğu mektup için bkz. *Atatürk’ün Milli Dış Politikası, Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge 1923-1938*, s.241-245, Belge no: 39

³³⁴ Kamuran Gürün (1983) : *Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası* , A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara : s. 378-379.

SONUÇ

XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde nüfus ve toprak açısından ters bir orantı ortaya çıkmıştı; devlet alan olarak küçülüyor, fakat nüfus olarak artıyordu. Bunun en önemli nedeni kaybedilen topraklardan, özellikle Balkan coğrafyasının devletten kopması sonucu buralardan âdeta “kökü kazınırcasına” göç etmeye zorlanan Türk Müslüman nüfusunun Trakya ve Anadolu'ya akmasıdır. Bu sonuç Osmanlı Devleti'nde XX. yüzyıl başlarında yoğun bir şekilde milliyetçilik akımlarını güçlendirerek Balkanlar'da olduğu gibi “Ulus-Devlet” modeli yapılanmasını ortaya çıkardı. Çünkü Devlet; “Avrupa topraklarının %83'ünü, nüfusunun %69'unu kaybetmişti.”³³⁵

Bu ters orantı sadece yüzölçüm ve nüfus orantısında değil, ekonomik alanda da mevcuttur. Yine aynı yüzyıllarda nüfus-sermaye açısından değerlendirilecek olursa, daha önce de incelendiği gibi Osmanlı Devleti'nde Türk Müslüman nüfusu dörtte üçlük bölümü oluştururken sermaye ve işgücünün %15'ini elinde bulundurmaktaydı. Bu durum Milli Sermayenin oluşmasını engelleyen en önemli faktördür. Milli ekonominin güçlendirilmesi için “Milli İktisat” adıyla bir politika İttihat ve Terakki Partisi döneminde takip edildiği biliniyor.³³⁶

Aslında bu çelişkiyi besleyen en önemli unsur kapitülasyonların varlığıydı. Bu durum yine İttihat ve Terakki döneminde anlaşılmış ve Milli Mücadele sonrası Lozan Konferansı'nda kesinlikle kaldırılması istenen bir uygulama olmuştur. Bunun uzantısında konferansın sonuçlanmasından hatta Cumhuriyetin ilanından önce ilk İktisat Kongresinin toplanması (17 Şubat-4 Mart 1923) yeni kurulacak olan devletin ekonomik konulara verdiği önceliği belirtmesi açısından önemlidir. Çünkü 1923'te hazırlanan Türk Ticaret Salnâmesi savaşın yabancı ve azınlıkların göç etmesi yönündeki etkisine rağmen Türk-Müslüman girişimcilerin yine de çok azınlıkta kaldığını göstermektedir.

³³⁵ Standford J-Ezel Kural, Shaw (1983) : *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* C. II, E yayımları, İstanbul : s. 359.

³³⁶ “Milli İktisat” Politikası ile ilgili daha geniş bilgi, bkz. Zafer Toprak, (1982): *Türkiye’de “Milli İktisat” 1908-1918*, Yurt Yayınları, Ankara: s. 25-30.

İstanbul'da 4 267 firmadan 1922 yılında sadece 1 202'si yani %28'i Müslüman Türklere aittir.³³⁷

Daha I. Dünya Savaşı sırasında başlayan, özellikle milli mücadelenin zaferle sonuçlanmasıyla azınlıkların ülke dışına yaptıkları göçler Lozan'da resmi bir sözleşmeye bağlandı. Yeni devletin harab olmuş bir vatanda karşılaştığı ilk büyük sorunlardan birisidir mübadele meselesi. Temellerini Osmanlı'dan alan bu göç hareketi, Osmanlı döneminde yapılan göçlerden zorunlu olması yönüyle ayrılırken, dışarıya büyük çapta göç vermesiyle de farklılaşır. Bu özelliği, mübadele meselesinin yeni kurulan devlet üzerinde etkisinin büyük olduğunu gösterir. Osmanlı Devleti'nde azınlıklarla karışık (heterojen) olan nüfus artık büyük oranda yeknesak (homojen) bir topluma doğru yönelmeye başlamıştır. Bu, kurgulanmış olan bu durum değil, şartların ortaya çıkardığı bir sonuçtur. İstatistikler bize 1970'li yıllarda bile Türkiye toplam nüfusun %30'unu son dört kuşak içinde yerinden yurdundan koparılan insanlardan oluştuğunu göstermektedir.³³⁸

Türkiye ekonomisindeki bu düzenin gerek savaş yoluyla, gerekse nüfus mübadelesi sonucunda değişim geçirmesi doğal olarak işleyişi bozmuş ve Türkiye bu durumdan uzun süre etkilenmiştir. Mübadil göçmenlerin yerleştirilmesi, azınlıkların ülke dışına çıkması sonucu bazı iş kollarında meydana gelen boşluklar bu zorlukların bazılarıdır.

Lozan'da yapılan sözleşme gereğince gelen ve giden göçmenlerin iş kolları açısından durumu simetrik değildir. Türkiye'ye gelenlerin %90'ı tarımla uğraşan bir nüfusu oluştururken gidenlerin ise çoğu çeşitli sanayi ve ticari alanlarda yoğunluk kazandığı bilinmektedir. Bu durum Yunanistan'dan ziyade Türkiye'de bir takım dengesizliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin azınlıkların ayrılmasıyla sanayi, ticaret alanlarında gerileme olması da yükselmede görülmeyecek, ayrıca sermaye eksikliği, Müslüman-Türk insanının ticarete olan uzaklığı milli bir ekonominin kurulmasını zorlaştıracaktır.

Fakat bu olumsuzlukların yanında bir takım olumlu yönler de olacaktır. Azınlıkların ülke sınırları içinde nüfusunun azalmasıyla ve gelen mübadil ile ülke içinde Türk-Müslüman nüfusu artmıştır. Bu durum homojen bir nüfus yapısını da beraberinde

³³⁷ Kazgan, 2002 : 55.

³³⁸ Kazgan, 1983: 1556.

getirmiştir. Buna bağlı olarak kültürel bir bütünlük sağlanmış, aynı inancı, aynı dili - lehçe farkları olsa bile- ortak bir kültür alanını paylaşan bir nüfus yapısı olmuştur. Temel hedefi, yerli sanayi geliştirmek ve ulusal kültürü yaymak olan yeni devlette cumhuriyet hükümetlerinin bu konuda geliştirdiği politikalardan çıkardığımız sonucu şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Osmanlı Devleti'nden devam eden azınlık sorunlarından ve buna bağlı dış müdahalelerden kurtularak tam bağımsızlığı gerçekleştirmek.
2. Azınlıkların boşalttığı topraklara ihtiyaç duyulan bir nüfus getirilerek, hem nüfus olarak çoğalmak ve hem de “yeknesak” bir toplum yaratma sürecine girmek.
3. Yine azınlıklardan boşalmış olan sermaye sınıfına karşılık milli unsurlardan oluşan Türk sermaye sınıfının güçlenmesini sağlayarak milli ekonominin sağlam temellere oturtulmasını sağlamaktır.

Bu başlıkların ayrı ayrı birer araştırma ve inceleme konusu oluşturabileceği düşünülürse, mübadele meselesinin ne kadar geniş bir alanı kapsadığı ortaya çıkar.

Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki, ahali mübadelesi sırasında yapılan göçün acılarını her iki taraf ta payına düşeni çekmiştir. Fakat daha Lozan Antlaşması'ndan itibaren acı çeken tarafın sadece Rum halkı olduğunu zannetmek, öncesi değerlendirilmeden yapılan eksik yorumlar olarak nitelenmek gerekecek. Bu bakış açısını Milli Mücadele ertesinde Anadolu'dan ayrılan Rumlara yapılan yardımlarda da görmek mümkündür. Bu eksik yorum sadece mübadele sırasında değil daha önceki tarihlerde yapılan göçler içinde geçerlidir. Olayların üzerinden uzun süre geçmesine rağmen ve bugün, özellikle Avrupa'da güncelliğini koruyan bu konu maalesef, bu acıların sadece azınlıkların çektiği eksik bilgisinden temelini alır. Müslüman Türklerin çektiği acılar ise değerlendirilmez. Bu çalışmanın sonucu bize şunu göstermektedir; Çekilen bu acıların fazlasıyla da Müslüman Türkler tarafından da çekildiğini anlatan çalışmalara fazlasıyla ihtiyaç olduğu kanaatini vermektedir. Değerli araştırmacının bu konudaki yorumu, konu üzerinde yapılacak olan araştırmaların da yönünü göstermesi açısından iyi bir örnektir:

“Ondokuzuncu yüzyıldan günümüze kadar, bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan bazı uyruklar sürekli olarak geçmişte ve günümüzde kendilerinin zulüm gördüğünü iddia etmişlerdir. Türklerse böyle bir iddiada

bulunmamışlardır. Değersiz ve üretken olmama gibi bir düşünceyi reddetmişlerdir. Türkler, kendilerine işlenen suçlar üzerine durmamışlardır. Bu iyi karardı. Bu, Türkler'e eski hatalarından dolayı intikam almayı değil, onlara Türkiye Cumhuriyeti'ni kurma imkânını sağlamıştır. Fakat bunun kötü bir sonucu ortaya çıkmıştır. Dünya Osmanlı azınlıklarının çektiği acıyı biliyor ve bunu abartıyordu. Dünya, Türklerin yaşadığı acılar konusunda hiçbir bilgi sahibi değildi.”³³⁹

“Unutmak kaybetmektir” unutmamak için hatırlamak, hatırlamak için görmek gerekir. Yüzyıllardır göçlerle yoğrulmuş bir toplumda bir “Göç Müzesi “kurulamadığı gibi, göç anıtı bile dikilememiştir. Bu konuyla ilgili daha bir çok çalışmaya ihtiyaç olduğu kanaatindeyiz. Özellikle bir “Göç Enstitüsüne” duyulan ihtiyaç daha belirgindir. Zira “ Bu Enstitünün çalışmalarını yönlendirmek için gerekli materyal, bizzat Türkiye'nin kendisidir.”

³³⁹ Justin Mc Carthy, (2001) : Kurbanlar ve Şefkatli İnsanlar, Süleyman Demirel Üniversitesi Senatosu tarafından kendisine verilen fahri doktora payesinin takdim töreninde yaptığı konuşma metni Süleyman Demirel Üniversitesi Basımevi, Isparta : s. 6.

**MÜBADELE GÖÇÜ SIRASINDA BAZI ÖNEMLİ
KRONOLOJİK GELİŞMELER**

Tarih	OLAYLAR
9 Eylül 1922	Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilmesi, Yunanistan'a ilk Rum göçünün Ege ve Doğu Trakya'dan başlaması (Bir aylık sürede 650 000 kişi göç etti.)
20 Kasım 1922	Lozan Konferansı barış görüşmelerinin başlaması
1 Aralık 1922	Konferans'ta mübadele meselesinin ilk olarak görüşülmesi
30 Ocak 1923	Türk-Yunan Ahali Mübadelesi Sözleşmesi'nin Lozan Konferansı'nda imzalanması.
4 Şubat 1923	Konferans'ın kesintiye uğraması (I. Dönem Sonu)
21 Şubat 1923	TBMM'de gizli oturumda Konferans ve Ahali Değişimi Sözleşmesi ile ilgili bilgiler sunulması.
23 Nisan 1923	Konferans'ın II. Döneminin başlaması.
1 Mayıs 1923	Sözleşmenin I. Maddesine göre mübadelenin başlaması gereken tarihi.
24 Temmuz 1923	Lozan Antlaşması'nın imzalanması.
17 Temmuz 1923	Ahali mübadelesi mukavelenâmesi'nin tatbikine dair talimatın kabulü
23 Ağustos 1923	Kütahya Mebusu Tunalı Hilmi Bey, İmar Vekâleti Teşviki Hakkında kanun teklifi'ni sunması.
17 Eylül 1923	Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun kurulması
8 Temmuz 1923	Komisyonun Çalışmaları için Atina'da ilk toplantı.
13 Ekim 1923	Mübadele İmar ve İskân Vekaleti kuruldu. (339 tarihli kanunla)
20 Ekim 1923	Mustafa Necati'nin ilk mübadele İmar ve İskân Vekili seçilmesi.
8 Kasım 1923	Mübadele İmar ve İskân Kanunu çıkarıldı. (368 No'lu yasa ile)
10 Kasım 1923	Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in mübadeleye resmen başlanacağını açıklaması.
3 Aralık 1923	"İlk Kafile-i Mazlumin'in İzmir'e gelmesi" (<i>Ahenk Kanunuevvel</i> 1923)
2 Şubat 1924	Drama, Dedeoğaç ve Burgaz yoluyla 3 236 kişinin Trakya'nın değişik yerlerine gelmesi.
26 Mart 1924	Mübadele İmar ve İskân vekilliğine Celâl (Bayar) Bey seçildi. (II. Vekil) Mustafa Necati Adliye Vekili oldu.
7 Temmuz 1924	Mübadele İmar ve İskan Vekilliğine Refet (Canitez) Bey seçildi. (III. vekil)
19 Ekim 1924	Menteşe Mebusu Esat Efendi'nin mübadil göçlerin sorununu ele alan bir soru önergesi vermesi.
11 Aralık 1924	Mübadele İmar ve İskân Vekaleti'nin kaldırılması ve Dahiliye vekaleti bünyesinde iskânla ilgili Genel Müdürlük kurulması (529 No'lu yasa ile) İskan Müdüriyeti umumisi devredildi.
2 Nisan 1925	Mübadelenin tamamlanması
30 Ocak 1925	Mübadeleye tabi olan Başpapaz'ın (Kostantin Araboğlu' nun) Yunanistan'a gönderilmesi

1 Aralık 1926	Türkiye ve Yunanistan arasında Atina Antlaşması'nın imzalanması.
10 Haziran 1930	Türkiye ve Yunanistan arasında Ankara Antlaşması'nın imzalanması.
21 Ekim 1935	İskân Umum Müdüriyeti 2849 sayılı yasa ile sıhhat ve içtimai Muavenet Vekâletine devredilmesi.

KAYNAKÇA**ARŞİV KAYNAKLARI****BAKANLAR KURULU KARARLARI FONU (BKK)**

BCA. 30.18.7.25.2

BCA.2867 sayılı,30.18.1.1/7.38.9.

BCA. 30.18. 8.39.9

BCA.30.10.123.872.3

BCA.30.18.154.2

BCA: 42.102-21.18. 8.41.10

BCA. 500.97.70.18.9.24.17

BCA. 30.10.123.877.14.

BCA.30.18.10.37.1

BCA. 30.18.136.24

BCA. 30.18.7.25.2

BCA.30 10 123.874.3

BCA.30.121.865.7

TOPRAK İSKAN MÜDÜRLÜĞÜ FONU (TİM)

BCA.272.14. 76.27.9.(1)

BCA. 272.11.17.81.6.(1)

BCA. 272.14.73.34.6.(3).

BCA.272.14.76.29.8.(1)

BCA,272.12.40.40.3

Yayınlanmış Vesikalar

Atatürk'ün Milli Dış Politikası (1994) :(Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923, C.II., Kültür Bakanlığı, Atatürk Dizisi, Ankara

Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri, 1997 : Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara Yay. Haz. Nimet Arzan)

Atuner, M. E. (1937): *Muhtelit Mübadele Komisyonu Kararları* , Damga Matbaası, (Basım Yeri Yok)

Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da Ve Anadolu'da Yunan Mezalimi,I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, (1995) , Ankara

Dışişleri Bakanlığı, (1973) : *Türkiye Ve Dış Politikasında 50'inci Yıl .Cumhuriyetin İlk 10 Yılı Ve Balkan Paktı (1923-2934)*, (Basım Yeri Yok)

Edirne Vilayet Salnâmesi 1311 / 1895

Meray, S. L. (1969): *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, Birinci Takım, C.1, Kitap. 1, AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara

_____ (2001): *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Ökçün, G. ; Ökçün, A. R. (1974) : *Türk Antlaşmaları Rehberi (1920-1973)*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara

Soysal, İ. (1965) : *Türkiye'nin Dış Münasebetleri İle İlgili Başlıca Siyasi Antlaşmaları* , TTK Basımevi, Ankara

Şimşir, B. (1989): *Rumeli'den Türk Göçleri*, C.II.,TTK, Basımevi, Ankara

_____ (1994) : *Lozan Telgrafları,Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış konferans* C.II, TTK Basımevi, Ankara

T. *Gizli Celse Zabıtları*, C.3., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara

TBMM. *Zabıt Ceridesi*

Yavuz, A. (1976): *Türkiye Cumhuriyeti'nin Akdettiği Milletler Arası Antlaşmalar*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara

Göç, Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923), Küçük Asya Araştırma Merkezi, Çev. Damla Demiröz, İletişim Yayınları, İstanbul

Kaynak Ve İnceleme Eserler

Ağanoğlu, H. Y. (2001) : *Osmanlıdan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihi, Göç, Kumsati Yayınları , İstanbul*

Anzerlioğlu, Y. (2003): *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Phoenix Yayınları, Ankara

Arı, K. (2003) : *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları , İstanbul

Armaoğlu, F. (1992): *XX. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*, C.1, (1914-1980), İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara

Atalay, B. (2001): *Fener Rum Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, Tarih Ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul

Atatürk, M. K., *Nutuk*, (Yay. Haz.) Zeynep Korkmaz, (1995) : A.A.M., Ankara

Bayur, Y. H. (1973) : *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, TTK Basımevi, Ankara

Beyazyüz M., Göka, Erol, (2006): "Kronolojik Bir Biyografi Yerine Psikobiyografi" Cemil Meriç, Yay. Haz. Murat Yılmaz, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

Bıyıkoğlu, T. (1992) : *Trakya'da Milli Mücadele*, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara

Bilsel, M. C. (Tarihsiz) : *Lozan*, C.II. Sosyal Yayınları, İstanbul

Carthy J. Mc. , (1998)A : *Müslümanlar Ve Azınlıklar*, İnkılap Yayınları, Çev. Bilge Umar, İstanbul

_____ (1998)B: *Ölüm Ve Sürgün*, İnkılap Kitapevi, Çev. Bilge Umar, İstanbul

_____ (2001) : *Kurbanlar Ve Şefkatli İnsanlar*, Süleyman Demirel Üniversitesi Senatosu Tarafından Kendisine Verilen Fahri Doktora Payesinin Takdim

- Töreninde Yaptığı Konuşma Metni S.D.Ü. Basımevi, Isparta
- Cengizkan, A. (2004) : *Mübadele Konut Ve Yerleşimi*, Arkadaş Yayıncılık, Ankara
- Clog, R. (1992): *Modern Yunanistan Tarihi*, İstanbul
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Memduh Yaşar İdaresinde, Akbank
Kültür Yayınları,1980,İstanbul
- Dündar, F. (2002): *İttihat Ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*,
İletişim Yayınları, İstanbul
- Elvada Doğduğum Toprak*, Fotoğraflarla Anadolu'nun 150 Yıllık Göç Tarihi, (1995) :
Tarih
Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul
- Erdal , İ (2006): *Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye Ve Yunanistan 1923-1925)*,
IO
Kültür Ve Sanat Yayıncılık, I. Baskı, İstanbul
- Eren, H. (1966) : *Türkiye'de Göç Ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu Çıkarılan Tüzükler*, Nurgök Matbaası, İstanbul
- Ergene, T. (1951): *İstiklal Harbinde Türk Ortodoksları* , İstanbul
- Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, (1975) : *Türk-Yunan İlişkileri Ve Megolo İdea*,
Genelkurmay Basımevi, Ankara
- Geray, C. (1962): *Türkiye'den Ve Türkiye'ye Göçler Ve Göçmenlerin İskânı (1923-1961)*,
Ankara
- Girgin, K. (1993) : *T.C. Hükümetleri Programlarında Dış Politikamız (70. Yılın Panoraması)*
1923-1973, (Basım Yeri Yok)
- Gönlübol, M. - Sar ,C, (1969) : *Olaylarla Türk Dış Politikası*, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi
Yayınları ,Ankara
- Gürün, K. (1983) : *Dış İlişkiler Ve Türk Dış Politikası*, A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Ankara
- _____ (1986): *Savaşan Dünya Ve Türkiye*, Bilgi Yayınları, İstanbul

Halaçoğlu A. (1995): *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912- 1913)*, TTK

Basımevi, Ankara:

Hatipoğlu, M. M,(1997): *Yakın Tarihte Türkiye Ve Yunanistan 1923-1954* , Ankara

Hirschon, R. (2000); *Mübadele Çocukları*, Çev. Serpil Çağlayan , Tarih Vakfı Yurt Yayınları,
İstanbul

İnan, M. R. (1980): *Mustafa Necati*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Ankara

İpek, N. (1999): *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, (1877-1890)*, TTK Basımevi , Ankara

_____ (2000) : *Mübadele Ve Samsun*, TTK Basımevi, Ankara

İskân Tarihçesi, (1932) : Hamit Matbaası, İstanbul

Lewis, B. (2004): *Modern Türkiye'nin Doğuşu* , TTK Basımevi,(Çev. M. Kıratlı),
Ankara

Kazgan, G. (2002) : *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Bilgi Üniversitesi
Yayınları, İstanbul

Kocabaş, S. (1988) : *Tarihte Ve Günümüzde Türk Yunan Mücadelesi*, Vatan Yayınları,
İstanbul

Keyder, Ç. (2005) : *Türkiye'de Devler Ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul

Karpat, K. (1967) : *Türk Demokrasisi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*,
İstanbul

Nabi, Y. (1999) : *Balkanlar Ve Türklük*, C.I., (Basım Yeri Yok)

Macar , E., (2004): *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İletişim Yayınları,
İstanbul

Oran, B. (1986) : *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı
Yayınları, Ankara

Ortaylı, İ. (2004): *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul

Öztürk, K. (1995) : *Türk Parlamento Tarihi* . TBMM, II.Dönem, 1927-1931, C. I.,
Ankara

- Pallis, A. A. (1997): *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, Yapı Kredi Yayınları (Çev. O.Azizoğlu), İstanbul
- Parla, R. (1987): *Türkiye Cumhuriyeti'nin Temelleri, Lozan-Montrö*, Lefkoşe
- Popovic, A. (1995): *Balkanlarda İslam*, İnsan Yayınları, Çev. Komisyon , İstanbul:
- Salışık, S. (1968) : *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri Ve Etnik-İ Eterya*, İstanbul
- Sevük, İ. H. "Hem Saâdet, Hem Şikâyet" *Açıksöz Gazetesi*, 22 Kasım 1921, Sayı : 341, *Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlılar Ve Anadolu Rumları Üzerine Makaleler*. (Yay. Haz.) Eski, M. (1999): Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara
- Sonyel, S. R. (1973) : *Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika*, C. I-II., Ankara
- Sotiriyu ,D. (1986):*Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, Çev. A.Tokatlı , İstanbul
- Şahin, M. S. (1996) : *Fener Patrikhanesi Ve Türkiye*, İstanbul
- Shaw ,S. J-Ezel K., (1983) : *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye* C.II , E Yayınları, İstanbul
- Toprak, Z. (1982): *Türkiye'de "Milli İktisat" 1908-1918*, Yurt Yayınları, Ankara
- Tosun, R. (2002) : *Türk-Yunan İlişkileri Ve Nüfus Mübadelesi (1821-1930)*, Berikan Yayınevi, Ankara
- Toynbee, A. J. (2000) : *Türkiye , Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, C.II, Yenigün Haber Ajansı, (Basım Yeri Yok)
- Ulagay, O. (1974): *Amerikan Basımında Türk-Kurtuluş Savaşı*, Yelken Matbaası, İstanbul
- Umar, B. (1974): *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*,Bilgi Yayınevi,İstanbul:
- _____ (1998) : *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi Türkiye Türkleri Ulusunun Oluşması*, İnkılap Yayınları, İstanbul
- Kocatürk, U. (1988): *Atatürk Ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, 1918-1938*, TTK Basımevi, Ankara
- Zürcher, E. J. (2005) : *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul

Makale Ve Ansiklopedi Maddeleri

- Akgün, S. (1986) : “Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu”
Üçüncü
Askeri Tarih Semineri : Türk-Yunan İlişkileri, Genelkurmay Yayınları, Ankara
- Akgündüz, A. (1999) : “ Osmanlı İmparatorluğu Ve Dış Göçler , 1783- 1922 ”,
Toplum Ve
Bilim, Birikim Yayınları, İstanbul:
- Aktar, A. (2005) : “Nüfusun Homojenleştirilmesi Ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde
Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924”, *Ege’yi Geçerken*, İstanbul
Bilgi
Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Alantar, Ö. Z. (1998) : “Türk Dış Politikasından Milletler Cemiyeti”, *Türk Dış*
Politikasının
Analizi, Der Yayınları, İstanbul
- Alp, İ. (1992): “Misak-I Milli Hedeflerinin Lozan Antlaşması’na Yansıması”, *Türkler*,
C.16,
Ankara
- Altuğ, Y. (1966) : “Balkanlardan Anayurda Yapılan Göçlerin Mahiyeti” *İ.Ü. Hukuk*
Fakültesi Dergisi, C. XXXII, S. 1, İstanbul
- Arı, K. (1989) : “ Yunan İşgalinden Sonra İzmir’de ‘Emvâl-İ Metruke’ Ve Fuzuli
İşgal’
Sorunu”, *AAMD*, S. V/15., Ankara
- _____ (1990) : “1923 Türk-Rum Mübadele Antlaşması Sonrasında İzmir’de
Emvâl-İ Metrûke Ve “Mübadil Göçmenler ”, *AAMD*, C.VI, S.; 18, Temmuz
- Barkan ,Ö. L. (1949): “Türkiye’de Muhacir İskân İşleri Ve Bir İç Kolonizasyon Planına
Olan İhtiyaç.” *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.10. S.1-4, İstanbul
- Beyatlı, Y. K. (2004): *Kendi Gök Kubbemiz*, Yapı Kredi Yayınları ,İstanbul
- Çanlı, M. (1994) : “Yunanistan’daki Türklerin Anadolu’ya Nakledilmesi , I- II.”, *Tarih*
Ve Toplum, C. 22, S.129- 130, İstanbul
- Çapa, M. (1988) : “Lozan’da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında
Türkiye
Kızılay (Hilâl-İ Ahmer) Cemiyeti’nin Katkıları”, *Atatürk Yolu*, A.Ü. İnkılâp Tarihi
Enstitüsü
Dergisi, Yıl 1, S.2, Ankara

_____ (1991) : “Cumhuriyetin İlk Mübadele İmar Ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey

” *Mustafa Necati Sempozyumu*, 9-11 Mayıs 1991 Kastamonu, Ankara

Demirel, Y. (1994) : “Mübadele Dosyası” *Tarih Ve Toplum*, S. 123, İstanbul

Evengelia B.-Herkül M., (1996) : “Bir Destan Ve Sözlü Tarih” *Tarih Ve Toplum Dergisi*, 149, İstanbul

Ercan; Y. (1986) : “Türk Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhanesi’nin Rolü”, *Tarih Boyunca Türk*

Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Genel Kurmay Basımevi, Ankara

Erim, N. (1944) : Milletlerarası Daimi Adalet Divanı Ve Türkiye”, *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.II. S.I, Ankara

Geray, C. (1970) : “Türkiye’de Göçmen Hareketleri Ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 3, S. 4. Ankara

Gökçaftı, M. A. 2003 : “Mübadillerin Protesto Mitingi” *Tarih Ve Toplum*, C.39, S. 229. İstanbul

Gündağ, N. (1993) : “Türk-Yunan Mübadelesi Ve Batı Trakya” *Batı Trakya’nın Sesi*, S:53,

Ağustos

Gürel, Ş. S (1983) : “Türk Dış Politikası, (1919-1945), *Cumhuriyet Dönemi Türk Ansiklopedisi*, C.Iı. İstanbul

İpek, N. (1996): “Göçmen Köylerine Dair”, *Tarih Ve Toplum*, S.150, İstanbul

Kayam, H. C. (1993): “Lozan Barış Antlaşması’na Göre Türk-Yunanmübadelesi Ve Konunun

Tbbm’ De Görüşülmesi ”, *Aamd*, C.9,S.27,Ankara

Kazgan, G. (1971) : “Milli Türk Devleti’nin Kuruluşu Ve Göçler”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, S.1-4, İstanbul

Kocacık, F. (1980): “Balkanlardan Anadolu’ya Yönelik Göçler (1878-1890), *Osmanlı Araştırmaları*, S. I, İstanbul

_____ (1987) : “İngiliz Arşivlerine Göre. XIX. Yüzyıl’da Anadolu’ya Yönelik

Göçler Ve Etkileri.”, *Türk Kültürü*, S. 289, Ankara

- Köni, H. (1993) : “Kurtuluş Savaşı Öncesi Azınlıklar Sorununa Bakış”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 9, S.27 Ankara
- Oran ,B. 2005 : “Kalanların Öyküsü 1923 Mübadele Sözleşmesi’nin Birinci, Özellikle İkinci Maddelerinin Uygulanmasından Alınacak Dersler ”, *Ege’yi Geçerken*, İstanbul
- Orhonlu, C. (1973) : “Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç Ve Yunanlıların Yaptıkları ‘Tehcir’in Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler.”, *Belleten*, C.XXXVII., S.148, TTK Basımevi, Ankara
- _____ (1976): “Yunanistan’daki Türkler”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara
- Öksüz, H. (1997): “ Atatürk Döneminde Balkan Türleri’nin Durumu ”*Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.107, Ankara
- Önder, S. (1991): “Meclis-İ Vükela Mazbatalarında Türk-Bulgar Mübadelesi” *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.3, S.1, Eskişehir
- Sarıнай, Y. (1999): “Pontus Meselesi Ve Yunanistan’ın Politikası” *AAM*, Ankara
- Şakiroğlu, M. H. (1985) : “Lozan Konferansı Sırasında Kabul Edilen Türk-Yunan Ahali Değişimine Ait Tarihi Notlar”, *Yusuf Hikmet Bayır Armağanı*, 1985’ Ten Ayrı Basım, Ankara
- Tarih Ve Toplum Dergisi*, (1994) : “Ahali Mübadelesi Hakkındaki Talimatname” , S.123
- Tekeli , İ. (1990) : “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirilmesi Ve İskân Sorunu, *Toplum Ve Bilim* ,Birikim Yayınları, S.50, İstanbul
- Tesal, Ö. D. (1988) : “Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek Azınlıkların Mübadelesi” *Tarih Ve Toplum*, C. 9. S. 53 İstanbul
- Türk Ansiklopedisi, “Göç” Maddesi, C. 17
- Sofuoğlu, A. (1995) : “Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri Ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesinin Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.X, S.28’den Ayrıbasım, Ankara

Tezler

Atalay, N. (1998): *Dönemin İstanbul Basınında (Tanin Gazetesi) Lozan Müzakereleri.*
Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Edirne

Şeker, N. (1995) : Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sonucu Bursa'ya Gelen Göçmenlerin
Kentın Sosyal Yapısı Üzerindeki Etkileri 1923-1935 ,Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,
U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı,
Bursa

Pavlidis, A. (1997) : *Yunan Kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler
Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi ,
İstanbul

Zengin, C. (1998) : *Türkiye Ve Yunanistan Devletleri Arasında Meselesi Ve Kamuoyu*
(1918-
1930), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi
Enstitüsü
İstanbul

Gazeteler

Vakit
Cumhuriyet
Tanin
Hakimiyet-İ Milliye

EKLER

روم و تورك اهلينك مبادله وظيفه سيه
مكلف مختلط قوميسيون

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

روم و تورك اهلينك مبادله سنه دائر مقاوله نامه

۳۰ كانون ثان ۱۹۲۳ تاريخنده لوزانده امضا اولنشدو

Belge Ek :1 30 ocak 1923 de Türk-Yunan Hükümetleri arasında imzalanan
“Rum –Türk Ahalinin Mübadelesine dair Mukavelename ve Yunanistan’da
Bulunan Emlâk-ı İslâmiyyeye Mûte’allick Beyânnâme

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

روم و تورک اھالینگ مبادلہ سنہ دائر مقاولہ نامہ

تورکیا بوزک مات مجلس حکومتیہ بونان حکومت قرالیسی ،
آئینہ کی موادی قرار لاشد روم غلدر :

مادہ : ۱

۱ مایس ۱۹۲۳ تاریخند اعتباراً تورک اراضیندہ متمن روم اور تودوقس
دیتندہ بولتان تورک تیسسی ایلہ بونان اراضیندہ متمن مسلمان دیتندہ بولتان
بونان تیسمنک عبوری مبادلہسی اجرا ایلدیلر جندور .
باشخاسدق هیچ بریسی مذکور حکومتلرک مساعیمین اولانقچہ نہ
تورکیا ، نعدہ بونالساندہ تکرار اختیار اقات ایدہ مہ جکلردور .

— DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

ماده : ۲

برنجی ماده ده مصرح اولان ماده آئیدهکی اهالی به شامله نکدر :

(ا) درسمات روم اهالیسی :

ب) غرنی ترا کتاتک مسلمان اهالیسی .

درسماتک روم اهالیسی عد ایدیه جکدر ۱۹۱۲ قانونی موجینجه، تحدید ایدیش بولان درسمات شهرانما دایرة بلدیلهری حوزه سنده ۳۰ نیشین تا ۱۹۱۸ تاریخندن مقدم سا کن بولیش اولان بالجه روم لرور . غرنی ترا کتاتک مسلمان اهالیسی عد ایدیه جکدر ، بکرض معاهده سیله ۱۹۱۳ ده تدین ایدیلن خط حدودک شرقنده کی حوالیده متمکن بالجه مسلمان لرور .

ماده : ۳

روم و ترک اهالی متقابلاً مبادیله تابع بولان اراضی ن ۱۹۱۲ بولندن اعتباراً ترک ایتش اولان روم وه مسلمانن برنجی ماده ده مصرح اولان مبادیله داخل ایدیه جکدر . اشبو مقاوله ماده ذکری کین « مهاجر » تسمیری مهاجرت ایدیه جک ویا ۱۹۱۲ ایلولندن اعتباراً مهاجرت ایتش بالجه اشخاص ماده ومنبوه کی قصد ایدر .

ماده : ۴

قاهلهری ترک اراضیسی ترک ایتش اولونده کندیلری تورکیاده آیقوتلش روم اهالیسه مفدوب غیر مملوک اشخاص اشبو معاهده احکامی موجینجه بوتانسته سرق ایدیلن ایلک قاهلهی تشکیل ایدیه جکدر .

ماده : ۵

اشبو اتلاف احکامی موجینجه، اجرا ایدیه جک مبادله دولایسیله ، طغوزنجی واتنجی ماده لر احکامی قید احترازیسی تحتده ۴ نه تورکیاده کی

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

- 0 -

روملرک ونهده يونانساندهکی ورکارک حقوق نصرفیه وعلوبانته هيچ بر
خلل ايراک ايدلمهچکدر .

ماده : ٦

مبادله آيچ ٥ ليه نسوب رشخصك هر نسبيه هني اولورسه اولسون
هنيمته بر کونا حائل وضع ايدلمهچکدر . بر مهاجر علمنه بر جزای رهبي
ايه حکوميت قلمب لاحق اولدني حلدنه ويا هنوز قلميت نسوب آتميش
حکوميت حقوق ويا تعقيبات جزایه اجراسي تقدريده او مهاجر ، جزایه
چکک ويا خود محاکمه ايدلمک اوزره علمنده تعقيبات اجرا ايدن ملک
ماوربي طرفدن عنيمت ايدمچکی ملک ماورينه نسام ايدلمهچکدر .

ماده : ٧

مهاجرلر ترک ايدمکلی ملکتهک ناپيتني قالم ايدمکلی کي هنيمته
ايدمکلی ملکتهک اراضينه وصولاری آنده او ملکتهک ناپيتني اکتساب
ايدرلر . ايکي ملکتهکدن بر ويا ديکري ترک ايتش و هنوز بکي ناپيتلري
ا اکتساب ايدميش اولان مهاجرلر اشبو ، قاوله نامهک امضاسي تاريخنده
مذکور ناپيت جديدهني ا اکتساب ايتش اولهچکدر .

ماده : ٨

مهاجرلر هر جنددن منقول ماللري برابرلنده کونورمک و يا نقله
ايدميرهکمه سربست اولهچکدر . بر يوزدن نه اخراج ، نه ادخال رسنه
ونهده باشقه هيچ بر رسم و بر بکه ناپيم طوبوليهچکدر .
کذلک اشبو ائتلافنامه احکامی موجبجه حکومتين قاندينين برينک
اراضيني ترک ايدمچک اولان جماعت امضاسي (جامع ، نيکه ، مدرس ،
کلیسا ، مناسير ، مکتبه ، مستعظملر ، شرکتلر ، حیدرلر و اشخاص معنويه

BEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

— ۶ —

وهر هانكي ماهيته اولورسه اولسون ديكر تا يسات مأمورين ومنويين
كندی جماعتلر تاند اموال منقولله برابرسنه برابرنده كونورمك ويا
نقله ايتدريك حقه مانكدرلر .

هر ايكي ملكت مقامان ۱۱نجي مادهده محرر مختلط قوميسيونلر كوميسي
اوزرته بونلر قلى خصوصنده اعظمى تسيلات ايراز ايدجكلردر .
اموال منقوللرينك تمامي ويا برقيسى برابرنده كونورمك قدرتياب
اولاماجق اولان مهاجرين بونلر محظرنده برابريله چكلردر . بونقديده
مأمورين عليه بر اقبالان اموال منقوللر يك مفردات دقتري و قيمتي مهاجرت
ايدن شخصه مواجهه سنده نقيت ايدجكلردر . مهاجر طرفندن بر اقبالان
اموال منقوللر يك مفردات قيمتي ميين اولان ضبط ورقه لزي درت لسظه
اوزرته تنظيم ايديله چك و بونلردن بري مأمورين عليه نژنده قله چق .
ايكنجيسي طقوزنجي مادهده محرر تصفيه مامله سنده اساس تفكيك ايتك اوزره
۱۱نجي مادهده مذكور مختلط قوميسيونلر اوجنجيسي مهاجره هجرت
ايتديكي ملكتك حكومته توديع ايديله چك . دودنجيسيده مهاجره
اصلا اولتجقدر .

ماده : ۹

سكزنجي مادهده . صرح مهاجرين و جملته تاند شهر داخلنده ويا
قراندي اموال غير منقوله و مذكور مهاجرين و اجابات طرفندن براللمش
اولان اموال منقوله ۱۱نجي مادهده . صرح مختلط قوميسيونلر طرفندن آييده
ناحكاهه نويقا تصفيه ايديله چكلر .

عبوري مبادلهه تابع حواليدده بونلر و مبادلهه غير تابع حواليدده
ساكن جماعتلر مؤسسات دينيه و اغيره سنده تاند اولان اموال مني كذلك
عين شرائط داخلنده تصفيه ايديله چكلر .

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

— ۷ —

ماده : ۱۰

طرفین طالبین ماقبلینك اراضینى وقتيله ترك ایتیش اولان واشجو
مقوله نامه نك اوچتې ماده سی احكامنه تېما مبادلہ اھالیده داخلہ عد ایدین
اشخاصه مآذ اموال منقولہ وغیر منقولہ نك تصقیسی ۹ نھی ملیمہ توفیقاً
و ۱۸ نھین اول ۱۹۲۲ نھین بری تورکیا و یونانستانده مصادره
ویاججوری بیع و سائرہ کی اشبو امون اوزونده کی حق ملکیتہ ہر ہانکی
برتحید و قید ابرن ایدیمی بر صورتہ تأسیس ایشلش بلجیہ قوانین و نظامان
منیت ، ہر ہ ماہیتدہ اولورسہ اولون بلجمہ تدایرہ تابع طوقلسوزن
اجرا ایدیلجکدر . اشبو ماده ۸ نھی ماددہ مذکور اموال پوجلسمن
بر تدیرہ معروض قائلش اولدقاری قدردہ قیملری اون برھی ماددہ مصرح
قویسیون طرفدن اشبو تدایرہ تطبیق ایشلش کی تمین و تئیت
اولتور .

استملاک ایشلش اولان اموالہ کنجہ و مختلط قومیسون ، ہر ایک ملکیتدہ
مبادلہ تابع اشخاصہ مآذ و مبادلہ تابع اراضیہ کائن اولوب
۱۸ نھین اول ۱۹۲۲ دن بری استملاک ایشلش اولان اشبو اموالک یکدن
قدر قیمنہ باشلا جقدر . قومیسون : مشاہدہ ایدہ جیک ضروری مال
ساحلری لہندہ نمبر ایلجک بر تمویض تمین و تئیت ایدہ جکدر . و
تمویض مقدار ایشبو مال ساحلریک مطلوبہ و استملاک ایشلش
اولان اموالہ غیر منقولہ نك بولوندی اراضیہ کی حکومتنک قانہ
کیریلجکدر .

سکزی نھی و طقوز نھی ماددہ مذکور اشخاص مالریک استفاضدن تہ
ویا بر صورتہ محروم ایشلش اولدقاری قدردہ اشبو واردات قیمنک کتدیلت
ادامہ سی حرچدن اولکی ابرادوسلی اساسی اوزرہ و مختلط قومیسون طرفدن
تئیت ایدیلجک اشکالہ توفیقاً تمین اولن جقدر .

۱۱ نھی ماددہ مذکور مختلط قومیسون یونانستانده کی لوقلہ مآذ
اموالک و بوندن منولہ حقوق و منافقک و تورکیادہ روملزہ مآذ ماقبل تاجیسونک

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

— ۸ —

تصفيه به باشلاركن مقدم مانهانده بولنه منقنداز اشخاصك حقوق
ومتافى تماميله احتقاق اتمك مقصديله نيت ايداش اساسان
ملهم اوله جقدر .
۱۱ نجيه مادهده مذكور قوميسيون اشبو احكامى لطيفه مأمور
اوله جقدر .

ماده : ۱۱

اشبو مقاله نامه نك موقع هر صيته وضندن اعتباراً بر آيلاق بر مهلت
نترقمه طرفين هالين طاقدين هر برى ايچون درت وجهيت اقوام مجلسي
طرقندن ۱۹۱۴ - ۱۹۱۸ حربه اشتراك اتمهش اولان حكومات نيمهسى
آرمندن انتخاب ايداش اوچ اعضادن مركب توركياده ويا يونانساندمه مقيم
مخلط بر قوميسيون تشكيل اولنه جقدر . قوميسيون رياضي اشبو اوچ بيطرف
اعضانك هر برى طرفندن متاوبه دره مده ايديله جقدر .

مخلط قوميسيون كنديشه لازم كورونه جك محلرده هر برى بر تورك
بر يونانلى اعضا ايله مخلط قوميسيون طرفندن تعيين ايديله جك بيطرف بر
رئيسدن مركب كندى امرى آلتنده چالته جق تالى قوميسيونلر تشكيل
اتمك حقه مالك اوله جقدر . مخلط قوميسيون آلى قوميسيونلره وريله جك
سلاجيتلى تعيين ايديله جقدر .

ماده : ۱۲

مخلط قوميسيون اشبو مقاله ده مذكور مهاجرنى نختيش و تسهيل و
مقوونجى و اونجى مله لرده مذكور اموال منقوله وغير منقوله نك تصفيه
برسى وظيفه سيله مكلف اوله جقدر .

مذكور قوميسيون مهاجرنك وملاذ كر تصفيه نك اشكافى نيت
اوله جقدر .

— ۹ —

هممى برسونده مختلط قوميسيون اشيؤ معاولة نامه نك اجراسنك استلام
ايدمچكي تدابيرى انخاذا و اشيؤ معاولة نامه نك توليد ايدمچكي باجله مسالفه قرار و برمك
لخصوصارنده بوتون صلاحيتلى حائز اولمچقدر .

مختلط قوميسيونك مقررانى ا كوثيت آرا ايله انخاذا اولمچقدر .
تصفيه ايدمچك اموال - حقوق و منافعه منطبق باجله اعتراضات قوميسيون
طرفدن صورت قطبده حل ايدمچقدر .

ماده : ۱۳

مختلط قوميسيون ، علاقه داران ديكلندك دن و يا خود برآي استماع
اسوكه توفيقاً دعوت ايدمچك دن مسكره اشيؤ معاولة نامه به توفيقاً تصفيه
ايدمچك اولان اموال منقوله رغير منقوله نك تقدير قيمته باشلا تدبيرلىق
ايجون بوتون صلاحيتلى حائز اولمچقدر .
تصفيه ايدمچك اموال نك تقدير قيمته اشيؤ اولك آلتون مسكره ايله
قيمتى اساس اولمچقدر .

ماده : ۱۴

قوميسيون علاقه دار ملك صاحبه الندن آلتان و كاشن اولدني اراضى
حكومتلك احصينه قاهجق اولان اموال دن دولابى كندينه بورجلى قالتان
هبلنى بين بر بياننامه توديم ايدمچقدر .
اشيؤ بياننامه لردمكى اساس اوزرئنه و بريلمچك مبانغ تصفيه نك و اوع
بولمچى مملكت حكومتلك مهاجر نك منسوب اولدني حكومته قارشى بر بورجنى
تشكيل ايدمچقدر . بو مهاجر اساس اعتباريله هجرت ايتديكى مملكتنده
آلهجنى اولان مبالغه مقابل نك ايتديكى امواله قيمت و ماهيتجه مساوى
اموال آلاچقدر .

- ۱۰ -

هر آنگاه آید بر متقابلاً حکومت طرفین بوجه بالا ذکر اولان
بیاننامہ اساسی اوزرینہ واجب التادیبہ مبالغہ بر حسابی تنظیم ایدہ جکدر -
تصفیہ نہائیہ آکر دیون متقابلہ آرہ سندہ تعادل موجود ایسہ ہوگا
متعلق حسابات تقاص و محسوب ابدلش اولہ جقدر . آکر تقاص و محسوب
معاملہ شدن سوکرہ حکومت طرفی بری دیگرینہ قارشہ بورجلی قابلہ ایسہ بورج
بروجہ پیشین تادیبہ ایدہ جکدر . آکر مدیون حکومت بو تادیبہ ایچون مہلت
طلب ایدرسہ ، دیون اعظمی اوج تقسط سنوی ابلہ تادیبہ ابدلک شرطلہ ،
قویسیون بو مہلتی آکا بخش ایدہ بیلہ حک و اشبو مہلت اثناستندہ تادیبہ
ایدہ جک قاضی تہیت ایدہ جکدر .

آکر تادیبہ ایدہ جک مبالغہ اولدنجہ مہم اولور ودها ووزون مہلتی استلزام
ایدرسہ مدیون حکومت بورجلی اولدینہ مقداریکہ وزدہ یکرمیسنہ قدر مختلط
قومیسیوننجہ تعیین ایدہ جک بر مہلتی یشین اولارق تادیبہ ایدہ جک و بانیسی
ایچون مختلط قومیسیون طرفین تہیت ایدہ جک مقدار قاضی اعظمی یکرمی
سنلک بر مہلتہ قابلہ اطفا استقرض تجزیلاتی اخراج ایدہ جکدر - مدیون
حکومت بو استقرضک مسوہ سہ قارشولق اولرق قومیسیون طرفین قبول
ابدلش رهنلر تخصیص ایدہ جکدر . بو رهنلر برانستادہ بین المللہ قومیسیون ،
استانیولده دیون عمدہ بہ مجلسی طرفین اداره و وارداتی قبض ایدہ جکدر .
بو رهنلرہ عدم اسلاف حائندہ بولری تہیت ایتک جمعیت اقوام مجلسنہ
حاند اولاجقدر .

مانہ : ۹۵

مہاجرتی تسہیل مقصدلہ علاقہ دار دوللر طرفین مختلط قومیسیونہ
مذکور قومیسیون طرفین تعیین ایدیلان شرائط داخلندہ آوالس اولرق
مبالغہ تخصیص ایدہ جکدر .

DEVLET ARŞIVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞIVI

- ۱۱ -

ماده : ۱۶

تورکيا و يونانستان حکومتلى اشيو معاونه نامه موجيجه اراضيلر تورک
مجبورينده بولنان اشخاصه ياييلهجق نيبيتانه و مهاجرينك عزيمت ايدم جگري
مملكتلره قللى ضمنده سرق ايديله جگري لپانلره منطبق بلجهله مسائله
اون برنجى عادهده مذکور مختلط قوميسيونله اشلاف ايدم جگريدر .

طرفين عالين طرفدين مبادلله ايديله جك اعالي به عزيمتلى ايجون تميم
ايديلن تاريخدن اول مملكتلرني ترك ايتدirmek ويا اموالني التيق آلمق ايجون
نه دوغرىدن دوغرى به و نه ده دولايسيه هيچ بر اضيق اجرا ايديله جكني
منقابلان تمهد ايدرلر . آنلك مملكتني ترك ايدن ويا ترك ايدم جك اولان
مهاجريني فوق اعاده بر وبركو ويا رسمه تابع طوتيه جقلر فده تمهد ايدرلر .
ايكنجي ماده موجيجه مبادلدن ايتينا ايديلن مناطق سکنه سکنك ، مناطق
مذکورده قلق ويا تکرار اورا به دخول ايتك حقلرله تورکيا و يونانستانده
حريلرندن وحق نصرفلرندن سربستهجه استفاده لرنيك سربسته اجرا سته
هيچ بر مانع ايقاع ايديله جگريدر . بو حکم مبادلدن ايتينا ايديله جك مناطق
مذکورده سکنه سکنه طاند امواك سربسته فراغني واشيو سکنه مياننده
تورکياي و يونانستانني ترك ايتك آرزوسنده بولنانلرک اختيارلرله عزيمتني
منع ايجوق بر سب اوله رق ايلري سوروليه جگريدر .

ماده : ۱۷

مختلط قوميسيونك عضولرنيك اجراي قمايق واداره من مصارفي
قوميسيون طرفندن تميم ايديله جك لسبتلر ده علاقه دار حكومتلر طرفندن
درعهيله بولنه جگريدر .

— ۱۲ —

ماده : ۱۸

طرفین طالبین طاقدین قانونرندہ اشبو معاوہ نامہ نیک اجرانی تائین
ایچون لازم اوله جق تصدیلان متقابلاً اجر ایلمکی آمهد ابدیلر .

ماده : ۱۹

اشبو معاوہ نامہ طرفین طالبین طاقدین نظرندہ نورکیا ایلہ عقد اوله جق
صلح معاوہ سسنده مندرج ایش کی هین حکم وقونی حاز اولاجقدر .
مذکور معاوہ نامہ ایکی طرف طاق متعاقد طرفندن تصدیقی متعاقب
درسله مرعی اولاجقدر .

تصدیقاً للمقال ، سلاجیتنامہ لریک اسوله ووافق وه متیر اولدینی متقابلاً
طائینان ، واضین امضا مرحصلر ، اشبو معاوہ نامہ بی امضا ایشلردر .
لوزانده ۳۰ کانوزان ۱۹۲۳ ده اوج لسخه اوژرینه تنظیم ایشلی
اولوب بری بوتانستان حکمرتنه وبری نورکیا بیوک هلت مجلسی حکومته
اصطلاحاً ایدیله جک و اوچنجیبسی ، نورکیا ایلہ منمقد صلح معاوہ نامہ سسنه
وضع امضا ایدن دول سائر ه بره موقق لسخسی و برملک اوژره ، فرانسه
جمهورتی خزینة اوراقته تودیح قلمه جقدر .

هصت

دوقتور رضا نور

حسن حنفی

وه نیزملوس

ققلامانوس

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

یونانستانده بولنان املاک اسلامیه به
متعلق بیاننامه

یونانستانده بولنان املاک اسلامیه یه متعلق یاننامه

حاضر اولدوقوی سلاجیتنامه لر موجیبجه حرکت ایدن زیزده واضمین امضاء
بیلده اهالی حقیقه ۳۰ کانون نانی ۱۹۲۳ تاریخنده لوزانده امضا اولنان
مقاوله نامه احکامیه اسمداف ایللمش اولان ۱۸۰۰ تشرین نانی ۱۹۱۲ تاریخندن
مقدم ، کرد آطه سده داخل اولدینی حلقه بولنان تانی ترک اجتن ویا لحد
من القدیم بولنانستان خارجده بولنش اولان اشخاص مسلمنه حقوق
ملکیترب هیچ بر حلقه ایرات ایللمه چکنی ، بولنانستان حکومتی نامنه بیان
ایدلر . اشخاص مذ کوره املاکربت سربجه تصرف اتمک حقی عفاظه
ایلمه چکلرد .

بو مسلمانلرک اموالی حقیقه صورت استثناییده اتخاذ ویا تطبیق ایلنش
اولان احکام و تدابیر دفع ایدلمه چکلرد . اشیا و اموالک وارداتی شمعی به قدر
اطله ایللمکسزین ویا لحد حکومتله علاقه داران ییننده ائسلاقات مخصوصه
موضوع تشکیل اتمکسزین بولنانستان حکومت ویا ماورینی طرفسندن اخذ
وقبض ایلنش اولدینی تقدیرده واردات یئذ کوره اصحاب املاک بیلیمه
تسلم اولنجقدر . واردات منجوت عنایه منطبق ویا لحد مطالبه ایل اشخاص
مذ کوره تک ، صورت همومیده متخذ تدابیرله غیر مسالوی بر سورنده
تطبیقدن حولانی حقوقلربتک خلاص اولدینی ادا اتملری کیمیلندن نسبت

— ۱۵ —

بالموم مطالب حقنده ملالنا کر مقاوله نامہ مدہ مذوج قومیسینوں طرفندن
قرار اہما اولنہ جقدر . مع هذا مطالب مذ کورہ تک اشبو مطالبک برکونکی
نارمخلہ معنی معاہدہ صلحہ تک موقع سرچتہ وضعندن اعتباراً آلتی آلیق
بر مدت طرفندہ درمیان ابدلش اوللری . شرطدر . مطالب مبعوث عنہا
معاہدہ مذ کورہ تک موقع سرچتہ وضعندن اعتباراً نہایت بر سنالک بر مدت
طرفندہ بر قرارہ ربط اولنہ بیلیمک ایچون قومیسینوں طرفندن مستحجلاً
تدقیق اولنہ جقدر .

یونانستان حکومتی ، سالف الذ کراشخاصک ، نیویتلرندن ناشی مالقرین
سربستجہ حق تصرفلری خصوصندہ نجات ایدہ بیلجک مشکلات قلبین
نظر اءبارہ آفرق یونلرک آرزو ایلدکلری تقدیردہ مذکلری فرایح ایتک
ایچون بالادہ مذ کور مخلط قومیسینوںک وساطت مجاملہ کاریسندن استفادہ
ایدہ جمللری قبول ایلر . شوراسی مقرردرکہ بر تقدیردہ مخلط قومیسینوںک
مداخلہ سی یونانستان حکومتی ایچون ، موضوع بحث اولان املاکک اشتراسی
حقندہ بر آونا مجبوریست استلزام ایتجہ جک وقومیسینوںک وظیفہ سی یونلرک
فرائضی نسبتہ منحصراً ایچقدر .

شوراسی مقرردرکہ ایشور سیاتنا ۱۸ ایشورین اول ۱۹۱۴ تاریخندن اول
نوریبانی ترک ایش اولان ویاخورد من القدم یورکیا خارجندہ اقامت ایلندہ
یونان روم اصحاب املاکی لہندہ معاملہ متسابہ اجراسی شرطیہ تنظیم
اولنشدور .

لوزانہ ۲۴ نوموز ۱۹۲۳ تاریخندہ تنظیم اولنشدور .

تاکلامانوس

وہ نیرہ لوس

**Rum ve Türk Ahalinin Mübadele
Vazifesiyle Mükellef Muhtelit
Komisyon**

**YUNAN VE TÜRK HALKININ
MÜBADELESİNE DAİR MUKAVELENAME
30 KANUN-İ SANİ 1923 TARİHİNDE LOZAN'DA İMZA
OLUNMUŞTUR**

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Yunan Hükümet-i Kraliyesi atideki mevaddı (aşağıdaki maddeleri) kararlaştırmıştır.

MADDE : 1

Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine (Exchange obligatoire) girişilecektir.

Bu kimselerden hiç biri, Türk hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşmeyecektir.

MADDE : 2

Birinci Maddede öngörülen mübadele:

- a. İstanbul'da oturan Rumları (İstanbul'un Rum ahalisini);
- b. Batı Trakya'da oturan Müslümanları (Batı Trakya'nın Müslüman ahalisini) kapsamayacaktır.

MADDE : 3

Karşılıklı olarak, Rum ve Türk nüfusu mübadele edilecek olan toprakları 18 Ekim 1912 tarihinden sonra bırakıp gitmiş olan Rumlar ve Müslümanlar, 1 inci Maddede öngörülen mübadelenin kapsamına girer sayılacaktır.

İşbu Sözleşmede kullanılan "göçmenler" (emigrants) terimi, 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmesi gereken ya da göç etmiş bulunan bütün gerçek ya da tüzel kişileri kapsamaktadır.

MADDE : 4

Aileleri Türk ülkesini daha önce bırakıp gitmiş olup da kendileri Türkiye’de alıkonulmuş bulunan Rum halkından vücutça sağlam erkekler, işbu Sözleşme uyarınca, Yunanistan’a gönderilecek ilk kabileyi meydana getireceklerdir.

MADDE : 5

İşbu Sözleşmenin 9 uncu ve 10 uncu maddesindeki çekinceler (ihtirazi kayıtlar) saklı kalmak üzere, işbu Sözleşme uyarınca yapılacak mübadele yüzünden, Türkiye’deki Rumların ya da Yunanistan’daki Müslümanların mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiçbir zarar verdirilmeyecektir.

MADDE : 6

Mübadele edilecek halklara mensup bir kimsenin gidişine, herhangi bir nedenle olursa olsun, hiçbir engel çıkartılmayacaktır. Bir göçmenin, kesinleşmiş bir hapis cezası bulunduğu, ya da henüz kesinleşmemiş bir cezaya çarptırıldığı, ya da kendisine karşı ceza soruşturması yürütüldüğü durumlarda, söz konusu olan göçmen, cezasını çekmek ya da yargılanmak üzere, kendisine karşı kovuşturmada bulunan ülkenin makamlarınca, gideceği ülkenin makamlarına teslim edilecektir.

MADDE : 7

Göçmenler, bırakıp gidecekleri ülkenin uyrukluğunu yitirecekler e varış ülkesinin topraklarına ayak bastıkları anda, bu ülkenin uyrukluğunu edinmiş sayılacaklardır.

İki ülkeden birini ya da ötekini daha önce bırakıp gitmiş olan ve henüz yeni bir uyrukluk edinmemiş bulunan göçmenler, bu yeni uyrukluğu, İşbu Sözleşmenin imzası tarihinde edinmiş olacaklardır.

MADDE : 8

Göçmenler, her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürmekte ya da bunları taşıttırmakta serbest olacaklar v bu yüzden kendilerinden çıkış ya da giriş yada başka herhangi bir vergi alınmayacaktır.

Bunun gibi, İşbu Sözleşme uyarınca, bağıtlı devletlerden birinin ülkesini bırakıp gidecek her topluluk (cemaat, communaute) üyesinin (camiler, tekkeler, medreseler, kiliseler, manastırlar, okullar, hastaneler, ortaklıklar, dernekler, tüzel kişiler ya da ne çeşit olursa olsun başka tesisler personelini kapsamak üzere) kendi topluluklarına ait taşınır malları yanlarında serbestçe götürmek ya da taşıtmak hakkı olacaktır.

11 inci maddede öngörülen Karma Komisyonların tavsiyesi üzerine, her iki ülke makamlarınca, taşıma işlerinde en geniş kolaylıklar sağlanacaktır.

Taşınır malların tümünü ya da bir kısmını yanlarında götüremeyecek olan göçmenler, bunları, oldukları yerde bırakabileceklerdir. Bu durumda, yerel makamlar, bırakılan taşınır malların dökümünü (envanterini) ve değerini, ilgili göçmenin gözleri önünde saptamakla görevli olacaktır. Göçmenin bırakacağı taşınır malların çizelgesini ve değerini gösteren tutanaklar dört nüsha olarak düzenlenecek ve bunlardan biri yerel makamlarca saklanacak, ikincisi, 9 uncu maddede öngörülen tasfiye işlemine esas alınmak üzere 11 inci maddede öngörülen Karma Komisyona sunulacak, üçüncü göç edilecek ülkenin Hükümetine, dördüncüsü de göçmene verilecektir.

MADDE : 9

8 inci maddede öngörülen göçmenlerin ve toplulukların kent ve köylerdeki taşınmaz mallarıyla, bu göçmenlerin ya da toplulukların bırakmış oldukları taşınır mallar, 11 inci maddede öngörülen Karma Komisyonca, aşağıdaki hükümler uyarınca tasfiye edilecektir.

Zorunlu mübadele uygulanacak bölgelerde bulunan ve mübadele uygulanmayacak bir bölgede yerleşmiş toplulukların din yada hayır kurumlarına ait olan mallar da, aynı şartlar içinde, tasfiye edilecektir.

MADDE : 10

Bağıtlı Tarafların ülkelerini daha önceden bırakıp gitmiş olan ve işbu Sözleşmenin 3 üncü maddesi uyarınca nüfus (halkların) mübadelesinin kapsamına girer sayılan kimselere ait taşınır ya da taşınmaz malların tasfiyesi, 9 uncu madde uyarınca, Türkiye ile Yunanistan'da 18 Ekim 1912 tarihinden bu yana yürürlüğe konmuş kanunlarla her çeşit yönetmeliklere (tüzüklere) göre ya da başka herhangi bir zoralm (müsadere), zorunlu satış, vb. gibi işbu mallar üzerindeki mülkiyet hakkını herhangi bir yoldan kısıtlayıcı nitelikte hiçbir tedbire konu olmaksızın yürütülecektir. İşbu madde ile

9 uncu maddede öngörülen mallar, bu çeşit bir tedbire konu olursa, bu mallara 11 inci maddede öngörülen Komisyonca, bu tedbirler uygulanmamışçasına, değer biçilecektir.

Kamulaştırılmış mallara gelence, Karma Komisyon, her iki ülkede mübadele kapsamına girecek kimselere ait olup da, mübadele uygulanacak topraklarda bulunan ve 18 Ekim 1912 den sonra kamulaştırılmış olan bu mallara yeniden değer biçecektir. Komisyon, bir zarar verilmiş olduğunu görürse, bu zararı mal sahiplerinin yararına onaracak bir zarar-giderim (tazminat) saptayacaktır. Bu zarar-giderim tutarı, mal sahiplerinin alacak hesabına ve kamulaştırılan ülke Hükümetinin borç hesabına geçirilecektir.

8 inci ve 9 uncu maddelerde göz önünde tutulan kimseler, şu ya da bu yoldan yararlanmadan yoksun bırakıldıkları malların gelirlerini elde edememişlerse, bu gelirlerin tutarlarının kendilerine gere verilmesi, savaş öncesi ortalama gelir esas alınarak ve Karma Komisyonca saptanacak yol e yöntemler uyarınca, sağlanacaktır.

Yunanistan'daki Vakıf mallarının ve bunlardan doğan hak ve çıkarların ve Türkiye'de Rumlara ait benzer tesislerin tasfiyesine girişirken, 11 inci madde de öngörülen Karma Komisyon, bu tesislerin ve bunlarla ilgili bulunan özel kişilerin haklarını ve çıkarlarını tam olarak korumak amacıyla, daha önce yapılmış Andlaşmalarda kabul edilmiş ilkelerden esinlenecektir.

11 inci maddede öngörülen Karma Komisyon, bu hükümleri uygulamakla görevli olacaktır.

MADDE . 11

İşbu Sözleşmenin yürürlüğe girişinden başlayarak bir aylık bir süre içinde Bağlılık yüksek Tarafların her birinden dört ve 1914-1918 savaşına katılmamış Devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti Meclisince seçilecek üç üyeden oluşan ve Türkiye'de ya da Yunanistan'da toplanacak olan bir Karma Komisyon kurulacaktır. Komisyonun Başkanlığını, tarafsız üç üyeden her biri sıra ile yapacaktır.

Karma Komisyon, gerekli göreceği yerlerde, bir Türk ve bir Yunanlı üye ile, Karma Komisyonca atanacak tarafsız bir Başkandan oluşacak ve Karma Komisyonca

bağlı olarak çalışacak alt-komisyonlar kurmaya yetkili olacaktır. Karma Komisyon, alt-komisyonlara verilecek yetkileri kendisi saptayacaktır.

MADDE : 12

Karma Komisyon, işbu Sözleşmede öngörülen göçü denetlemek ve kolaylaştırmak ve 8 inci madde ile 9 uncu maddede öngörülen taşınır ve taşınmaz malların tasfiyesine girişmekle yetkili olacaktır.

Karma Komisyon, göçün ve yukarıda belirtilen tasfiyenin yol ve yöntemlerini saptayacaktır.

Karma Komisyon, genel olarak, işbu Sözleşmenin uygulanmasında gerekli göreceği tedbirleri almağa ve bu Sözleşme yüzünden ortaya çıkabilecek bütün sorunları karara bağlamaya tam yetkili olacaktır.

Karma Komisyon kararları oy çokluğu ile alınacaktır.

Tasfiye edilecek mallara, haklara ve çıkarlara ilişkin bütün itirazlar Karma Komisyonca kesin olarak karara bağlanacaktır.

MADDE : 13

Karma Komisyon, ilgilileri dinledikten ya da dinlemeğe gereği gibi çağırdıktan sonra, işbu Sözleşme uyarınca tasfiye edilmesi gereken taşınmaz mallara değer biçme işlemine girişmek için tam yetkili olacaktır.

Tasfiye olunacak mallara değer biçilmesinde, bunların altın para ile olan değeri esas alınacaktır.

MADDE : 14

Komisyon, ilgili mal sahibine, elinden alınan ve bulunduğu ülkenin Hükümeti emrinde kalacak olan mallardan dolayı borçlu kalınan para tutarını belirten bir bildiri belgesi verecektir.

Bu bildiri belgeleri esas alınarak borçlu kalınan para tutarları, tasfiyenin yapılacağı ülke Hükümetinin, göçmenin mensup olduğu Hükümete karşı bir borcu olacaktır. Göçmenin, ilke olarak, göç ettiği ülkede, kendisine borçlu bulunan paraların

karşılığında, ayrıldığı ülkede bırakmış olacağı mallarla aynı değer ve aynı nitelikte, mal alması gerekecektir.

Yukarıda belirtilen biçimde bildiri belgeleri esasından, her iki Hükümetçe ödenmesi gereken paraların hesabı, her altı ayda bir çıkartılacaktır.

Tasfiye işlemi tamamlandığı zaman, karşılıklı borçlar birbirine eşit çıkarsa, bununla ilgili hesaplar denkleştirilmiş (takas ve mahsup edilmiş) olacaktır. Bu denkleştirme işleminden sonra, Hükümetlerden biri ötekine borçlu kalırsa, bu borç peşin para ile ödenecektir. Borçlu Hükümet, bu ödeme işine süre tanınmasını isterse, yıllık en çok üç taksitte ödenmek şartıyla, Komisyon bu süreyi ona tanıyabilecektir. Komisyon, bu süre içinde ödenmesi gereken faizleri de saptayacaktır.

Ödenecek para oldukça önemli ise ve daha uzun sürelerin tanınmasına gerektirmekteyse, borçlu Hükümet, borçlu olduğu paranın yüzde yirmisine kadar Karma Komisyonca saptanacak bir parayı peşin olarak ödeyecek, geri kalan borç için de, Karma Komisyonca saptanacak oranda faizli ve yirmi yıllık bir süre içinde anaparaya çevrilebilecek (amortise edilecek) borçlanma bonoları (istikraz tahvilleri) çıkarabilecektir. Borçlu Hükümet, bu borç için, Komisyonca kabul edilecek sağlancalar (rehinler) gösterecektir. Bu sağlancalar, Yunanistan'da Uluslar arası Komisyonca, İstanbul'da Devlet Borcu (Düyun-u Umumiye) Meclisince yönetilecek ve gelirleri toplanacaktır. Bu sağlancalar konusunda anlaşmaya varılamazsa, Milletler Cemiyeti Meclisi bunları saptamaya yetkili olacaktır.

MADDE : 15

Göçü kolaylaştırmak amacıyla, ilgili Devletlerce, Karma Komisyonun saptayacağı şartlarla, Komisyona öndelik (avans) olarak ödemedede bulunacaktır.

MADDE : 16

Türkiye ve Yunanistan Hükümetleri, işbu Sözleşme uyarınca, ülkelerini bırakıp gidecek olan kimselere yapılacak bildirimlerle, bu kimselerin varış ülkesine taşınmak üzere yönelecekleri limanlara ilişkin bütün sorunlar üzerinde, 11 inci maddede öngörülen Karma Komisyonla anlaşmaya varacaklardır.

Bağıtlı Taraflar, mübadele edilecek halklara, gidişleri için konmuş tarihten önce yurtlarını bırakıp gitmelerine yol açacak, yada mallarını ellerinden çıkartmak üzere doğrudan ya da dolaylı hiçbir baskıda bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler.

Bağıtlı Taraflar, ülkeyi bırakıp giden yada gidecek olan göçmenleri hiçbir vergiye yada olağanüstü bir resme bağlamamayı yükümlenirler. 2 inci madde uyarınca mübadele dışı bırakılacak bölgelerde oturanların, bu bölgelerde kalmak yada oralara yeniden dönmek haklarıyla, Türkiye ve Yunanistan'da özgürlüklerinden ve mülkiyet haklarından serbestçe yararlanmalarına hiçbir engel çıkartılmayacaktır. Bu hüküm, mübadele dışı bırakılacak söz konusu bölgelerde oturanların mallarını başkalarına geçirmelerine ve bu kimselerden Türkiye'yi yada Yunanistan'ı kendi istekleriyle bırakıp gitmek isteyenlerin gidişine engel olma vesilesi olarak öne sürülmeyecektir.

MADDE : 17

Karma Komisyon çalışmaları ve işlerin yürütülmesi için gerekli giderler, Komisyonca saptanacak oranlar içinde, ilgili Hükümetlerce karşılanacaktır.

MADDE : 18

Bağıtlı Taraflar, işbu Sözleşmenin uygulanmasını sağlamak üzere, yasalarında gerekli değişiklikleri yapmağı yükümlenirler.

MADDE : 19

İşbu Sözleşme, Bağıtlı Yüksek Taraflar bakımından, Türkiye ile yapılacak Barış Andlaşmasının bir parçasıymış gibi, aynı güç ve aynı değerde sayılacaktır. İşbu Sözleşme, söz konusu Antlaşmanın Bağıtlı Yüksek Taraflardan her ikisince onaylanmasından hemen sonra yürürlüğe girecektir.

Bu hükümlere olan inançla, yetki belgelerinin, karşılıklı olarak, usulüne uygun olduğu görülmüş ve aşağıda imzaları bulunan Tam yetkili Temsilciler, işbu Sözleşmeyi imzalamışlardır.

LAUSANNE'da, otuz Ocak bin dokuz yüz yirmi üç tarihinde, üç nüsha olarak düzenlenmiştir. Bu nüshalardan bir Yunanistan Hükümetine, biri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine verilecek, üçüncüsü de doğruluğu onaylanmış birer örneğini, Türkiye ile yapılmış Barış Andlaşmasını imzalayan Devletlere yollayacak olan, Fransa Cumhuriyeti Hükümetine, bu Devletin arşivlerine konulmak üzere, teslim edilecektir.

Venizelos

Kaklamanos

İsmet

Doktor Rıza Nur

Hasan Hüsnü

YUNANİSTAN'DA BULUNAN EMLÂK-I İSLÂMİYYEYE MÜTE'ALLİK BEYÂNNÂME

Hâ'iz oldukları selâhiyetler mîcibince hareket eden zîrde vaz'ın-i imzâ (aşağıda imzası olanların), mübâdele-i ahâlî hakkında 30 Kânûn-ı sâni 1923 târîhinde Lozan'da imzâ olunan mükâvelenâme ahkâmıyla istihdâf edilmiş (hedeflenmiş) olan ve 18. Teşrîn-i sâni 1912 tarihinden mukaddem (önce), Girid Adası da dâhil olduğu halde, Yunanistan'ı terk etmiş veyâhûd mine'i-kadîm (eskiden) Yunanistan hâricinde bulunmuş olan eşhâs-ı Müslimenin hukûk-ı mülkiyetlerine hiçbir hâlel îrâs edilmeyeceğini, Yunanistan hükûmeti nâmına beyân ederler. Eşhâs-ı mezkûre emlâklerine serbestçe tasarruf etmek hakkını muhâfaza edeceklerdir.

Bu Müslümânların emvâli hakkında sûret-i istisnâ'iyede ittihâz veyâ tatbîk edilmiş olan ahkâm ve tedâbir ref'edilecektir. İşbu emvâlin veridâtı (gelirleri) şimdiye kadar i'ade edilmeksizin veyâhûd hükûmetle alâkadârân beyninde (arasında) i'tilâfât-ı mahsusâyâ (özel uyuşmalara) mevzu'teşkil etmeksizin Yunanistan Hükûmet veyâ me'mûrîni tarafından ahz ve kabz edilmiş olduğu takdîrde vâridât-ı mezkûre ashâb-ı emlâte'allik (bahsi geçen gelirlerle ilgili) bi'l-cümle metâlib (istekler) ile eşhâs-ı mezkûrenin, sûret-i umûmiye de müttehaz tedâbirin (genel olarak alınan tedbirlerin) gayrı-ı müsâvi (eşit olmayan) bir sûrette tatbîkinden dolayı hukûklarının haleldâr olduğunu (zarar gördüğünü) iddi'a etmeleri keyfiyetinden münba'is (ileri gelen) bil'-umûm metâlib (bütün talepleri) hakkında mâruz-zikr (zikredilen) mukâvelenâmede münderic (belirtilen) komisyon tarafından karâr i'tâ olunacaktır. Ma'a-hazâ (bununla beraber) metâlib-i mezkûrenin işbu metâlibin bugünkü mümzi (imzalı) mu'âhede-i sulhiyenin mevkî-i mer'iyete vaz'ından (yürürlüğe konulmasından) i'tibâren altı aylık bir müddet zarfında der-meyân edilmiş (ortaya konulmuş) olmaları şartdır. Metâlib-i mebhûsun anhâ mu'âhede-i mezkûrenin mevkî-i mer'iyete vaz'ından i'tibâren nihâyet bir senelik bir müddet zarfında bir karâra rabt olunabilmek (bağlanabilmek) için komisyon tarafından müsta'cilen (çok acele) tedkik olunacaktır.

Yunanistan hükûmeti, sâlifüz-zikr eşhâsın (zikredilmiş olan şahısların), gaybûbetlerinden nâşî (kaybolmalarından dolayı) mallarına serbestçe hakk-ı tasarrufları husûsunda tahaddüs edebilecek (olunabilecek) müşkîlât-ı fi'iliyeyi nazar-ı itibâra alarak bunları arzû eyledikleri takdîrde mülklerini ferâh etmek için bâlâda mezkûr muhtelit komisyonun vesâtet-i mücâmelekârîsinden (iyi muamelesinden) istifade edebilmelerini

kabûl eyler. Şurası mukarrerdir ki, bu takdîrde muhtelit komisyonun müdahâlesi Yunanistan Hükümeti İçün, mevzu-ı bahs olan emlâkın iştirâsı hakkında bir günâ mecbûriyet istilzâm etmeyecek (gerektirmeyecek) ve komisyonun vazîfesi bunların ferâğını teshîle (bir malın sahip olma hakkını başkasına terk etmekte kolaylık sağlamaya) münhasır olacaktır.

Şurası mukarrerdir ki, işbu beyânnâme 18 Teşrîn-i evvel 1912 târîhinden evvel Türkiye'yi terk etmiş olan veyâhûd mine'i-kadîm Türkiye hâricinde ikâmet eylemekte bulunan Rum ashâb-ı emlâki lehinde mu'âmele-i mütekâbile icrâsı şartıyla tanzim olunmuştur.

Lozan'da 24 Temmuz 1923 târihinde tanzîm olunmuştur.

Kaklamanos

Venizelos

Belge Ek: *Vakit* 30 Kanunusani 1924; Mübadele Sözleşmesi ile ilgili Gazete
kupürü. “Lozan’da İmzalanan İki Mukavelenâme”

قید و سررسید
شماره 37819

(1) -
اخطار

اصحاب مزارعتك با قش و با مالکین برائتہ اعلیٰ ایتامہ سی و منس
حالت کیسے برسرین موجب اولہ چی اشطار اولہ نور

تصفیہ طلبنامہ سی

ورود واضح الامتثال سے ۳۰ مارچ ۱۹۶۳ کو عمل میں لایا گیا۔ مقررہ مبالغہ کی تصدیق و تصدیق کے لئے
خطاب مبالغہ قومیسوی مقررہ مبالغہ برائے صورتہ کد بہ ایلکسی رسا ایلوم

مستندینک ہوئی
(1)

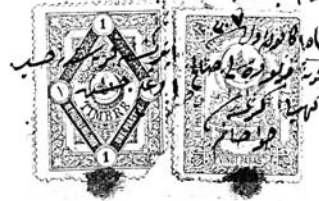
ہمد و کمالیہ منوانہ حیدر آباد		ام و بدینک اس
لوہی	سولہ	مکلی
قشہ ہا مارچ	قشہ	
شہری	قشہ	
قشہ	قشہ	لوہ ساکن پوٹوئی حال
قشہ	قشہ	
قشہ	قشہ	
قشہ		قشہ

Belge Ek: 2 ; Mübadele Mukavelenâmesine gereğince Mübadil göçmenlere ait mal beyanını kapsayan “Tasfiye Talepnâmesi” ; (Kaynak; Avukat Hüseyin Sıragezen)

4

ایزبیشه قریب سده صالح کلهبا حسنات اوچ کوزه اولمیشله ایلداری
 ونجینا اوچ اولت اوغزدرس طرف حسه و صبه
 اقبدر و جو باندر و بولون نجینا اولت
 دروغ عثمانی
 باکدر بولون نجینا
 ۱۶۹۰

بادون نرقیم سنه اولدرکه
 بالادرم عذره الحورده معرف بولون نجینا اوچ کوزه اولمیشله ایلداری اوغزدرس کورده حسن رضا مله طابین بولون نجینا
 قریب سده حسه و صبه قریب سده بالادرم عذره الحورده معرف بولون نجینا اوچ کوزه اولمیشله ایلداری اوغزدرس کورده حسن رضا مله طابین بولون نجینا
 اقبدر و جو باندر و بولون نجینا اولت
 دروغ عثمانی
 باکدر بولون نجینا
 ۱۶۹۰

بالادرم عذره الحورده معرف بولون نجینا اوچ کوزه اولمیشله ایلداری اوغزدرس کورده حسن رضا مله طابین بولون نجینا
 قریب سده حسه و صبه قریب سده بالادرم عذره الحورده معرف بولون نجینا اوچ کوزه اولمیشله ایلداری اوغزدرس کورده حسن رضا مله طابین بولون نجینا
 اقبدر و جو باندر و بولون نجینا اولت
 دروغ عثمانی
 باکدر بولون نجینا
 ۱۶۹۰

Belge Ek 3:

**Kaynak: Mübadil göçmenlerden Kırçasalih Nahiyesinden Mehmet Drama'da
 alınan belge**

(Mübadil göçmenlerinin getirmiş olduğu belgeler)

Drama Kazasına bağlı İzbišta Karye'sinden "Salih Kâhya Hüseyin'in, üç göz odası ile ambarlarını hüsnü rıza ile İzbišta Karyesi'nden Hasan ve Hüseyin efendilere 20 altın karşılığında verdiği" ni, "Muhtar-ı evvel Karyeyi İzbišta" ve "İmamı Karyeyi İzbišta" mühürleri ile belirten senet örneği. 15 Kanunuevvel

307 / 1891

۲۰

ایضاحات واپس وضعیتی ۲۰/۴/۶

کیردیکی آدمی سولانک انشا	ایضاحات (توضیحات)	ایضاحات باز معائنات	ایضاحات باز معائنات	ایضاحات باز معائنات	ایضاحات باز معائنات
۲۷۹ ۲۷۵ ۲۷۸	ازیر منطقه استانبول ملکوت	ازیر ازیر ازیر	ازیر ازیر ازیر	ازیر ازیر ازیر	ازیر ازیر ازیر

ایضاحات

ایضاحات باز معائنات	ایضاحات باز معائنات	ایضاحات باز معائنات	ایضاحات باز معائنات	ایضاحات باز معائنات	ایضاحات باز معائنات
۲۷۹ ۲۷۵ ۲۷۸	ازیر منطقه استانبول ملکوت	ازیر ازیر ازیر	ازیر ازیر ازیر	ازیر ازیر ازیر	ازیر ازیر ازیر

272 14 76 28 16

۱۳۰
۶۰/۴/۶
واپس وضعیت

ایضا حاکمات	کیردیگی بشمیر سولاد، ایشیا	ایرکان (مصلحت)	ایخراج اسکله سیف تاریخ مؤاشلای	ایرکان اسکله سیف تاریخ مؤاشلای	واپس فایضای اجرت	ردیف
ایضا حاکمات	کیردیگی	ایرکان (مصلحت)	ایخراج اسکله سیف	ایرکان اسکله سیف	واپس	۱
	بشمیر سولاد، ایشیا	تاریخ مؤاشلای	تاریخ مؤاشلای	تاریخ مؤاشلای	تاریخ مؤاشلای	۲
						۳
						۴
						۵
						۶
						۷
						۸
						۹
						۱۰
						۱۱
						۱۲
						۱۳
						۱۴
						۱۵
						۱۶
						۱۷
						۱۸
						۱۹
						۲۰
						۲۱
						۲۲
						۲۳
						۲۴
						۲۵

تولید و بهای تولید زیاد و کم. بجز این در این بخش نماند. این بخش سلفی، این بخش سلفی قانده آلر بندر.
 ملسونه خلدی در ملسونه کدار تولد کیده چک و افلا و اسکله سیف و این بود کیزده آلر بندر. اولی در اولی در اولی

DEVLET ARSIVLERI GENEL MUDURLUĞU
SUNULUŞ YERİ

ایضا حاکمات، اولی اسکله سیف و این بود کیزده آلر بندر. اولی در اولی در اولی
 کیزده آلر بندر، اولی اسکله سیف و این بود کیزده آلر بندر. اولی در اولی در اولی
 کیزده آلر بندر، اولی اسکله سیف و این بود کیزده آلر بندر. اولی در اولی در اولی

272 14 76 28 16

VAPUR VAZİYETİ 6 / 2 / 40

Sıra No.	Vapurun		İrka b İskelesi		İhrac İskelesi		İskan Mıntıkası	Getirdiği			İzahat
	Kabiliyeti	İsmi	İsmi	Tarih-i Muvasaleti	İsmi	Tarih-i Muvasaleti		Eşhas	Hayvanat	Eşya	
	A	Elimizdeki	Vapurlar								
1	900	Arslan	Selanik		Fethiye		İzmir – Menteşe				
2	1450	Rize	“		“		“ “				4 – 5/2/40 Gecesi Çeşme’den Selanik’e hareket etti.
3	1450	Sulh	“	4/2/40	İzmid		Bilecik				
4	900	Antalya	“		Antalya		Antalya				7/2/40’da hareket edecek
5	900	Kartal	“		İzmit		Bilecik				8/2/40’da Selanik’e hareket edecek.
6	700	Turan	“		İzmir		İzmir				Timur Yusuf İrkabdadır
1	4000	Akdeniz	Kavala		Bandırma İzmid		Karesi – İzmid				6/2/40’da hareket edecektir.
2	1500	Ümid	“		İzmid		İzmid				6/2/40 Akşamı Kavala’ya 300 çadırla hareket edecektir.
1	3100	Sakarya	Kandiye		Mersin		Adana				

VAPUR VAZİYETİ 6 / 2 / 40

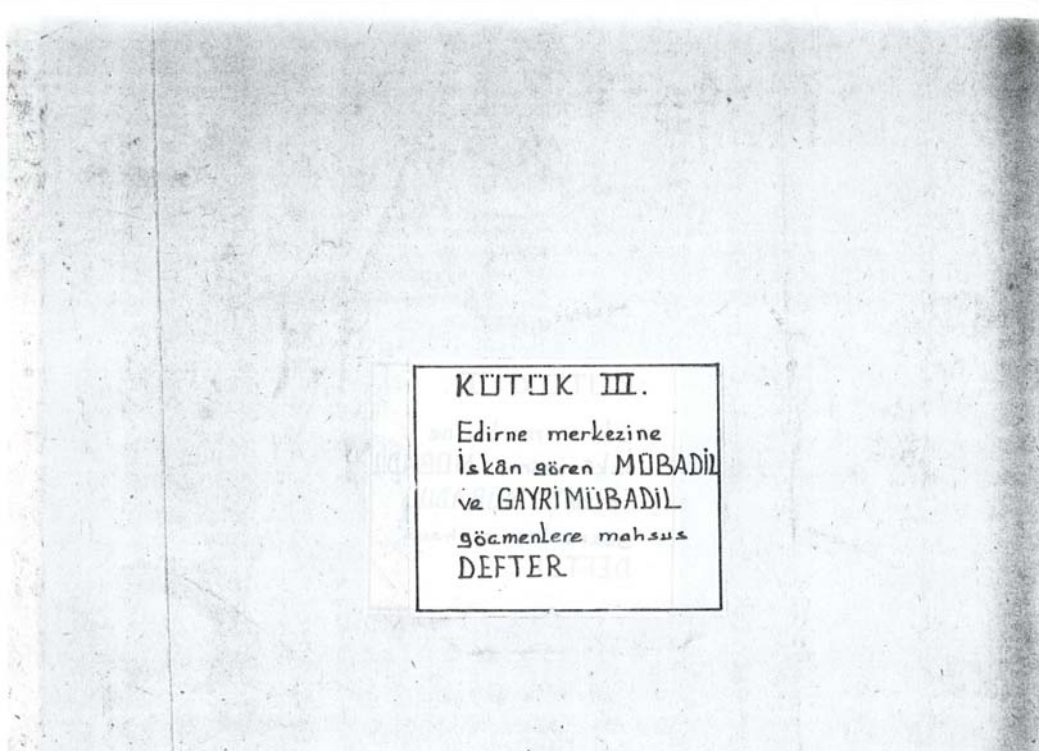
Sıra No.	Vapurun		İrkab İskelesi		İhrac İskelesi		İskan Mıntıkası	Getirdiği			İzahat
	Kabiliyeti	İsmi	İsmi	Tarih-i Muvasaleti	İsmi	Tarih-i Muvasaleti		Eşhas	Hayvanat	Eşya	
	C	Elimizdeki	Vapurlar								
1	4000	Akdeniz									Kavala'ya 3 sefer için tertibat verilmiştir. Birinci sefer, Dördüncü-Beşinci kafileleri ikinci sefer sekizinci, üçüncü sefer, dokuzuncu kafilayı alacaktır.
2	3100	Sakarya									
3	2500	İnönü									28/1/40'da Trabzon'da postadır emrinize verilecektir.
4	2300	Giresun									Samsun'da tahliyeden sonra tekrar Kavala'ya gidecek ve ihrac iskelesi Samsun veyahut Trabzon olacaktır. Emir kati verilmemiştir.
5	1500	Ümit									5/2/40'ta tamirden çıkmıştır.
6	1500	Ankara									28/1/40'ta kendi hesabına Antalya'dadır.
7	1450	Rize									
8	1450	Sulh									
9	1350	Türkiye									İzmid sahilinde ihrac iskelesi verilirse 7/2/4'ta Girit'e emre amadedir.
10	1200	Bahri Cedid									28/1/40'da itibaren iki aylık tamiri vardır.
11	1200	Antalya									Yalnız bir defa'ya mahsus olarak Selanik seferine tahsis edilmiştir.
12	1200	Trabzon									6/2/40'da kömür için Zonguldak'tadır.
13	900	Kartal									
14	900	Arslan									Kabiliyeti az takdir edildiğinden yalnız bu defa'ya mahsus olarak Selanik için verilmiştir.
15		Mesudiye									Kırkzade'nin takriben 20/2/40'da emrimize verilecektir.

SELANİK KAVALA GİRİT İRKAB İSKELESİNİN MUHACİR VAZİYETİ
6/2/340

Kafile No	İskelenin İsmi	Tarih	İrkaba hazır olan				Tahsis edilen vapurlar			İhrac iskeleleri			İzahat
			İnsan	B Hayvan	K Hayvan	Eşhas	1	2	3	1	2	3	
1	Selanik	23/1/40	2570				Arslan	Rize		Fethiye	Fethiye	
2	“	24 “	2904				Sulh	Kartal		İzmit	İzmit		İpekçiler
3	“	25 “	900				Antalya			Antalya			Çiftçiler
4	“	27 “	41	20	900		Turan			İzmir			Çobanlar
4	Kavala	26/1/40	1427	421	1000		Akdeniz			İzmit			
5	“	27/1/40	744	398	3732		Akdeniz			Bandırma			
6	“	2/2/40	909	286	2962		Ümit			İzmit			
7	“	5/2/40	938	460	1315		Ankara					
8	“	8/2/40	400		20000		Akdeniz			Mudanya			
9	“	01/2/40	3817	1957	1569		Akdeniz			Samsun			
1	Kandiye	21/1/40	3600				Sakarya			Mersin			
2	18/1/40	2400										
3	“ - “	25/1/40	4200										

6/2/340 ŞİMENDÜFER VAZİYETİ

Kafile No	Memleketleri	İrkab İstasyonu		İhraç İstasyonu		İskan Mıntıkası	Getirdiği				İzahat
		İsmi	Tarih Hareketi	İsmi	Tarih-i Muvasaleti		Eşhas	Büyük Hayvan	Küçük Hayvan	Eşya	
	Kanuni Sani ayı zarfında gelenlerin mecmu-ı						3013	184	1800		
1	Drama Havalesi	Drama	4/2/40	Uzunköprü	5/2/40	Samsun	12				
2	Drama'nın Lice Karyesi	"	4/2/40	"	5/2/40	Trakya	9		933		

**Belge Ek:5, Mübadil Göçmenlerin Edirne Köy Hizmetleri Arşivi'nde
tutulmuş kayıt defterleri**

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

1
4

تورکیا بویوک ملت مجلسی
اجرا وکیللری هیئتی ریاستی
قلم مخصوص مدیری
عدد:

۲۸/۹/۵۰ همدان

عزیز باش هفتون کوروش عام اسم هفت بیزیم بئردی عیاق
ایروم قلم ایی نسه بیزیم ۱۱۴ و نسه نده لار بیزیم
قلم ایی اتق
م. م. م.
بیزیم ۱۱۴

جواباً بیزیم ۱۱۴ : جواب اولدیی محرزاتک ندرج نومره نسهک ذوبور دیا بیزیم

Belge Ek. 7; Mustafa Kemal Paşa'nın İslam Aleminden Mübadil
Göçmenler için Yardım Talebi Beyannamesi

1/4

تورکيا پوڤوک ملت مجلسی
اجرا و کيلری هیئتی رؤسای
علم خصوصی مدیریت

۲۰۱۹/۹/۲۵ هودا کهنه

عزیزه بنت حفصه لوزه علم نامه غصه بزور بتدی بی قطع
ایچیم کور ایوبه کهنه برنه ۲۰۱۹ دت تازده کار لوزه کهنه
تلا ایسم اتم

۲۰۱۹

۲۰۱۹

جولای ۲۰۱۹ دت ایچیم کور ایوبه کهنه برنه ۲۰۱۹ دت تازده کار لوزه کهنه
۲۰۱۹

Türkiye Büyük Millet Meclisi
İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti
Kalemi Mahsusu Müdüriyeti
Aded

60

2900

Hilâli Ahmer Cemiyeti Âliyesine

29/9/25

Gazi Paşa Hazretleri tarafından Alem-i İslam'a hitaben yazılan beyannameyi aynen takdim ediyorum. Hemen icabına tevessül buyrulmasını rica eder ve teşebbüsâtında mazhar-ı muvaffakiyet olmanızı teferrî ederim efendim.

Yazıldı / Fi 25

İslâm Alemine Beyanname

Türk Milleti Allah'ın inayetine güvenerek hayatını kurtarmaya, yaşamak hakkına malik olduğunu Dünyaya göstermeye azmettiği gün, biliyorsunuz ki bütün vesaitten mahrum yalnız iman ve aşk-ı istiklâl kuvvetine malik idi. Türkler bu sayede istihsal ettikleri zaferle mucaheresini tetvic ederken alem-i islâmın pek ulvi bir alaka ile mütehasıs olduklarını şükranla görmüş ve bunu daima hissine yad etmekte bulunmuştur. İşte bu alakaya istinaden şimdi de bütün din kardeşlerimize de yine kendi kardeşleri için şefkât ve merhamet rica ve tevasutunda bulunacağım. Türk Milleti zafere kavuştu. Fakat el yevm muazzam bir iş karşısındadır.

Yunan idaresi altındaki dindaşlarımızın mübadelesi ve Türk toprağında iskânları: Bu kardeşlerimiz bu gün Yunan zumlû altında inliyor bütün gün muhtelif mahallerden gelen feryatnâme her Müslüman kalbini rikkate getirecek her Müslüman'ı ağlatacak derecede acıklıdır. Bunların biran evvel kurtarılmaları her şeyden evvel bir vecibe-i diniye olmuştur. Bizler gibi birer yuva sahibi olan ve yekünü altıyüzbini geçen bu kardeşlerimizi Türk toprağına kavuşturmak sefaletlerine hatime verilmek pek büyük bir iştir.

Kardeşler Türk Milleti ne kadar vesait malik olursa olsun bu vesait yine kâfi değildir. Harb esnasında Yunanilerin ayak bastıkları Anadolu mamuresi bugün birer virane olmuştur.

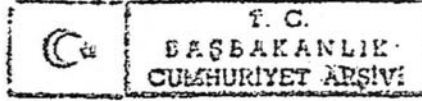
Yunan hırsına, cinayetine kurban giden Kardeşlerin toprakları da harabeye dönmüştür. İşte kardeşler! Bu yerleri imâr etmekle düçar oldukları mahrumiyet ve sefaletlerden bir dakika evvel halası idilmeleri lazım gelen Yunan idaresindeki Müslümanları buralarda iskânı altıyüzbini kişiye ekmek vermeye, meva bulmaya çalışan Türkler, kardeşlerinin sefaletten telef olmamaları için alem-i İslâmın mürvetini müracaat ediyor.

Dindaşlık rabita-i kudsiyesinin feyyaz-ı tecelliyatına ümid var ve müntezar bu zavallı kardeşlerimiz için müşterek bir hayır ve şefkât müessesesi olan Hilâl-i Ahmer'in vaki olacak teşebbüsüne bütün alem-i İslâmın seve seve ve kemal-i iftaharla zahir olacağından şüphem yoktur. Hilâl-i Ahmer bu dini vazifesinde de muvaffak olması için alem-i İslâmın arzına ihtiyaç ediyor.

*** Yan not: *Yapacağımız en ufak bir muavenetin birkaç Müslüman ailesinin hayatını kurtaracağını düşününüz.***

مجلس شورای ملی
کتابخانه

استانبول مرکزی کاشیکیان خان بکنجی قان

باسمہ و کلمہ صلیبہ

۶۵۷

محرم اقدم حقیری

بویون مقدس اردوون مظفر علی سوزگور اصفالانان لوزان معاهده سنک مبارک اهدی
استاد قاضی برسنه دیزی معادوب پانچہر طرفہ حقیرن در بہد و کورہ کی خدمت میں عرض بردارو درست
د نام اول و تہنہ ایڑستی . بویوزدہ دن مبارک و کورہ غیر بار و غیر بزر جیہر حرارہ اولیٰ صہ
مقامت و ملاکت تجرب و سزہ قلمبر . آرقہ منہ تہنہ بولہنسا و عقیدہ بخت و بر ملازمتی حس
ایدرن استنبول روکونہ مقابہ باکی باجمہر قرار و برہ مدد کی حقیری آنا و صلہ با ای بارزہ مظہر
یا شاہان بوز بیچارہ مبارک نامہ بر عقیدت قرآنہ مذکور اولی بونو خبر نہ تریدن ایدر و حرا تہ انصبتوز

۷۰ قافله اول - ۷۰

قدم حقیری

باسمہ و کلمہ
۶۵۷

ادرا نہ - سنہ ۱۳۲۱ - ۲۱

Mübadele Cemiyeti Merkez-i Umumisi

Aded

652

Başvekâlet-i Celileye ye

Muhterem

Efendim

Hazretleri

Büyük Mukaddes Ordumuzun muzaffer şanlı süngüleriyle imzalanan Lozan Muahedesi'nin Mübadele-i Ahali İtlafnamesi bir seneden beri mağlub Yunanlılar tarafından hükümetimizin derin sure gelmiş hüsnüniyetlerine rağmen bir dürlü derstviyam olarak tadbik edilmiştir. Bu yüzden gerek mübadil ve gerek gayri mübadil ırkdaşlarımız sayısız zararlara uğramış sefalet ve felâket içerisinde kalmışlardır. Artık milletdaşlarını bu tahammülatına bir nihayet vermek lüzumunu hisederek İstanbul Rumlarına mukabele-i bil misil yapmaya karar viren sevgili hükümetimizi anavatanın yaralı bağında muzdarip yaşayan yüz binlerce mübadil namına bu hakperest kararından dolayı bütün kalbimizle tebrik eder ve hararetle alkışlarız.
Efendim Hazretleri. 30 Kanunusâni 340

Kâtib-i Umum
i
MÜHÜR

(Mübadele Cemiyeti Merkez-i Umumisi İstanbul 1329)

Başvekâlet

2

11

تقدیر بر بوط نوردی مردود C نوردی

تورکیا توتونلری اداره انحصاریسی

۱۹۲۶ سنه سی محصولی ایچون

زراعت رخصتنامه سی

دفعه نوردی ۲۸ درون نوردی ۲

سجده سی

زراعت کی *دراختی و سجد*

نارونک برقی قضا قریه *صاف*

نارونک ساحه سی *میتة لک* ایکی درون ایکی اولک

نارونک *قلم کریمه*

جدودی *هیه عایه دادید فانه*

نوردی *فانه*

صاحب دیار ساجری *ص*

اسپورتون زراعتی رخصتنامه سی زاعنده

نک *۲* *۱۹۲۶* *۲* *۱*

اعطا قلدی

Belge Ek: 11; Gelen Mübadillerin (Edirne Zaluf Karyesi) tütün yetiştirdiğini gösteren Belge,(Kaynak,Kırcasalih Nahiyesi Mübadil Mehmet Drama' dan alınan belge)

“Türkiye Tütünleri İdare-i İnhisariyesi
1926 senesi mahsulü için”

Türkiye Cumhuriyeti
Başvekil
Kalem-i Mahsusu Müdüriyeti
aded
744

Kararnâme

Papa Eftim Efendi'nin hareket-i muayenin ibtasından beri Türkiye davasıyla alakadar görünümü, patrikhane ile arasında ki vaziyet nazar-i itibare alındığı takdirde efrad ailesi mübadeleye tabi olması, düçar-ı felaket olacağı muhakkak bulunduğundan bu hususta bir karar ittihazı talebini havi Dahiliye Vekâlet-i Celilesinin 20/8340 tarih ve emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 3798 numaralı tezkiresi üzerine mûmâ-ileyh Papa Eftim Efendi ve ailesinin İstanbul'da yerleşmesine müsaade itası icra vekilleri heyetinin 2/8/340 tarihli içtimamında karargir olmuştur.

3/8/340

Türkiye Reis-i Cumhuru
Gazi

Maarif Vekili Maliye Vekili Dahiliye Vekâleti Vekili Adliye Vekili Müdafaa Vekili Başvekil ve Hariciye Vekili

Mübadele İmar ve İskân Vekili Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Ticaret Vekili Ziraat Vekili Nafie Vekili

فساد اوچاغی حالا توتویور

باسمه پاپاس رومانیایا، چه قوسلوواق حکومتلرینده

رد ایدیاچه آمریقایا مراجعت ایدییور

ساخته دیپلمات طرفندن دولاندیریلان باش پاپاس
قسطنطین

لوزان معاهدهسی موجبجه پطریقخانه تک استانبولده ایتقاداسی ایجاب ایندیکندن تحت ایش ایسه ده ساخته دیپلمات باش پاپاسه بوخصوصده بزمقدار یاره صرف ایدلدیکی تقدیرده موقت حاصل اولاجنی سوبله هیش باش پاپاس ده سوبه تک ایلک الهه مرآتومه (۵۰۰) لیرا یاره ویرمیشدر. دیپلمات بوپوک دولترک برینسک حایه سنی هر حالده تأمین ایدمچکنی سویلیوب یاره نی آلدقدن سوکره بردهما کوزوکه مشدر.

روم پطریقخانه سی بالکزر روحانی برهؤسه اولدیغی حالده سیاسی اترقه لرچورمکدن کبری طور مامقده در. باش پاپاس «قسطنطین» استانبول روم پطریقخانه انخانی متعاقب پطریقخانه رومانیایا وجه قوسلوواق حکومتلرینه مراجعت ایدرک باش پاپاسک نه تابی دد ایدسی ایچون حایه ایتلرینی طلب ایتشدی. انخرا رومانیایا وجه قوسلوواق حکومتلری پطریقخانه به جواب ویرمیشدر و تورک حکومتک اجرا آتته مداخله به صلاحیتدار اولدق لرینی ایدلسنه امکان اولدیغنی حایه طلبی ایچون باشقه بر حکومته مراجعت ایته سنی بیلدیرمیشدر. باش پاپاس طلب ایتدیکی حایه تک بو صورتله رده معروض قالدیغنی کورونجه یکیدن بعض تشبثاده بولومشدر. بومیانده آمریقان اورتو - دوقسلی واسطه سنیله آمریقا حکومتنه مراجعت ایدرک پطریقخانه تک حایه ایدلسنی و باش پاپاسک مبادلدن عفو ایتدیرلمسنی رجا ایتمشدر.

باش پاپاس تشبثاتک خبر آلمدیغنی ظن ایتمکده ایسه ده ضابطه مسئله نی خبر آلمش و وثائق اله ایتمشدر. بوخصوصده تحقیقات اجرا ایدلمکده در.

باش پاپاسی ناصل دولاندیرمیشدر؟

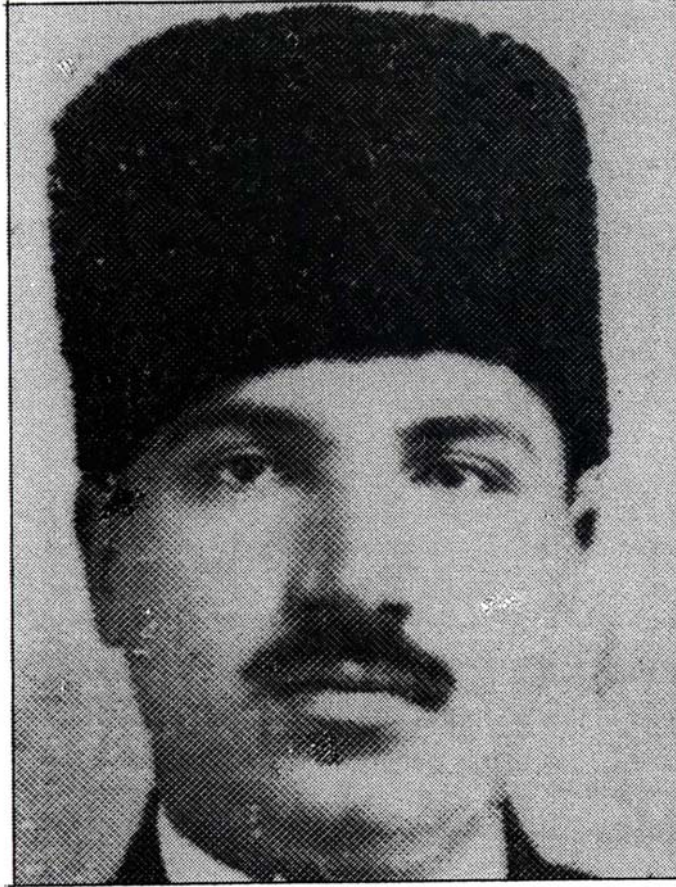
حادثات و وقایعدن استفاده ایدرک یارا ووره ق ایتقیه نلردن بریمی بر قاج کون اول نئازده کی فساد اوچاغنه مراجعت کندیسی مرعی الحاضر بر دیپلمات دیه تقدیم ایش واوزون سورن صاحبه آتاندنه باش پاپاس «قسطنطین» مبادلده به تابع اولدیغنی جهتله ایزولیا کیچ سوق ایدیله چکنی سوبله مشدر. بویه بوپوک بر دیپلماتک (!) آغزیندن بر قاج کونه قدر سوق ایدیله چکنی ایشیدیمجه باش پاپاس تلاشه دوشمش،

Belge Ek 12 ; Mübadeleye tabii Papaz Konstantin Araboğlu'nun Mübadele dışı kalması için bulunduğu girişimler, *Cumhuriyet* 16 Kanunisini 1925

“Fesad Ocağı Hâla Tütüyor”

Resim 1: Mübadele Antlaşmasını Yürütmekle Görevli Muhtelit Mübadele Komisyonu . Ortada Gözlüklü Tefik Rüstü (Aras) Bey

**Resim 2: İlk Mübadele İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati
(Kaynak,Parlamento Tarihi)**

**Resim 2: Mübadil Göçmenlerin Geçici olarak Yerleştirilmesi için Düşünülen
“Huğ” Evleri (Kaynak, Cengizkan)**

**Resim 4: Anadolu'dan Yunan Ordusuyla Kaçan Rumlar Atina Sokaklarında
(Kaynak , Tarih Ve Toplum)**

Resim:8

**Sınır Kapılarında ya da Konsolosluklarda düzenlenen göçmen belgeleri, bazen kişisel bazen de aile kartpostal fotoğraflara sahiptir.
(Kaynak; Avukat Hüseyin Sıragezen)**

BULLETIN MENSUEL
DU
CROISSANT-ROUGE TURC

SIÈGE CENTRAL: AVENUE YERE-BATAN, STAMBOUL. — TÉLÉPHONE: N° 17

The exchange of populations

**700,000 Mohammedans immigrate from Greece to Turkey!
Brethren Mohammedans help us!!**

A Red Crescent's Delegation leaves shortly Constantinople for India, with mission to appeal to the Indian Mohammedans asking help for their immigrant brethren. Members of the Delegation are: Kemal Omer Bey, member of our Central Committee; Khoja Rassih Effendi, Deputy to the Great National Assembly of the Turkish Republic and Nedri Nedim Bey, chief accountant of our Society. Tevfik Bey is appointed drogman to the Delegation. Brethren Mohammedans help us!!

The following list gives the number of the Mohammedans of Salonica district, who left this harbour for Turkey:

Steamer's name	Date of leaving	Number of immigrants
Arslan	22 Nov. 1923	918
Thetis	26 " "	2200
Salaria	30 " "	3234
Arslan	5 Déc. "	1414
Umîd	7 " "	1514
Sakaria	12 " "	2944
Vladmir	13 " "	135
Jeanne	19 " "	218
Ançara	19 " "	1628
Umîd	26 " "	1978
Kireson	2 Janv. 1924	2259
Kartal	3 " "	805
Timsah	5 " "	372
Ak-Deniz	5 " "	5080
Ançara	12 " "	1511
Kartal	14 " "	808

The following list gives the number of the Mohammedans of various towns of the isle of Crete who left this isle for Turkey:

Steamer's name	Date of leaving	Number of immigrants
per 3 steam.	24 Nov. 1923	1512
Bahr-Jedid	4 " "	1027
Kireson	8 " "	2243
Kirzade	16 " "	3128

Since the last month, the following missions were fitted and sent by the Red Crescent in order to bring help to the immigrants.

The Tuzla mission (N° 37) has 2 physicians, 1 chemist and 5 nurses and servants.

The Kalligratia mission (N° 38)

“Mübadele, 700 000 Müslüman Yunanistan’dan Türkiye’ye göç ediyor! Müslümanlar bize yardım edin!” (Hilal-i Ahmer Mecmuası, 15 Ocak 1924)
(Kaynak, *Elveda Doğduğum Toprak*)

DİZİN

DİZİN

A

Adana: 36,38,51,53,54,70,76,81
 Ahırkapı: 45,59
 Altay (vapuru): 44
 Akdeniz vapuru: 44,47
 Arazi Tevzi Defterleri: 67
 Atatürk: 8,22,71,
 Atina: 5 ,9 79,86,87,100,101
 Aydın: 5 ,10,43,39,46,53,58,70,81
 Ayvalık: 35,38,45,52

B

Bağcılık: 74
 Balkan(lar):1,2,3,4,8,9,19,25,26,31,43,57,55,71,
 73,75,78,79, 86,90
 Balıkesir: 26,32,39,49,52,53,54,70,78
 Bandırma: 11,35,44,45,52
 Batı Trakya: 9,11,15,16,18,20,22,23,55, 61,82,
 87, 90
 Bulgaristan: 8,9,10,65,82,96
 Bursa:31,39,46,50,52,53,54,70,71,73,74,75,81

C

Caclamanos: 19
 Cemiyet-i Akvam: 29
 Curzon (Lord): 13,14,16,17,80,91

Ç

Çanakkale: 35,39,45,47,52,53,70,78
 Çatalca: 38,39,52
 Çeşme: 65

D

Dahiliye Nezareti: 27,29,30,37,38,54,79,100
 Darülaceze: 31
 Doğu Trakya: 9,10,13,16,37,55,73,77,78,100
 Drama: 37,38,44,49,56,100
 Dulara/Dolara (general):28

E

Edirne: 2,26,39,45,52,53,54,70,73,74,75,90,92
 Edremit:38,52,
 Ege bölgesi: 37,51,54,59,74,77,78
 Erdek:35,45,52
 Ermeni(ler): 3,8,35,61,65,88

Etabli(sorunu):18,20,22,47,86,88,89,90,93,95

F

Felaketzede: 61
 Fuzuli İşgal: 34,39,48,63,67

G

Galip Kemali Bey: 9,10
 Gelibolu: 35,39,45,52
 Gevgili: 38
 Giresun: 35,39,44,52,53
 Girit: 35,37,45
 Grebene: 38
 Gülcemal vapuru: 44
 Göçmen(ler):1,2,5,9,16,18,20,21,24,25,26,28,29
 ,30, 33,34,35,36,37,39,40,41,42,43,44,46,47,48,
 49,50,51,52,54,55,56,57,58,59,60,61,62,63,64,
 65,66,67,68,69,70,71,72,73,74,75,76,77,78,79,
 81,84,85,86,87,97,
 Gönüllü mübadele: 17

H

Herikzede: 64
 Hilal-i Ahmer Cemiyeti: 27,36,44,46,57,59,
 Hüviyet vesikası: 46

I-İ

İaşe Talimatnamesi:58,59
 İmar ve iskan Müdüriyeti: 33
 İmar ve iskan Vekaleti:29,32,36,37,40,44,65,70
 İndirme iskelesi(irkab): 45
 İpekböcekçiliği:
 İskan Kanunu: 31
 İskan Komisyonu: 31,58
 İskan Müdüriyeti: 100
 İsmet Paşa:
 14,15,16,17,19,22,23,24,80,89,90,91,95
 İspanya: 2
 İstanbul:3,8,9,11,14,15,16,17,18,20,22,23,27,35
 ,39,
 40,45,46,47,52,53,54,55,61,70,77,78,80,81,82,8
 3,94 ,85,87,88,89,90,91,92,93,94,95,96

İzmir:3,5,11,13,15,26,27,30,36,37,38,39,40,45,46,50,51,53,54,58,64,70,77,78,79,85,92
İzmit: 3,36,39,45,52,54,81

Mübadil(ler):21,35,37,39,40,41,42,43,44,45,46,47,48,49,50,52,53,54,55,56,57,58,59,60,61,62,63,64,65,67,78,69,70,71,72,74,75,76,81,83,84,85,86,87,90,97

K

Kalokratya: 35
Kandiye: 35,45
Karaağaç(Edirne): 45
Karaferye: 38
Karaman(lı):
Karesi: 52,54
Kavala: 35,37,38,43,44,45,56,87
Kavaklı(Edirne): 75
Kayalar: 38,44,56
Kırcasalih(Edirne): 38,44,56
Kırkkilise: 39,52
Kırklareli: 9,53,54,70,
Kozana: 38,56
Küplü(Edirne): 75
Kurtuluş savaşı: 1,4,5,17,37,50,66,79,83,85,90

L

Ladas: 55,77
Langaza(Lankaza): 38
Lloyd Tristino Vapur Kumpanyası: 35
Lozan Antlaşması: 43,55,79,82,86,98
Lozan Barış Konferansı: 12,13,22,23,35

M

Mahmut Celal (Bayar)Bey (Mübadele, İmar ve iskan Vekili): 31,48,100
Makedonya: 8,9,10,54,55,56,86
Maliye Vekaleti: 43,67
Manisa:38,39,40,52,53,54,71
Megali İdea: 3,10,15,
Meriç: 75,88
Milletler Cemiyeti: 13,14,20,26,85,89
Milli Mücadele: 9,11,24,73,82,94,96,98
Misafirhane(ler): 45,58,59,60,65
Misafirhaneler Talimatnamesi: 57
Mudanya: 11,35,45,52,78,92
Muhacir Nizamnamesi: 26
Muhacirin Müdüriyeti: 26
Muhtelit Mübadele Komisyonu: 19,26,27,28,39,41,42,43,46,56,57,89,95
Mustafa Necati(Mübadele, İmar ve iskan Vekili): 30,31,32,33,36,39,44,65
Mübadele Antlaşması: 37
Mübadele Cemiyeti: 71
Mübadele İmar ve İskan Kanunu: 31,58
Mübadele, İmar ve iskan Vekaleti: 31,32,45
Mübadele Sözleşmesi: 56,68,82,87,93

N

Nansen(Fridtjof):13,14,15,17,72,85
Naslıç: 38
Nevrekop: 38,88
Niğde: 38,39,47,51,52,53,71
Numune Köyler: 40,64,65

O-Ö

Ortodoks (lar): 14,15,20,77,81,82,83,93
Osmanlı:2,3,5,8,10,11,16,23,25,26,31,42,72,80,81,82,84,97,99
Osmanlı İmparatorluğu: 1,2,3,4,8,9,10,11,12,24,25,26,72,79,80,87,91,96,97,98

P

Papaz: 93
Pomak(ça): 55,77

R

Refet Bey(Mübadele, İmar ve iskan Vekili): 48,50,
Rize Vapuru: 44
Rodop: 55
Rodos: 54,55,78
Romanya: 65,93
Rum(lar): 3,4,5,7,8,9,10,12,14,15,16,17,18,19,20,21,22,23,26,28,37,39,41,47,48,55,61,63,64,65,66,67,73,77,78,79,80,81,84,85,86,87,88,89,90,94,98
Rumeli: 1,24,25,26,44,65,72,75,76,78,81
Rusya: 1,2,8,79

S

Sakarya Vapuru: 44
Samsun: 35,36,37,38,39,45,47,52,54,57,58,59,63,65,71
Sarışaban: 38
Selanik: 35,38,44,45,56,57,79,85,87
Serez: 38
Seyr-i(ü) Sefain: 44,95
Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti: 28,30,38
Sulh Vapuru: 44

T

Tahaffuzhane(ler): 58

Tekirdağ: 23,37,38,52,53,54,71
Tevfik Rüştü Bey(Aras): 28,41,42,56,94,95
Trakya:8,9,10,11,13,15,16,18,20,22,23,36,37,45
50, 51,52,54,55,61,73,77,78,79,87,88,90,94,96
Türk Vapurcular Birliği: 35
Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi: 3,10,13
Türk-Yunan Savaşı:5,79
Tütüncülük: 48,74,75

V

Vapurlar: 31,36,44,45,47
Venizelos:5,10,11,12,14,15,16,19,21,80,91,94,
95,88,90
Vodine: 38

Y

Yunan Hükümeti: 9,10,11,56,68,85,89,90,93
Yanya: 38,87
Yugoslavya: 65
Yunan Maclisi: 94

Z

Zalof (Kırcasalih): 73,74
Zeytinci (Zeytüncü): 38
Zorunlu Göç: 9,21